

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 58

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав
2023

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань сучасної економіки, національної економіки України, економічної теорії, фінансів, бухгалтерського обліку, управління, маркетингу, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи і соціальної сфери, теорії і практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармуль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужелєв М. О., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Марченко О. А., докт. екон. наук; Пасічний М. Д., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Язлюк Б. О., докт. екон. наук; Левасва Л. Ю., канд. екон. наук; Макарчук І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Слюсар С. Т., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнасяк-Шульц докт. екон. наук (Польща); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); М. Піотровська-Трибулл докт. екон. наук (Польща); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); В. Юшчіус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Протокол № 2 від 28 вересня 2023 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної комісії:

08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Леваєва Л.Ю.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 28 вересня 2023 року. Формат 60x84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 17,1.

Обл.-вид. арк. 15,81. Наклад 100 примірників.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

08400, обл. Київська, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи (реєстрація: серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія КВ, №21383-11183 ПР від 17.06.2015; перереєстрація: серія КВ, №25325-15265 ПР від 26.10.2022.)

Тел./факс +38(044) 293-11-17; +38 (068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 58

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58>

Established in 2006
Issued quarterly

Pereiaslav
2023

The collection contains the scientific articles on actual issues of the modern economics, national economy of Ukraine, economic theory, finance, accounting, management, marketing, entrepreneurship development, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere, theory and practice of research in the field of modern teaching and methodological technologies for training specialists.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: L. O. Marmul, Doctor of Economics (chief editor);

O. D. Hordei Doctor of Economics; L. A. Goroshkova Doctor of Economics; M. M. Ignatenko, Doctor of Economics; Y. V. Kaliuga, Doctor of Economics; O. P. Kyrylenko, Doctor of Economics; M. O. Kuzheliev, Doctor of Economics; I. G. Lukianenko, Doctor of Economics; O. A. Marchenko, Doctor of Economics; M. D. Pasichnyi, Doctor of Economics; V. B. Tropina, Doctor of Economics; A. V. Cherep, Doctor of Economics; I. Y. Chugunov, Doctor of Economics; B. O. Yazlyuk, Doctor of Economics; L. Y. Levaieva, Candidate of Economics; V. V. Malyshko, Candidate of Economics; I. M. Makarchuk, Candidate of Economics; O. M. Palamarchuk, Candidate of Economics; S. T. Sliusar, Candidate of Economics; G. V. Chaban, Candidate of Economics; S. Y. Kucherenko, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: V. Voronov, Doctor of Sociology (Latvia); A. Ignasiak-Szulc, Doctor of Economics (Poland); A. Levitska, Doctor of Economics (Republic of Moldova); V. Menshikov, Doctor of Sociology (Latvia); M. Piotrowska-Trybull, Doctor of Economics (Poland); M. Khitov, Doctor of Economics (Bulgaria); V. Juščius, Doctor of Sociology (Lithuanian).

Recommended by the Academic Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Protocol No 2 dated September 28, 2023.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: L.Y. Levaieva

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on September 28, 2023. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 17,1.

Issued sheets 15,81. 100 copies.

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015; re-registration: series KB, No 25325-15265 PR dated 26.10.2022).

Tel./fax +38 (044) 293-11-17; +38 (068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzhherelo.

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (USA), Google Scholar, Research Bible, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Жаріков А. Ю.

Актуальність теми дослідження. Формування бюджету відіграє вагомую роль у системі державного фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Результативність бюджетної політики визначається рівнем розвитку фінансово-бюджетних інститутів спрямованих на економічне зростання. Важливим є визначення економічної сутності та напрямів бюджетної політики як інструменту зростання економіки, запровадження дієвих бюджетних механізмів в умовах економічних перетворень.

Постановка проблеми. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень має бути дієвим інструментом вирішення основних завдань соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та реалізації бюджетної політики доволі поширена в наукових дослідженнях. Це наукові роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Ш. Бланкарта, П. Самуельсона, І. Чугунова, Т. Канєвої, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон, В. Опаріна, М. Пасічного, О. Самошкіної, В. Федосова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В умовах економічних перетворень важливим є формування та реалізації бюджетної політики як дієвого інструменту соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є подальший розвиток системи планування та виконання бюджету, удосконалення бюджетного механізму в умовах обмежених бюджетних ресурсів.

Постановка завдання, мети дослідження. Основними завданнями дослідження є розкриття сутності формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень, основних напрямів удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку країни, подальший розвиток системи планування та виконання бюджету в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів та підходів наукового дослідження: системний, факторний, порівняльний, синтезу, узагальнення, наукового абстрагування та інші.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень; дістало подальший розвиток положення щодо системи планування та виконання бюджету в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Розвинуто теоретичні засади та удосконалено механізми формування та реалізації бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни, визначено, що архітектоніка бюджетної політики має створювати інституційні умови функціонування бюджетного механізму з метою дієвого впливу на економічне зростання, всебічний розвиток суспільства, підвищення добробуту населення.

В Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації бюджетної політики.

Висновки відповідно до статті. Ефективне використання бюджетних коштів є однією з важливих проблем планування та виконання бюджету в умовах достатньо обмежених бюджетних ресурсів, і вагомим кроком щодо вирішення цього питання є удосконалення системи управління видатками бюджету, підвищення результативності їх використання. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку країни в умовах воєнного стану повинен передбачати ефективно і результативно досягнення економічних, соціальних і оборонних пріоритетів розвитку країни, що передбачає планування бюджетних видатків та результатів від використання бюджетних коштів.

Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, бюджетний механізм, доходи бюджету, видатки бюджету, економічні перетворення.

Relevance of the research topic. *The formation of the budget plays an important role in the system of state financial support for the socio-economic development of the country. The effectiveness of budget policy is determined by the level of development of financial and budgetary institutions aimed at economic growth. It is important to determine the economic essence and directions of budget policy as a tool for economic growth, the introduction of effective budget mechanisms in the conditions of economic transformations.*

Formulation of the problem. *Budgetary policy in the conditions of economic transformations should be an effective tool for solving the main tasks of the socio-economic development of the country.*

Analysis of recent research and publications. *The question of the formation and implementation of budget policy is quite widespread in scientific research. These are the scientific works of famous domestic and foreign scientists: Sh. Blancart, P. Samuelson, I. Chugunov, T. Kaneva, L. Lysiak, I. Lukyanenko, A. Mazaraki, V. Makogon, V. Oparin, M. Pasichnyi, O. Samoshkina, V. Fedosov and others.*

Highlighting unexplored parts of the general problem. *In the conditions of economic transformations, it is important to form and implement the budget policy as an effective tool for the socio-economic development of the country. Further development of the budget planning and execution system, improvement of the budget mechanism in conditions of limited budget resources is expedient.*

Setting the task, the goal of the research. *The main tasks of the study are to reveal the essence of the formation and implementation of the budget policy in the conditions of economic transformations, the main directions of improvement of the budget mechanism of the socio-economic development of the country, the further development of the budget planning and execution system in the conditions of limited budget resources. The purpose of the study is to reveal the theoretical foundations and improve the mechanisms of budget policy formation and implementation in the conditions of economic transformations.*

Method or methodology of research. *The article uses a set of methods and approaches of scientific research: systemic, factorial, comparative, synthesis, generalization, scientific abstraction and others.*

Presentation of the main material (results of work). *The essence of the formation and implementation of budget policy in the conditions of economic transformations is revealed; received further development of provisions regarding the budget planning and implementation system in conditions of limited budget resources. The theoretical foundations have been developed and the mechanisms for the formation and implementation of the budgetary policy of the socio-economic development of the country have been developed, it has been determined that the architecture of the budgetary policy should create institutional conditions for the functioning of the budgetary mechanism in order to effectively influence economic growth, comprehensive development of society, and increase the well-being of the population.*

Field of application of results. *The results of the research can be used in the process of formation and implementation of budget policy.*

Conclusions according to the article. *Effective use of budget funds is one of the important problems of budget planning and implementation in conditions of limited budget resources, and an important step towards solving this issue is the improvement of the budget expenditure management system of increasing the effectiveness of their use. The budgetary mechanism of the socio-economic development of the country in the conditions of martial law should provide for the effective and efficient achievement of the economic, social and defense priorities of the country's development, which involves the planning of budget expenditures and results from the use of budget funds.*

Key words: *budget, budget policy, budget mechanism, budget revenues, budget expenditures, economic transformations.*

JEL Classification: H61, H72, E50.

Актуальність теми дослідження. Формування бюджету відіграє вагомий роль у системі державного фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Результативність бюджетної політики визначається рівнем розвитку фінансово-бюджетних інститутів спрямованих на економічне зростання. Важливим є визначення економічної сутності та напрямів бюджетної політики як інструменту зростання економіки, запровадження дієвих бюджетних механізмів в умовах економічних перетворень. Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів, що ґрунтується на принципах програмно-цільового методу, потребує удосконалення щодо посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати та підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної політики особливо в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим дослідження формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень є актуальним.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених з питань бюджетної політики можна назвати праці Ш. Бланкарта [1], П. Самуельсона [2], І. Чугунова [10-18], Т. Канєвої [10, 16], Л. Лисяк [3, 4], І. Лук'яненко [5], А. Мазаракі [10], В. Макогон [6, 17, 18], В. Опаріна [7, 9], М. Пасічного [8, 16], О. Самошкіної [12], В. Федосова [7, 9] та інших. В наукових дослідженнях визначається, що бюджетна політика передбачає узгодження цілей, механізмів, джерел формування та пріоритетів використання фінансових ресурсів державного сектора економіки в процесі планування та прогнозування, управління та контролю, забезпечує збалансування доходів і видатків бюджету, покращує якість і прозорість системи державного регулювання економіки [11]; під інституційним середовищем механізму бюджетної політики можна розглядати сукупність найбільш вагомих економічних, правових, суспільних та соціальних правил, які визначають межі впливу інструментів бюджетного регулювання на економічний розвиток країни [15]; одним з вагомих завдань на даному етапі розбудови фінансово-економічних відносин є розробка основних засад інституційної архітектури бюджетної системи, яка визначається сукупністю відповідних співвідношень між складовими цієї системи, механізмами їх оптимізації з метою впливу на динаміку показників економічного зростання [16].

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень, основні напрями удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку країни, подальший розвиток системи планування та виконання бюджету в умовах обмежених бюджетних ресурсів.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод при розкритті сутності формування та реалізації бюджетної політики в умовах економічних перетворень. Метод порівняльний, узагальнення, факторний застосовано з метою визначення основних напрямів удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку країни. Метод наукового абстрагування, синтезу використано при подальшому розвитку системи планування та виконання бюджету в умовах обмежених бюджетних ресурсів.

Результати дослідження. На сучасному етапі розвитку державних фінансів важливим є підвищення ефективності видатків бюджету як дієвого інструменту впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Економічна сутність ефективності державних видатків як складової системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку полягає у сукупності досягнутих результативних показників, що відповідають основним цілям та завданням бюджетних призначень з урахуванням обсягу здійснених видатків бюджету, дієвості інституційних перетворень розвитку суспільного середовища. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомий інструменту розвитку соціально-економічних відносин країни. Запровадження показників ефективності у бюджетне планування потребує удосконалення не тільки механізмів фінансування, а й управління державним сектором економіки в цілому. Доцільним є удосконалення механізму посилення впливу держави на економічний розвиток шляхом переходу від управління видатками до управління відповідними результатами як складової програмно-цільового методу планування бюджету. Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів, що ґрунтується на принципах програмно-цільового методу, потребує удосконалення стадій бюджетного процесу щодо запровадження елементів середньострокового планування, посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати та підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів. Впродовж останніх років бюджетна політика не у достатній мірі забезпечувала економічне зростання країни на засадах інвестиційно-ін-

новаційного розвитку та структурно-інституційних перетворень. Одним із основних завдань бюджетного регулювання є упорядкування кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів; розробки та затвердження паспортів бюджетних програм, складання звітів про їх виконання; здійснення управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень та проведення оцінки ефективності бюджетних програм, внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Із метою посилення впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток суспільства потрібно вживати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості і прозорості бюджету, ефективності витрачання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення якісного виконання бюджетів усіх рівнів, здійснення дієвого фінансового контролю. Таким чином бюджетна політика як інструмент державного регулювання суспільного розвитку є сукупністю фінансових відносин, інституційного забезпечення щодо формування та використання бюджетних коштів, спрямованих на досягнення фінансово-економічної збалансованості, результативності економічних перетворень.

Для досягнення достатнього рівня бюджетної результативності важливим є упорядкування та оптимізація кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів; розробки та затвердження паспортів бюджетних програм, складання звітів про їх виконання; здійснення управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень та проведення оцінки ефективності бюджетних програм, внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. З метою проведення збалансованої бюджетної політики важливим є забезпечення подальшого розвитку методологічних засад середньострокового бюджетного прогнозування та програмно-цільового методу планування видатків бюджету, посилення взаємозв'язку річного і перспективного бюджетного планування, застосування сучасних форм і методів управління бюджетними коштами, державним та місцевим боргом, зміцнення фінансової основи місцевих бюджетів, удосконалення системи державного внутрішнього фінансового контролю та посилення відповідальності учасників бюджетного процесу; посилення стимулюючої функції податкової системи та приведення її у відповідність з пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку. Пріоритети бюджетної політики повинні визначатися виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів та запасу стійкості бюджетної системи, на кожному етапі економічного розвитку існує необхідність обґрунтування та запровадження відповідних важелів бюджетного механізму. Бюджетна політика є динамічним інституційним процесом, який полягає в здійсненні сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету й використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань розвитку суспільства. Бюджетна політика визначає можливості кількісного і якісного впливу системи бюджетного регулювання на економічне середовище [15].

Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної політики у системі державного регулювання економіки. Від якості та своєчасності прийняття рішень щодо управління державними фінансами залежить збалансованість бюджетної системи та результативність бюджетного регулювання. Досягнення середньо- та довгострокових цілей економічного розвитку держави знаходиться в залежності від ступеня врахування в бюджетній політиці особливостей інституційного середовища суспільства, тому інституційна архітектура бюджетної політики має передбачати поліпшення якісних характеристик бюджетних інститутів, які б сприяли розвитку соціально-економічної складової суспільства. Зазначене потребує удосконалення інституційного середовища економічного та бюджетного простору, підготовки відповідних інституційних змін. Важливим аспектом цих змін, який необхідно враховувати при формуванні адекватної інституційному середовищу бюджетної політики, є взаємопов'язаність інститутів, їх тісні взаємозв'язки створюють єдину інституційну систему; бюджетний простір у межах інституційної архітектури бюджетної політики є складовою національного інституційного середовища; зміна одного з інститутів без урахування зв'язків в інституційній системі може призвести до порушення збалансованості інституційного середовища. Запозичений із звичних умов інститут та впроваджений в динамічне середовище архітектури бюджетної політики може не дати очікуваного результату, що необхідно враховувати при здійсненні відповідних інституційних змін. До основних пріоритетів бюджетної політики розвинутих країн належать запровадження та підвищення якості середньострокового бюджетного планування; створення та удосконалення системи планування і моніторингу соціально-економічної результативності бюджетних витрат за допомогою якісних і кількісних індикаторів, як відносно бюджетів всіх рівнів, так і конкретних бюджетотримувачів, серед зазначених методів особливу роль

відіграє бюджетування, орієнтоване на результат, середньострокове планування видатків в умовах бюджетних обмежень; певне скорочення відомчих витрат, що створюватиме у розпорядників бюджетних коштів потребу в підвищенні ефективності діяльності. Бюджетна політика є однією з основних складових державного регулювання економіки країни, визначення бюджетної пріоритетності достатньо суттєво впливає на структурні перетворення у галузях економіки, соціальній сфері, рівень людського капіталу, конкурентноспроможність національної економіки. Вагомим чинником ефективної бюджетної політики є якість інституційного середовища, зміна якого відбувається у тому числі під впливом розвитку інформаційного потенціалу економіки. Архітектоніка бюджетної політики має створювати інституційні умови функціонування бюджетного механізму з метою дієвого впливу на економічне зростання, всебічний розвиток суспільства, підвищення добробуту населення. Інституційна структура бюджетної політики як важлива складова державного регулювання є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку країни. Враховуючи, що економічна діяльність здійснюється у межах відповідної інституційної моделі, яка є сукупністю взаємопов'язаних інститутів, ефективна модель бюджетної політики має спиратися на інституційне середовище суспільства як систему основних економічних, соціальних, політичних, правових положень, що визначаються історією, традиціями, культурою країни. Створення відповідних інституційних умов для формування та реалізації ефективної бюджетної політики потребує використання адаптивної архітектоніки системи бюджетного регулювання, що сприятиме досягненню збалансованого та стійкого соціально-економічного розвитку держави [11].

З метою забезпечення макроекономічної стабільності, прискорення темпів економічного зростання та розвитку людського потенціалу вагомим завданням є розробка бюджетної стратегії, яка надасть можливість для обґрунтованого формування доходів та видатків бюджету, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, управління державним боргом, визначення оптимального рівня бюджетної централізації, міжбюджетного регулювання. При цьому, посилення інтеграційних процесів актуалізує питання взаємоузгодження інструментів бюджетного регулювання. Забезпечення розвитку суспільних відносин передбачає створення необхідних умов для стимулювання довгострокового економічного зростання. Зазначене в значній мірі зумовлене успішністю вирішення питань щодо підвищення рівня дієвості бюджетної архітектоніки. Бюджетна політика має будуватися на основі науково обґрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин у складі фінансової політики, спрямованої на створення умов для підвищення якості державних послуг, соціально-економічного розвитку країни та територій. Бюджетна система є ваговою складовою державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Становлення фінансових відносин відбувається в умовах трансформації економіки, яка є передумовою і одночасно об'єктом їх впливу. Виходячи зі стратегії розвитку економіки, пов'язаної з підвищенням рівня її ендогенної складової, необхідні відповідні інституційні зміни у системі фінансово-бюджетного регулювання економіки, що формується у певному інституційному середовищі та являє собою сукупність таких фінансово-бюджетних і економічних складових, як дохідна частина бюджету, видаткова частина бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, податкове регулювання, міжбюджетні відносини, економічні процеси в країні, зовнішнє економічне середовище та взаємозв'язки між ними. Перетворення системи фінансово-бюджетного регулювання значною мірою пов'язано зі зміною інституційного середовища суспільства, складові фінансової політики удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості архітектоніки фінансової системи. Слід зазначити, що бюджетне регулювання впливає як одночасно, так і з лагами у часі на темпи соціально-економічного розвитку, а також на стійкість і збалансованість бюджетної системи. Основним завданням фінансового, у тому числі бюджетного регулювання, є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак при цьому важливою є підтримка передусім запасу стійкості бюджетної системи. З метою розробки і реалізації збалансованого фінансово-бюджетного регулювання протягом певного періоду бюджетна політика має визначатися виходячи з циклічності економічного розвитку, а також зі стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання щодо позитивного впливу на економічне зростання. Інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку країни. Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної політики у системі державного регулювання економіки. Від якості та своєчасності прийняття рішень щодо управління державними фінансами залежить збалансованість бюджетної системи та результативність бюджетного регулювання. При формуванні бюджетної політики важливо виходити з необхідності забезпечення фінансової та соціальної стабільності, передбачуваність бюджетної політики є однією з основних складових макроекономічної стабільності. Державний бюджет має виступати в якості інструменту проведення структурних перетво-

рень, підтримки позитивних процесів у сферах економічної діяльності. Важливим є розуміння сутності бюджетної політики та зміст її механізму формування з метою комплексного вирішення завдань, що стоять перед державою у бюджетній сфері.

Висновки. Ефективне та результативне використання бюджетних коштів є однією з важливих проблем планування й виконання бюджету в умовах достатньо обмежених бюджетних ресурсів, і вагомим кроком щодо вирішення цього питання є удосконалення системи управління видатками бюджету в частині підвищення результативності їх використання. Основними завданнями при цьому визначено обґрунтування пріоритетів при розподілі бюджетних ресурсів, застосування принципів перспективного бюджетного прогнозування і планування; оптимізація бюджетних програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та удосконалення методології оцінки їх результативності; впровадження системи контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, системи оцінки результативності бюджетних програм та діяльності розпорядників бюджетних коштів. Подальші напрями удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку країни повинні передбачати: удосконалення підходів до оцінки результативності бюджетних програм та діяльності їх розпорядників щодо співвідношення бюджетних затрат, ефективності, кількісних і якісних характеристик галузевого продукту, а також оцінки кінцевого соціально-економічного ефекту від реалізації бюджетних програм у різних сферах суспільних відносин; визначення впливу видатків бюджету країни на показники функціонування і тенденції розвитку економічної, соціально-демографічної і оборонної сфер; удосконалення програмно-цільового розподілу бюджетних коштів між їх розпорядниками у різних галузях суспільних відносин на підставі їх планів з урахуванням критеріїв результативності і пріоритетності їх діяльності. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку країни в умовах воєнного стану повинен передбачати ефективне і результативне досягнення економічних, соціальних і оборонних пріоритетів розвитку країни, що передбачає перехід від планування галузевих бюджетних видатків до бюджетного планування галузевих результатів від використання бюджетних коштів у сферах суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки; пер. з нім. Київ: Либідь, 2000. 654 с.
2. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Лисяк Л. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
4. Лисяк Л. *Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки. Автореф. Київ: НДФІ АФУ Міністерства фінансів України. 2010. 35 с.*
5. Lukianenko I. N., Dadashova P. A. Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5 (179). С. 295–307.
6. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
7. Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110–128.
8. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
9. Fedosov V., Krysovaty A., Oparin V., Yukhymenko P. *Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance*. Oklahoma City : Draft2Digital Publishing House. 2020. 447.
10. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І. Я. Чугунов, Т. В. Канєва та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 376 с.
11. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
12. Чугунов І. Я., Самошкіна О. А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С. 103–121.
13. Чугунов І. Я., Ігнатенко А. Б. Податок з доходів фізичних осіб у системі фінансово-економічного регулювання. *Фінанси України*. 2006. № 4. С. 3–14.
14. Чугунов В. І. Формування бюджету як інструмент суспільного розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 12. С. 132–137.
15. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
16. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. *Scientific Route*. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
17. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No. 1, pp. 130–135.

18. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.

References

1. Blankart Sh. (2000). *Derzhavni finansy v umovakh demokratii: Vstup do finansovoi nauky*; per. z nim. Kyiv: Lybid, 654 s. [in Ukr].
2. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka [Economics]*. 19nd ed. (Trans.). M: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
3. Lysiak, L. V. (2018). Biudzhetna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]. *Modern Economics*, 9. 53–59. [in Ukr].
4. Lysiak L. (2010). *Biudzhetna polityka u systemi derzhavnogo rehuliuвання ekonomiky*. Avtoref. Kyiv: NDFI AFU Ministerstva finansiv Ukrainy, 35 s. [in Ukr]
5. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. (2016). Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine. *Actual Problems of Economy*, 5 (179). 295–307. [in Eng.]
6. Makohon, V. D. (2018). *Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 364 s. [in Ukr.].
7. Oparin V. M., Fedosov V. M., Yuxy`menko P. I. (2017). *Publichni finansy` : g`eneza, teorety`chni koliziyi ta prakty`chna konceptualizaciya*. *Finansy`Ukrayiny`*, 2. 110–128. [in Ukr.].
8. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. 440 s. [in Ukr.].
9. Fedosov, V., Krysovaty, A., Oparin, V., Yukhymenko P. (2020). *Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance*. Oklahoma City : Draft2Digital Publishing House. 447 s. [in Eng.]
10. *Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren / I. Chugunov, T. Kanieva ta in.; za zah. red. A. A. Mazaraki. K. : Kyiv.nats.torh.-ekon.un-t, 2018. 376 s. [in Ukr].*
11. Chugunov, I. (2021). *Biudzhetna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 532 s. [in Ukr.]
12. Chugunov I., Samoshkina O. (2019). *Vydatky biudzhetu v systemi derzhavnogo rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy*. *Visnyk KNTEU*, 2. 103–121. [in Ukr.]
13. Chugunov I., Ihnatenko A. (2006). *Podatok z dokhodiv fizychnykh osib u systemi finansovo-ekonomichnoho rehuliuвання*. *Finansy Ukrainy*, 4. 3-14. [in Ukr.]
14. Chugunov V. (2019). *Formuvannia biudzhetu yak instrument suspilnoho rozvytku*. *Ekonomika ta derzhava*, 12. 132–137. [in Ukr.].
15. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. **D. (2018)**. *Biudzhetno-podatkova polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky [Fiscal policy in the system of regulation of the economy]*, Hlobus-Press, 354 p. Kyiv, Ukraine. [in Ukr.].
16. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. (2018). *Budget policy of social development* Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia 348 p. [in Eng.].
17. Chugunov I., Makohon V. (2020). *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes*. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. No.1. pp. 130-135. [in Eng.].
18. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. (2019). *Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management*. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261. [in Eng.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Жаріков Антон Юрійович,

аспірант кафедри фінансів

Державного торговельно-економічного університету, м. Київ.

ORCID ID: 0000-0002-7690-8459

DATA ABOUT THE AUTHOR

Zharikov Anton,

postgraduate student of the department of finance

of the State University of Trade and Economics, Kyiv.

ORCID ID: 0000-0002-7690-8459

ДОБРОЧЕСНІСТЬ В СИСТЕМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: КОМУНІКАЦІЙНИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТИ

Шимченко Л. А.,
Березанська І. М.

Предметом дослідження є забезпечення доброчесності в системі функціонування об'єднаних територіальних громад.

Метою статті є дослідження міри дотримання доброчесності в системі управлінського та комунікативного функціонування ОТГ в умовах військового часу.

Методи дослідження. Задля вирішення поставлених завдань дослідження використано методи аналізу, синтезу, узагальнення, що дало можливість забезпечити концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. В статті розглянуто спроможність органів місцевого самоврядування дотримуватися в своїй роботі принципів доброчесності у всіх її проявах, як на управлінському, так і на комунікативному рівнях, враховуючи особливості військового часу. Доброчесність в діяльності ОТГ намагалися розглядати в контексті уникнення подвійних стандартів, протистояння корупції, максимального сприяння людям в отриманні послуг, випрацювання механізму стійкості в подоланні кризових явищ, забезпечення людиноцентричного способу комунікації та максимальної інформаційної відкритості про управлінську діяльність та фінансові витрати.

Висновки. Доброчесність як базовий принцип функціонування ОТГ в умовах війни спрацьовує досить позитивно в системі регулювання численних криз, пов'язаних з міграційними та евакуаційними процесами, по відношенню до внутрішньо переміщених осіб та ін. Багато проблем з дотриманням принципів доброчесності в сфері формування «відкритих громад», що пов'язано з добропорядною взаємодією з донорами та гуманітарними місіями; уваги потребує і дотримання норм добропорядності у системі використання фінансових ресурсів.

Норми доброчесності закладені в основі нової моделі врядування, тому керівництву ОТГ в умовах військового часу варто застосовувати рекомендації «нового врядування», що включає: передбачуване і спільне врядування для вирішення надскладних ситуацій; застосування механізмів прозорого та відповідального ставлення до виконання стратегічного планування відновлення та розвитку в повоєнний час; забезпечення участі активних громадян до перерозподілу державних ресурсів на місцевому рівні; застосування «нових способів мислення в контексті формування політики, що включають орієнтацію на гнучкість, а не на стабільність, на мережі, а не на ієрархії, на партнерство, а не на клієнтські послуги у відносинах між громадянами та державою» [1].

Ключові слова: доброчесність, добропорядність, ОТГ, управління, комунікація, електронний документообіг, інформаційне забезпечення, цифрові технології, загрози, виклики, соціальна та політична безпека.

BENEVOLENCE IN THE FUNCTIONING SYSTEM OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES: COMMUNICATION AND MANAGEMENT ELEMENTS

Shimchenko Ljudmila,
Berezanska Iryna

The subject of the study is ensuring integrity in the system of functioning of united territorial communities.

The purpose of the article is to study the degree of compliance with integrity in the system of administrative and communicative functioning of the OTG in wartime conditions.

Research methods. In order to solve the research tasks, methods of analysis, synthesis, and generalization were used, which made it possible to ensure the conceptual unity of the research.

Work results. The article examines the ability of local self-government bodies to adhere to the principles of integrity in their work in all its manifestations, both at the managerial and communicative levels, taking into account the peculiarities of wartime. They tried to consider integrity in the activities of the OTG in the context of avoiding double standards, resisting corruption, maximally assisting people in receiving services, developing a mechanism of stability in overcoming crisis phenomena, ensuring a people-centered way of communication and maximum informational openness about management activities and financial expenses.

Conclusions. Virtue as a basic principle of the operation of the OTG in war conditions works quite positively in the system of regulating numerous crises related to migration and evacuation processes, in relation to internally displaced persons, etc. There are many problems with compliance with the principles of integrity in the field of "open communities" formation, which is connected with honest interaction with donors and humanitarian missions; compliance with norms of decency in the system of using financial resources also requires attention. Norms of integrity are the basis of the new model of governance, therefore the leadership of the OTG in wartime conditions should apply the recommendations of the "new governance", which includes: predictable and joint governance to solve extremely difficult situations; application of the mechanisms of a transparent and responsible attitude to the implementation of strategic planning for reconstruction and development in the post-war period; ensuring the participation of active citizens in the redistribution of state resources at the local level; application of "new ways of thinking in the context of policy formation, which include an orientation towards flexibility rather than stability, towards networks rather than hierarchies, towards partnerships rather than client services in relations between citizens and the state" [1].

Key words: integrity, decency, OTG, management, communication, electronic document flow, information support, digital technologies, threats, challenges, social and political security.

Постановка проблеми. В умовах військового часу об'єднані територіальні громади, з їх достатнім рівнем економічної та управлінської автономії, мають широкі можливості у вирішенні багатьох соціально-економічних проблем. Оскільки цих проблем велика кількість (виживання в умовах військових дій, підтримання функціонування економічних процесів, забезпечення робочими місцями населення, включно з внутрішньо переміщеним, відбудова/відновлення/ремонт/перебудова інфраструктури та житлового фонду...) і за всіма ними стоїть людина, то на найвищий рівень принципів функціонування всіх державних установ, і особливо ОТГ, піднімається вимога доброчесності.

Демократичний світ, реформуючи публічне управління, проводить це у формі децентралізації, що на меті має оптимізацію адміністративно-територіального устрою, швидкого і на користь людини вирішення будь-яких проблем. Закладені в процес вирішення людських проблем принципи доброчесності, повинні сприяти продовженню реформування України, навіть в умовах війни, а також забезпечити реалізацію прав, свобод і інтересів всіх членів суспільства, надання їм послуг своєчасно та в повному обсязі. Держава для народу, людиноцентризм у вирішенні державними органами влади всіх рівнів будь-якої проблеми – це потреба, яка ще не стала пріоритетом в громадах, навіть в умовах війни. Тому проблема доброчесності в децентралізаційних процесах залишається актуальною і необхідною для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі пошуку найбільш ефективної моделі взаємовідносин державних органів влади та місцевого самоврядування в напрямку максимального забезпечення прав і свобод людини увагу приділяли вітчизняні науковці, зокрема Г. Атаманчук, В. Вакуленко, О. Ігнатенко, А. Коваленко, О. Новикова, Л. Кравчук, В. Куйбіда, А. Мельник, Р. Ларіна, В. Луговий, І. Надольний, Н. Книжник, І. Калачова, О. Смолянський, В. Пілющенко, І. Шкрабак та інші. Питанням доброчесності як складової діяльності управлінців увагу приділили Т. Василевська, С. Жуков, М. Савчин, І. Хомишин та ін. Проблема функціонування ОТГ за принципом доброчесності розглянута недостатньо, тому й є підставою для нашого дослідження.

Метою написання статті є дослідження міри дотримання доброчесності в системі управлінського та комунікативного функціонування ОТГ в умовах військового часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття доброчесності в останній час набуло нового звучання: з ним, як особливим критерієм, стали пов'язувати роботу державних службовців; майбутній розвиток українського суспільства асоціюють лише з дотриманням принципів чесності, порядності та розсудливості. Для кожного, хто проходить всі тяготи повномасштабного вторгнення росії в Україну, доброчесність стала символом людяності, добра, чесності та моральності.

Сучасний словник з етики Тофтула М. Г. трактує поняття «добро» як «абсолютну вселюдську цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом; найвище благо, ціль цілей, головна мета людського життя». Поняття «чеснота» автором трактується як «позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю

і волею людини, яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо і неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості. Наявність в особистості чеснот свідчить не лише про її соціальну сутність (вона діє згідно із загальноприйнятими нормами), а й про те, що вона є суверенною одиницею буття, оскільки має свободу волі, можливість власного вибору, самостійного рішення і дії. Чеснота є однією із двох форм об'єктивної моралі поряд із її принципами, нормами, приписами» [3].

Виходячи з таких тлумачень та погоджуючись з ними, вбачаємо правильність дій держави в даний час не просто акцентувати увагу на доброчесності як дороговказі, а поетапно формувати культуру доброчесності в громадах, в державних установах. В певній мірі формуванню культури доброчесності відводиться роль фактору запобігання корупції. Система роботи органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства повинна сприяти руху країни до доброчесності, безпеки та добробуту.

З доброчесністю в громадах пов'язують: уникнення подвійних стандартів; протистояння корупції; інформаційна відкритість про діяльність та фінансові витрати; максимальне сприяння людям в отриманні послуг. Варто наголосити на такому елементі доброчесності громад як доброчесна поведінка посадовців з метою не лише підвищення ефективності місцевого самоврядування, а й забезпечення в умовах війни більш людиноцентричного способу комунікації. Запровадження в громадах змін, пов'язаних з забезпеченням доброчесності у всіх її проявах, дасть змогу наблизити українські реалії до європейських стандартів, сприятиме розбудові доброчесного врядування, заснованого на європейській моделі «доброго врядування».

Зміни в громадах щодо забезпечення принципів доброчесного функціонування можна провести в законодавчому порядку, але більш дієвими, за європейським досвідом, є метод формування «відкритих громад». Метод передбачає добропорядну взаємодію громади з донорами та гуманітарними місіями як під час війни, так і в період повоєнної відбудови; людиноспрямовану співпрацю з ВПО, сприяння релокації бізнесу; застосування добропорядних інструментів звітування в громадах про фінансові витрати, розподіл гуманітарної допомоги; забезпечення кіберзахисту даних за умов кібервійни та гарантування кібербезпеки громад в умовах військових дій. Особливим аргументом функціонування «відкритої громади» є доброчесна репутація, що в майбутньому стане тим «лакмусовим папірцем», який забезпечить повоєнну гарантовану співпрацю у відбудові з міжнародними фондами, інвесторами, донорськими організаціями.

Основою доброчесної репутації є політика керівництва громади щодо забезпечення жителів округу від потенційних загроз, а для цього необхідне:

- чітке визначення проблем, продумування можливих сценаріїв криз та розробка програми кризового реагування зі сторони органів влади та громадськості, особливо щодо безпеки інфраструктури, цивільної безпеки та кібербезпеки. В програмі прорахованими повинні бути: дії в екстремальних ситуаціях, вирішення проблеми реінтеграції ветеранів, допомога внутрішньо переміщеним особам. При загрозах, вирішити які самостійно громаді не під силу, рекомендується об'єднання зусиль з сусідніми громадами за їх погодження. Всі дії громади повинні бути єдиними під керівництвом місцевої влади, служби охорони правопорядку, поліції, різних відомств як єдиного цілого;

- комунікація: донесення правдивої інформації про стан речей; готовність влади до діалогу та дискусій; постійне роз'яснення фейкової інформації по регіональних питаннях; зустрічі з активом громад. Особлива увага на комунікацію з волонтерами та громадськими організаціями, що опікуються прямою допомогою прифронтовим регіонам. Також варта уваги комунікація між представниками різних владних структур через дублювання ними одних і тих самих функцій; найбільшим негативом, відповідно, є – неефективний розподіл ресурсів та утруднений зворотний зв'язок. Сприяти правильній комунікації можуть спеціальні модератори для комунікації, фасилітатори для організації протистояння поширеним неправдивим чуткам та запровадження інструментів електронної участі.

За рахунок таких дій в громадах формується стійкість до ризиків та загроз. Випрацьовується дана стійкість завдяки співпраці всіх суб'єктів відносин в громаді, тісного співробітництва різних акторів на всіх можливих рівнях, відповідального відношення своєю компетентністю та вмотивованістю суб'єктів громадівської взаємодії. Проявляється стійкість через: *проактивність*, тобто готовність брати на себе відповідальність через механізм участі в ухваленні рішень; *адаптивність*, тобто пристосованість до загроз, вміння їм протистояти через механізм щоденної боротьби з викликами та потенційними загрозами; *життєздатність*, тобто вміння в любых ситуаціях продовжувати життєві процеси в громаді через механізм економічної підтримки, фінансового забезпечення та інституційної функціональності. Результатом такої стійкості у всіх її проявах є відновлювальна спроможність, тобто здатність до подолання кризових проявів та виведення громади на рівень нового старту (в гіршому випадку) або забезпечення відносної рівноваги з пріоритетом на поступально-динамічний рух.

З метою сформування стійкості, як нової якості громад, в Україні активно застосовується цифровізація, що є, на наш погляд, найефективнішим інструментом боротьби з корупцією та механізмом забезпечення доброчесності у системі функціонування ОТГ. Знищуючи бюрократію та паперовий документообіг,

цифровізація гарантує людині правову свободу, рівність, доступність і, навіть, елементи справедливості. В умовах війни цифрові інструменти було адаптовано до умов часу і, як вказують джерела, це дало позитивний результат:

- «Евакуювати населення допомогла система «Розумне село» – рішення для швидкого збору та відкритої публікації даних. У поєднанні з чатами Viber і Telegram допомогла налагодити та пришвидшити координацію навіть в умовах окупації та запобігти паніці завдяки своєчасному інформуванню громадян.
- Зменшити паніку серед місцевих жителів 24 лютого 2022 року, коли почався перший обстріл, допомогла онлайн-карта укриттів, яку громада розробила в рамках практики публікації геоданих.
- Цифрові системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) для відстеження потреб і розподілу гуманітарної допомоги між декількома складами (Харків).
- Деякі громади повідомили про використання програмного комплексу «Соціальна громада» для отримання даних про ВПО, хоча майже всі громади використовують його для обробки запитів місцевих жителів на соціальні послуги» [1].

Цифрові технології забезпечили комунікацію ОТГ з громадянами, різними державними структурами, зарубіжними партнерами. Але велика кількість невеликих громад вказує на проблеми у питаннях електронного урядування: «викликає велике занепокоєння, особливо в умовах війни, те, що кожна третя громада не має політики захисту даних, тоді як половина респондентів вважають цю політику дуже корисною. Крім того, близько чверті респондентів прямо вказали на потребу в зовнішній підтримці для зберігання та захисту своїх даних. Так само, беручи до уваги корисність внутрішніх систем електронного документообігу для майже третини респондентів, брак такої системи у 50% громад є перешкодою для врегулювання криз. Близько 20% респондентів прямо вказали, що непрацююча система електронного документообігу є проблемою для надання адміністративних послуг» [1].

Електронний документообіг є вагомим частком електронного урядування, що Мужайло В. Д., Колеснікова К. С., Несененко П. П. пропонують «трактувати як новітню форму публічного управління, становлення нової моделі сучасної держави, метою якої є спрощення взаємодії громадян і державних органів та органів місцевого самоврядування, оптимізації процедури надання публічних послуг, підвищення ефективності діяльності державної і муніципальної влади за рахунок використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. І саме тому впровадження Інтернет технологій, веб-сайтів, інформатизації, електронного урядування і електронної демократії має бути пріоритетним напрямком сучасної державної політики сталого розвитку України» [2].

Проблемні питання з електронним урядуванням негативно позначаються на забезпеченні доброчесності в громадах. Причинами, як ми вказували раніше, є невміння, не розуміння важливості, не належне звернення уваги на питанні захисту даних, особливо в умовах кібервійни, враховуючи негативи таких прорахунків на окупованих в 2022 році територіях. Фахівці радять запроваджувати електронний документообіг, що частково вирішує проблему захисту даних та сприяє забезпеченню від корупційних дій в ОТГ.

Висновки. Доброчесність як базовий принцип функціонування ОТГ в умовах війни спрацьовує досить позитивно в системі регулювання численних криз, пов'язаних з міграційними та евакуаційними процесами, по відношенню до внутрішньо переміщених осіб та ін. Багато проблем з дотриманням принципів доброчесності в сфері формування «відкритих громад», що пов'язано з добропорядною взаємодією з донорами та гуманітарними місіями; уваги потребує і дотримання норм добропорядності у системі використання фінансових ресурсів.

Норми доброчесності закладені в основі нової моделі врядування, тому керівництву ОТГ в умовах військового часу варто застосовувати рекомендації «нового врядування», що включають: передбачуване і спільне врядування для вирішення надскладних ситуацій; застосування механізмів прозорого та відповідального ставлення до виконання стратегічного планування відновлення та розвитку в повоєнний час; забезпечення участі активних громадян до перерозподілу державних ресурсів на місцевому рівні; застосування «нових способів мислення в контексті формування політики, що включають орієнтацію на гнучкість, а не на стабільність, на мережі, а не на ієрархії, на партнерство, а не на клієнтські послуги у відносинах між громадянами та державою» [1].

Список використаних джерел:

1. Дослідження потреб та пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>
2. Мужайло В. Д., Колеснікова К. С., Несененко П. П. Електронне урядування як важливий чинник удосконалення державного управління в умовах децентралізації. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/63.pdf
3. Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

References

1. Doslidzhennia potreb ta prorytetiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. Nadannia posluh u voiennyi ta pisliavoienni period [Study of needs and priorities of local self-government bodies of Ukraine. Provision of services in the war and post-war period]. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>
2. Muzhailo V. D., Kolesnikova K. S., Nesenenko P. P. (2020). Elektronne uriaduvannia yak vazhlyvyi chynnyk udoskonalennia derzhavnogo upravlinnia v umovakh detsentralizatsii [Electronic governance as an important factor in improving public administration in conditions of decentralization]. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/63.pdf
3. Toftul M. H. Suchasnyislovnyk z etyky : Slovnyk (2014). [Modern dictionary of ethics: Dictionary]. Zhytomyr : vyd-voZhDUim. I. Franka, 2014. 416 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Шимченко Людмила Анатоліївна,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційної діяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401
ORCID ID: 0000-0002-2165-1377
ShymchenkoL@ukr.net

Березанська Ірина Михайлівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційної діяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401
<http://orcid.org/0000-0002-7182-5750>
berezanska.iryana@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Shimchenko Ljudmila,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Communications, Documentation and Information Activity, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi Street, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401
ShymchenkoL@ukr.net

Berezanska Iryna,

Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Communications, Documentation and Information Activity, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi Street, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401
berezanska.iryana@gmail.com

ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Шалашна А. О.

Актуальність теми дослідження. Фінансово-бюджетна політика є вагомим інструментом соціально-економічного розвитку країни. Формування та здійснення ефективної фінансової політики держави має важливе місце у забезпеченні дієвого суспільного розвитку. Необхідним є визначення пріоритетів фінансово-бюджетної політики та створення умов для економічного зростання. Для підвищення результативності інституційних перетворень економіки, забезпечення позитивної макроекономічної динаміки важливим є подальший розвиток системи управління державними фінансами.

Постановка проблеми. Фінансово-бюджетна політика має бути дієвим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та реалізації фінансово-бюджетної політики доволі поширена в наукових дослідженнях. Це наукові роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: В. Нордхауса, В. Телеса, П. Самуельсона, І. Чугунова, Т. Канєвої, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон, В. Опаріна, М. Пасічного, О. Самошкіної, В. Федосова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Важливим є формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є подальший розвиток системи бюджетного планування та підвищення ефективності використання видатків бюджету, удосконалення фінансового механізму суспільного розвитку.

Постановка завдання, мети дослідження. Основними завданнями дослідження є розкриття сутності формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни, основних напрямів удосконалення фінансового механізму суспільного розвитку, подальший розвиток системи бюджетного планування та підвищення ефективності використання видатків бюджету. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів та підходів наукового дослідження: системний, факторний, порівняльний, синтезу, узагальнення, наукового абстрагування та інші.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни; дістало подальший розвиток положення щодо системи бюджетного планування та підвищення ефективності використання видатків бюджету. Розвинуто теоретичні засади та удосконалено фінансовий механізм суспільного розвитку, визначено, що для підвищення результативності інституційних перетворень економіки, забезпечення позитивної макроекономічної динаміки важливим є подальший розвиток системи управління державними фінансами, фінансово-бюджетна політика повинна враховувати низку завдань, які стоять на певному етапі розвитку суспільних відносин.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації фінансово-бюджетної політики.

Висновки відповідно до статті. Фінансово-бюджетна політика є дієвим інструментом впливу на соціально-економічні процеси. Вагомими завданнями у процесі розробки та реалізації державної фінансової політики є удосконалення системи публічних фінансів, посилення ефективності регулятивної функції бюджетно-податкових механізмів, здійснення структурних змін в економіці, спрямованих на підвищення темпів економічного зростання. Результативність економічних перетворень, значною мірою, залежить від якісного рівня інституційної складової фінансової

архітектоніки, стійкості фінансової системи країни, дієвості впливу фінансових інструментів на соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: фінанси, бюджет, фінансово-бюджетна політика, фінансовий механізм, соціально-економічний розвиток країни.

FINANCIAL AND BUDGETARY POLICY AS AN TOOL OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Shalashna Angelina

Relevance of the research topic. Financial and budgetary policy is an important tool for the socio-economic development of the country. The formation and implementation of an effective financial policy of the state has an important place in ensuring effective social development. It is necessary to determine the priorities of the financial and budgetary policy and create conditions for economic growth. Further development of the state finance management system is important to increase the efficiency of institutional transformations of the economy and ensure positive macroeconomic dynamics.

Formulation of the problem. Financial and budgetary policy should be an effective tool for ensuring the socio-economic development of the country.

Analysis of recent research and publications. The question of the formation and implementation of finance and budget policy is quite widespread in scientific research. These are the scientific works of famous domestic and foreign scientists: V. Nordhaus, V. Teles, P. Samuelson, I. Chugunov, T. Kaneva, L. Lysiak, I. Lukyanenko, A. Mazaraki, V. Makogon, V. Oparin, M. Pasichnyi, O. Samoshkina, V. Fedosov and others.

Highlighting unexplored parts of the general problem. It is important to form and implement the financial and budgetary policy of the socio-economic development of the country. Further development of the budget planning system and improvement of the efficiency of use of budget expenditures, improvement of the financial mechanism of social development is expedient.

Setting the task, the goal of the research. The main tasks of the study are to reveal the essence of the formation and implementation of the financial and budgetary policy of the socio-economic development of the country, the main areas of improvement of the financial mechanism of social development, further development of the budget planning system and increasing the efficiency of the use of budget expenditures. The purpose of the research is to reveal the theoretical foundations and improve the mechanisms of formation and implementation of the financial and budgetary policy of the socio-economic development of the country.

Method or methodology of research. The article uses a set of methods and approaches of scientific research: systemic, factorial, comparative, synthesis, generalization, scientific abstraction and others.

Presentation of the main material (results of work). The essence of the formation and implementation of the financial and budgetary policy of the socio-economic development of the country is disclosed; received further development of provisions on the system of budget planning and increasing the efficiency of the use of budget expenditures. The theoretical foundations were developed and the financial mechanism of social development was improved, it was determined that in order to increase the effectiveness of institutional transformations of the economy, to ensure positive macroeconomic dynamics, the further development of the state finance management system is important, the financial and budgetary policy should take into account a number of tasks that stand at a certain stage of the development of social relations.

Field of application of results. The results of the research can be used in the process of formation and implementation of financial and budgetary policy.

Conclusions according to the article. Financial and budgetary policy is an effective tool for influencing socio-economic processes. Important tasks in the process of development and implementation of the state financial policy are the improvement of the public finance system, the strengthening of the effectiveness of the regulatory function of the budget and tax mechanisms, the implementation of structural changes in the economy aimed at increasing the rate of economic growth. The effectiveness of economic transformations largely depends on the quality level of the institutional component of financial architecture, the stability of the country's financial system, the effectiveness of the influence of financial instruments on the socio-economic development of the country.

Key words: finance, budget, financial and budgetary policy, financial mechanism, socio-economic development of the country.

JEL Classification: H61, H72, E50.

Актуальність теми дослідження. Фінансово-бюджетна політика є вагомим інструментом соціально-економічного розвитку країни. Формування та здійснення ефективної фінансової політики держави має важливе місце у забезпеченні дієвого суспільного розвитку. Необхідним є визначення пріоритетів фінансово-бюджетної політики та створення умов для економічного зростання. В процесі здійснення фінансово-бюджетної політики, необхідним є створення умов для забезпечення довіри суб'єктів економічних відносин до фінансової системи країни. Доцільним є розвиток теоретичних засад формування фінансової політики держави, підвищення рівня її адаптивної ефективності до економічного середовища. На даному етапі розвитку фінансово-економічних відносин особливого значення набуває встановлення обґрунтованих співвідношень фінансової архітекtonіки, що забезпечить досягнення суспільного розвитку в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Для підвищення результативності інституційних перетворень економіки, забезпечення позитивної макроекономічної динаміки важливим є подальший розвиток системи управління державними фінансами. У зв'язку з цим дослідження формування та реалізації фінансово-бюджетної політики як інструменту соціально-економічного розвитку країни є актуальним.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених з питань фінансово-бюджетної політики можна назвати праці В. Нордхауса [2], В. Телеса [15], П. Самуельсона [2], І. Чугунова [8-14], Т. Канєвої [1, 8, 14], Л. Лисяк [3], І. Лук'яненко [4], А. Мазаракі [8], В. Макогон [5], В. Опаріна [6], М. Пасічного [7, 14], О. Самошкіної [10], В. Федосова [6] та інших. В наукових дослідженнях визначається, що формування та реалізації фінансово-бюджетної політики потребує використання збалансованого підходу виходячи із поставлених завдань щодо забезпечення відповідного рівня фінансування бюджетних зобов'язань та створення відповідних умов для стійкого економічного зростання [8]; забезпечення суспільного розвитку потребує посилення дії бюджетного мультиплікатора виходячи з пріоритетів соціально-економічної політики країни; формування ефективної системи фінансового забезпечення соціального захисту населення є вагомою складовою розвитку суспільства, що передбачає застосування сукупності дієвих інноваційних механізмів формування фінансових ресурсів та надасть можливість для забезпечення соціальної відповідальності, гарантованості, справедливості суспільно-економічних відносин [9]; використовуючи відповідні фінансово-бюджетні механізми держава має сприяти розширеному відтворенню суспільства, стимулювання розвитку людського капіталу як вагомому ендогенному інструменту забезпечення економічного зростання [13].

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни, основні напрями удосконалення фінансового механізму суспільного розвитку, подальший розвиток системи бюджетного планування та підвищення ефективності використання видатків бюджету.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод при розкритті сутності формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни. Метод порівняльний, узагальнення, факторний застосовано з метою визначення основних напрямів удосконалення фінансового механізму суспільного розвитку. Метод наукового абстрагування, синтезу використано при подальшому розвитку системи бюджетного планування та підвищення ефективності використання видатків бюджету.

Результати дослідження. Економічна сутність формування та реалізації фінансово-бюджетної політики соціально-економічного розвитку країни полягає у використанні адаптивного бюджетного механізму з врахуванням динамічної збалансованості фінансових, економічних, соціальних взаємовідносин, системи макроекономічного регулювання, основних положень бюджетної архітекtonіки, стану державних фінансів у взаємозв'язку з пріоритетами суспільного розвитку, спрямованого на забезпечення адекватності регулятивних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища, застосування виваженої системи управління державними фінансами, державним боргом з метою розвитку національної економіки, що надасть можливість підвищити якісний рівень дієвості бюджетного процесу, ефективність використання бюджетних коштів, результативність економічних перетворень. Вагомими завданнями у процесі розробки та реалізації фінансово-бюджетної політики є удосконалення системи державних фінансів, посилення ефективності регулятивної функції бюджетно-податкових механізмів, здійснення структурних змін в економіці, спрямованих на підвищення темпів економічного зростання. Результативність економічних перетворень, значною мірою, залежить від якісного рівня інституційної складової фінансової архітекtonіки, стійкості фінансової системи країни, дієвості впливу фінансових інструментів на економічний розвиток країни. Фінансово-бюджетна політика має здійснюватися з урахуванням досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою. Доцільно враховувати відповідний зарубіжний досвід в частині проведення посилення ефективності бюджетного стимулювання економіки, підвищення якісного рівня фінансово-бюджетного прогнозування та державного фінансового контролю. Державна політика фінансового

забезпечення системи соціального захисту населення у зарубіжних країнах здійснюються за певними стандартами, які постійно удосконалюються відповідно до економічного розвитку суспільства. Одними з основних моделей соціального забезпечення громадян є континентальна, американська, англосаксонська, скандинавська, південно-європейська, які відрізняються рівнем перерозподілу доходів, ступенем охоплення соціальними послугами, механізмами фінансування, рівнем соціальних послуг, разом з тим у країнах з розвинутою економікою вагомим завданням соціального забезпечення є ліквідація бідності, підтримання стабільності доходів громадян, збереження життєвого рівня, досягнутого в працездатному періоді, надання рівноправного доступу до соціальних послуг. Бюджетна політика як складова суспільно-економічних відносин полягає у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів інституційних компонентів бюджетного простору та економічного середовища у процесі формування бюджету та використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей та основних завдань розвитку суспільства. Використання адаптивного бюджетного механізму з врахуванням динамічної збалансованості фінансових, економічних, соціальних взаємовідносин, основних положень бюджетної архітектури, циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів спрямоване на забезпечення адекватності регулятивних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища, застосування виваженої системи управління державними фінансами, державним боргом з метою дієвого розвитку національної економіки.

На сучасному етапі розвитку бюджетних відносин існує необхідність в удосконаленні системи управління бюджетними видатками з метою зростання якості надання державних послуг, підвищення ефективності використання бюджетних коштів та посилення результативності впливу бюджетної політики на динаміку суспільного розвитку. Видатки бюджету здійснюють вагомий вплив як на розвиток відповідних галузей і економіки в цілому, так і на рівень соціального розвитку держави. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання ефективного розподілу обмежених бюджетних ресурсів між напрямками суспільного розвитку шляхом забезпечення відповідності обсягу і структури видатків бюджету визначеним пріоритетам соціально-економічного розвитку країни. З метою підвищення результативності бюджетних видатків при вирішенні завдань соціально-економічного розвитку країни потребують поглиблення дослідження питання удосконалення середньострокового планування бюджетних видатків на засадах програмно-цільового методу. Формування фінансової політики держави потребує узгодження цілей соціально-економічного розвитку країни із цілями фінансової політики, має бути спрямована на виконання функцій соціального забезпечення громадян. Бюджет є вагомим інструментом розвитку суспільства. Важливим є створення належних інституційних умов для формування ефективної фінансової системи, оптимізації механізму державного фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Фінансова політика як вагомий економічний інститут має відігравати провідну роль в визначенні цілей, завдань структурних перетворень бюджетно-податкової, системи з урахуванням динаміки економічного розвитку. З огляду на зазначене, інституційні фінансові механізми повинні посилювати рівень адаптивності до змін екзогенних чинників впливу на економічні процеси, підвищувати роль ендогенної складової у забезпеченні економічного зростання в середньостроковій перспективі. Доцільним є підвищення дієвості координації складових фінансово-бюджетної політики [8].

Фінансово-бюджетна політика повинна враховувати низку завдань, які стоять на певному етапі розвитку суспільних відносин, що обумовлює необхідність поглиблення методологічних засад її формування. За умов рецесії та фінансової нестабільності держава відіграє вагому роль у забезпеченні відновлення економічного зростання шляхом стимулювання попиту на товари і послуги, збільшення видатків бюджету на розвиток людського капіталу, модернізацію інноваційної та соціальної інфраструктури. Трансформаційні перетворення обумовлюють необхідність формування довгострокової фінансової стратегії із визначенням індикативних значень очікуваних результатів, що сприятиме забезпеченню збалансованості та узгодженості пріоритетів суспільного розвитку. З метою підвищення результативності трансформацій економіки доцільним є підвищення частки її інноваційної складової шляхом використання інструментів бюджетно-податкової політики, вдосконалення інститутів економічного розвитку та соціальної сфери. Вдосконалення фінансово-бюджетної політики необхідно здійснювати з урахуванням соціально-економічних потреб суспільства, тенденцій економічного зростання, посиленням дієвості механізму міжбюджетного регулювання, покращення якісного рівня макроекономічного прогнозування, підвищенням рівня обґрунтованості рішень щодо координації бюджетно-податкової, що сприятиме збалансованому розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць. Від якісного рівня реалізації інституційних механізмів фінансової політики в достатній мірі залежить динамічність економічної системи країни. Система встановлених фінансово-економічних інститутів є результатом розвитку та постійного вдосконалення відповідних взаємовідносин у процесі формування, регулювання та використання валового внутрішнього продукту відповідно до основних завдань соціально-економічного розвитку країни. Водночас, система фінансово-економічних інститутів є інституційною складовою фінансової архітектури. Основними функціями даних інститутів є створення належних умов

для розвитку інвестиційних, виробничих, розподільчих процесів, зниження рівня економічних ризиків та трансакційних витрат фінансового механізму, координація взаємозв'язків між суб'єктами фінансово-економічних відносин [14].

Пріоритетними напрямками державної фінансової політики на середньострокову перспективу мають стати вдосконалення інституційного фінансового середовища, підвищення дієвості фінансово-бюджетного планування і прогнозування, забезпечення макроекономічної збалансованості. Вагомим є подальше зміцнення ролі фінансової складової розвитку суспільства в забезпеченні збалансованого економічного зростання. Водночас, необхідним є удосконалення інституційних засад фінансового забезпечення соціальної сфери, що надасть можливість підвищити рівень соціальних гарантій держави та стійкість бюджетної системи. Перспективне фінансово-бюджетне прогнозування спрямоване на посилення ролі бюджету як інструменту регулювання економіки та соціальної сфери, сприяння збалансованому економічному зростанню, соціально-економічному розвитку, що впливатимуть на стійкість фінансово-бюджетної системи. Державна фінансова політика має формуватися на основі науково обґрунтованої концепції удосконалення фінансово-економічних відносин, спрямованої на створення умов для підвищення темпів економічного розвитку країни. Важливим є поглиблення економічної сутності фінансової політики як інструменту економічного зростання, подальший розвиток підходів щодо вдосконалення інституційних та методологічних засад державного фінансового механізму регулювання соціально-економічного розвитку країни на середньострокову перспективу. Фінансова політика має здійснюватися з урахуванням досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою. Доцільно враховувати відповідний зарубіжний досвід в частині посилення ефективності бюджетного стимулювання економіки, підвищення якісного рівня фінансово-бюджетного прогнозування та державного фінансового контролю. Державна політика фінансового забезпечення системи соціального захисту населення у зарубіжних країнах здійснюється за певними стандартами, які постійно удосконалюються відповідно до економічного розвитку суспільства. Одними з основних моделей соціального забезпечення громадян є континентальна, американська, англосаксонська, скандинавська, південно-європейська, які відрізняються рівнем перерозподілу доходів, ступенем охоплення соціальними послугами, механізмами фінансування, рівнем соціальних послуг, разом з тим у країнах з розвинутою економікою вагомим завданням соціального забезпечення є ліквідація бідності, підтримання стабільності доходів громадян, збереження життєвого рівня, досягнутого в працездатному періоді, надання рівноправного доступу до соціальних послуг. Державна фінансова політика є складовою економічної політики держави, яка в свою чергу впливає на суспільний розвиток держави. В ній визначаються основні напрями розвитку економіки, загальний обсяг фінансових ресурсів, джерела, шляхи використання, розробляються відповідні механізми регулювання і стимулювання соціально-економічних процесів. Зазначена політика є комплексом державних заходів, що забезпечують ефективне функціонування фінансової системи, стимулює економічний розвиток і створює відповідне підґрунтя для здійснення державою покладених на неї функцій і завдань. Формування та реалізація ефективної політики у сфері державних фінансів займають достатньо важливе місце у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави. На сучасному етапі економічних перетворень вагомим значення набувають дослідження щодо забезпечення фінансової збалансованості. У зв'язку з цим важливим є розкриття теоретичних засад та обґрунтування напрямів державної фінансової політики, сутність якої полягає в розвитку фінансово-економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту, пов'язаних з формуванням фінансових ресурсів держави.

Розвиток суспільно-економічних відносин потребує переосмислення сутності видатків бюджету у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави, підвищення теоретико-методологічного рівня бюджетного регулювання в цілому, що надасть змогу поглибити розуміння видатків бюджету як економічної категорії та важливого регулятора соціально-економічних процесів, а також суттєво підвищити рівень якості державної політики у сфері видатків бюджету. Головним завданням при формуванні видаткової частини бюджету є науково-обґрунтоване визначення її обсягу та структури з метою досягнення найбільш ефективного і результативного впливу на динаміку соціально-економічних процесів держави. Для підвищення ефективності використання бюджетних коштів доцільним є оновлення методології моніторингу та оцінки ефективності бюджетних програм. Виконання стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни вимагає вдосконалення структури системи державного фінансового контролю, посилення взаємозв'язків між складовими системи управління державними фінансами. Доцільним є подальший розвиток відповідних механізмів та інструментів державного фінансового аудиту в умовах трансформації фінансово-економічної системи. Результативність фінансово-бюджетної політики у системі забезпечення суспільного розвитку значною мірою залежить від врахування домінуючих факторів, що впливають на дієвість її інструментів, підвищення конкурентоспроможності людського капіталу, розвитку соціальної сфери. Ідентифікація факторів впливу на формування та реалізацію державної фінансової політики соціального розвитку важлива для врахування їх значимості

на відповідному етапі формування цілей і завдань, підвищення дієвості фінансових інструментів, їх впливу на суспільний розвиток. Вагомим є подальше зміцнення ролі фінансової складової розвитку суспільства в забезпеченні економічного зростання.

Висновки. Фінансово-бюджетна політика є дієвим інструментом впливу на соціально-економічні процеси. Вагомими завданнями у процесі розробки та реалізації державної фінансової політики є удосконалення системи публічних фінансів, посилення ефективності регулятивної функції бюджетно-податкових механізмів, здійснення структурних змін в економіці, спрямованих на підвищення темпів економічного зростання. Результативність економічних перетворень, значною мірою, залежить від якісного рівня інституційної складової фінансової архітектури, стійкості фінансової системи країни, дієвості впливу фінансових інструментів на соціально-економічний розвиток країни. Бюджетно-податкова політика має сприяти розвитку інституційних секторів економіки, підвищенню рівня фінансової стійкості системи державних фінансів. Ефективність функціонування податкової системи певною мірою визначається рівнем поєднання та узгодженості фіскальної та стимулюючої складової. Вагомим завданням податкової політики як інструменту впливу на економічні процеси, є встановлення певного оптимального рівня оподаткування та механізму адміністрування податків, що забезпечать поєднання інтересів платників податків та держави. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку країни можливе шляхом застосування обґрунтованих підходів до формування видаткової частини бюджету, моніторингу результативності діяльності розпорядників бюджетних коштів. Бюджетна політика як складова суспільно-економічних відносин полягає у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів інституційних компонентів бюджетного простору та економічного середовища у процесі формування бюджету та використання бюджетних коштів для досягнення основних завдань розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Канєва Т.В. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 392 с.
2. Самуельсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Лисяк Л. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки. Автореф. Київ:НДФІ АФУ Міністерства фінансів України. 2010. 35 с.
4. Lukianenko I. N., Dadashova P. A. Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5 (179). С. 295–307.
5. Макогон В.Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
6. Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110–128.
7. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
8. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І. Я. Чугунов, Т. В. Канєва та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 376 с.
9. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
10. Чугунов І. Я., Самошкіна О. А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С. 103–121.
11. Чугунов І. Я., Ігнатенко А. Б. Податок з доходів фізичних осіб у системі фінансово-економічного регулювання. *Фінанси України*. 2006. № 4. С. 3-14.
12. Чугунов В.І. Формування бюджету як інструмент суспільного розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 12. С. 132–137.
13. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
14. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
15. Teles, V., Mussolini, C. (2014). Public debt and the limits of fiscal policy to increase economic growth. *European Economic Review*, 66, pp. 1–15.

References

1. Kanieva T. V. (2021). Biudzhet u systemi finansovo-ekonomichnykh vidnosyn: monohrafiia. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 392 s. [in Ukr].
2. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). Ekonomyka [Economics]. 19nd ed. (Trans.). M: Vyl'yams. 1360 p.
3. Lysiak L. (2010). Biudzhetna polityka u systemi derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky. Avtoref. Kyiv:NDFI AFU Ministerstva finansiv Ukrainy, 35 s. [in Ukr]

4. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. (2016). Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine. *Actual Problems of Economy*, 5 (179). 295–307. [in Eng.]
5. Makohon, V. D. (2018). Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 364 s. [in Ukr.]
6. Oparin V. M., Fedosov V. M., Yuxy`menko P. I. (2017). Publichni finansy` : g`eneza, teorety`chni koliziyi ta prakty`chna konceptualizaciya. *Finansy`Ukrayiny`*, 2. 110–128. [in Ukr.]
7. Pasichnyj, M. D. (2019). Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. 440 s. [in Ukr.]
8. Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren / I. Chugunov, T. Kanieva ta in.; za zah. red. A. A. Mazaraki. K.: Kyiv.nats.torh.-ekon.un-t, 2018, 376 s. [in Ukr.]
9. Chugunov, I. (2021). Biudzhetna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 532 s. [in Ukr.]
10. Chugunov I., Samoshkina O. (2019). Vydatky biudzhetu v systemi derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy. *Visnyk KNTEU*, 2. 103–121. [in Ukr.]
11. Chugunov I., Ihnatenko A. (2006). Podatok z dokhodiv fizychnykh osib u systemi finansovo-ekonomichnoho rehuliuвання. *Finansy Ukrainy*, 4. 3-14. [in Ukr.]
12. Chugunov V. (2019). Formuvannya biudzhetu yak instrument suspilnoho rozvytku. *Ekonomika ta derzhava*, 12. 132–137. [in Ukr.]
13. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018). Biudzhetno-podatkova polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Kyiv, Hlobus-Press, 354 p. [in Ukr.]
14. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. (2018). Budget policy of social development Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia 348 p. [in Eng.]
15. Teles, V., Mussolini, C. (2014). Public debt and the limits of fiscal policy to increase economic growth. *European Economic Review*, 66, pp. 1–15. [in Eng.]

ДАНИ ПРО АВТОРА

Шалашна Ангеліна Олександрівна,

аспірант кафедри фінансів

Державного торговельно-економічного університету, м.Київ.

ORCID ID: 0000-0003-0485-6589

DATA ABOUT THE AUTHORS

Shalashna Angelina,

postgraduate student of the department of finance

of the State University of Trade and Economics, Kyiv

ORCID ID: 0000-0003-0485-6589

ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Ходаковський В. В.

Актуальність теми дослідження. Державна фінансова політика є важливим механізмом економічного розвитку. Фінансове забезпечення економічного розвитку держави має ґрунтуватися на використанні сукупності заходів виваженої бюджетно-податкової політики. Важливим є удосконалення механізмів державної фінансової політики за умов обмеженості бюджетних ресурсів. Значна увага державних інститутів має бути зосереджена на питаннях посилення стійкості та спроможності фінансової системи.

Постановка проблеми. Державна фінансова політика має бути дієвим інструментом забезпечення розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та реалізації державної фінансової політики доволі поширена в наукових дослідженнях. Це наукові роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: А. Лаффера, Дж. Стігліца, І. Чугунова, Т. Канєвої, Л. Лисяк, А. Мазаракі, В. Макогон, М. Пасічного, А. Нікітішина, О. Самошкіної та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Важливим є формування та реалізації державної фінансової політики розвитку економіки. Доцільним є реалізація системних заходів фінансово-бюджетного регулювання з урахуванням принципів субсидіарності, прозорості та збалансованості, що сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів.

Постановка завдання, мети дослідження. Основними завданнями дослідження є розкриття сутності формування та реалізації державної фінансової політики розвитку економіки, основних напрямів удосконалення фінансового механізму економічного розвитку, подальший розвиток системи фінансового забезпечення розвитку економіки на основі використання сукупності заходів виваженої бюджетно-податкової політики. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування та реалізації державної фінансової політики розвитку економіки.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів та підходів наукового дослідження: системний, факторний, порівняльний, синтезу, узагальнення, наукового абстрагування та інші.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність формування та реалізації державної фінансової політики розвитку економіки; дістало подальший розвиток положення щодо системи фінансового забезпечення розвитку економіки на основі використання сукупності заходів виваженої бюджетно-податкової політики. Розвинуто теоретичні засади та удосконалено фінансовий механізм економічного розвитку, визначено, що фінансова політика є вагомим інструментом розвитку суспільства, за його допомогою держава має можливість здійснювати вплив на формування та використання фінансових ресурсів з метою задоволення суспільних потреб.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації державної фінансової політики.

Висновки відповідно до статті. Державна фінансова політика є одним з вагомих інструментів впливу на економічний розвиток країни. Важливими завданнями в умовах трансформаційних перетворень є проведення ефективної бюджетно-податкової політики, підвищення рівня прозорості бюджетного процесу. В процесі формування та реалізації державної фінансової політики, необхідним є забезпечення умов для відновлення довіри суб'єктів економічних відносин до фінансової системи. Подальший розвиток підходів щодо розробки податкової політики надасть можливість підвищити ступінь адаптивності впливу оподаткування на економічне середовище та якісний рівень керованості державними фінансами.

Ключові слова: державна фінансова політика, бюджетний механізм, податкова політика, фінансові відносини, економічний розвиток.

STATE FINANCIAL POLICY OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Khodakovsky Vadim

Relevance of the research topic. State financial policy is an important mechanism of economic development. Financial support for the economic development of the state should be based on the use of a set of measures of a balanced budget and tax policy. It is important to improve the mechanisms of state financial policy under the conditions of limited budget resources. Considerable attention of state institutions should be focused on strengthening the stability and capacity of the financial system.

Formulation of the problem. State financial policy should be an effective tool for ensuring the development of the economy.

Analysis of recent research and publications. The question of the formation and implementation of state financial policy is quite widespread in scientific research. These are the scientific works of famous domestic and foreign scientists: A.Laffer, J.Stiglitz, I.Chugunov, T.Kaneva, L.Lysiak, A.Mazaraki, V. Makogon, M. Pasichnyi, A. Nikitishyn, O. Samoshkina and others.

Highlighting unexplored parts of the general problem. The formation and implementation of the state financial policy for the development of the economy is important. It is expedient to implement systemic measures of financial and budgetary regulation taking into account the principles of subsidiarity, transparency and balance, which will contribute to increasing the efficiency of the use of budget funds.

Setting the task, the goal of the research. The main tasks of the study are to reveal the essence of the formation and implementation of the state financial policy for the development of the economy, the main areas of improvement of the financial mechanism of economic development, further development of the system of financial support for the development of the economy based on the use of a set of measures of a balanced budget and tax policy. The purpose of the study is to reveal the theoretical foundations and improve the mechanisms of formation and implementation of the state financial policy of economic development.

Method or methodology of research. The article uses a set of methods and approaches of scientific research: systemic, factorial, comparative, synthesis, generalization, scientific abstraction and others.

Presentation of the main material (results of work). The essence of the formation and implementation of the state financial policy of economic development is disclosed; received further development of the provisions on the system of financial support for the development of the economy based on the use of a set of measures of a balanced budget and tax policy. The theoretical foundations were developed and the financial mechanism of economic development was improved, it was determined that financial policy is an important tool for the development of society, with its help the state has the opportunity to influence the formation and use of financial resources in order to meet public needs.

Field of application of results. The results of the research can be used in the process of formation and implementation of the state financial policy.

Conclusions according to the article. State financial policy is one of the important tools of influence on the economic development of the country. Important tasks in the conditions of transformational transformations are the implementation of an effective budget and tax policy, increasing the level of transparency of the budget process. In the process of formation and implementation of the state financial policy, it is necessary to ensure the conditions for restoring the trust of subjects of economic relations in the financial system. Further development of approaches to the development of tax policy will provide an opportunity to increase the degree of adaptability of the impact of taxation on the economic environment and the quality level of public finance management.

Key words: state financial policy, budget mechanism, tax policy, financial relations, economic development.

Актуальність теми дослідження. Державна фінансова політика є важливим механізмом економічного розвитку. Фінансове забезпечення економічного розвитку держави має ґрунтуватися на використанні сукупності заходів вираженої бюджетно-податкової політики. Доцільним є реалізація системних заходів фінансово-бюджетного регулювання з урахуванням принципів субсидіарності, прозорості та збалансованості, що сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів. Інституційні перетворення економічної моделі розвитку суспільства обумовлюють необхідність посилення дієвості фінансової політики держави. Важливим є удосконалення механізмів державної фінансової політики за умов обмеженості бюджетних ресурсів. Значна увага державних інститутів має бути зосереджена на питаннях посилення стійкості та спроможності фінансової системи. Особливого значення

набувають питання покращення якісного рівня функціонування фінансових інститутів, удосконалення положень щодо управління бюджетними відносинами, основних напрямів фінансової політики економічного розвитку країни. У зв'язку з цим дослідження формування та реалізації державної фінансової політики як економічного розвитку є актуальним.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених з питань державної фінансової політики можна назвати праці А. Лаффера [1], Дж. Стігліца [2], І. Чугунова [6-12], Т. Канєвої [6, 11], Л. Лисяк [3], А. Мазаракі [6], В. Макогон [4], М. Пасічного [5, 11, 12], А. Нікітішина [12], О. Самошкіної [8] та інших. В наукових дослідженнях визначається, що державна фінансова політика як складова системи макроекономічного регулювання є одним з вагомих інструментів забезпечення суспільного розвитку; інституційний підхід до фінансово-бюджетної архітектури як складової економічного зростання ґрунтується на використанні системи адаптивних фінансових інструментів залежно від стану економічного середовища, ступеня бюджетно-податкової збалансованості [6]; досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни залежить від ступеня врахування в бюджетній політиці тенденцій розвитку інституційного середовища бюджетного простору, динаміки суспільного розвитку; результативність бюджетної політики визначає процеси перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетний механізм, впливає на фінансову стійкість, реалізацію стратегії економічного розвитку країни, динамічну макроекономічну збалансованість [7]; в умовах економічних перетворень важливим є розвиток основних засад державної фінансової політики, посилення дієвості фінансових механізмів економіки, підвищення рівня фінансового забезпечення системи соціального захисту населення; фінансово-бюджетна політика як складова суспільно-економічних відносин ґрунтується на сукупності відповідних взаємозалежностей інституційних компонентів бюджетного простору та економічного середовища для досягнення стратегічних цілей та основних завдань розвитку суспільства [10].

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування та реалізації державної фінансової політики економічного розвитку.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність формування та реалізації державної фінансової політики розвитку економіки, основні напрями удосконалення фінансового механізму економічного розвитку, подальший розвиток системи фінансового забезпечення розвитку економіки на основі використання сукупності заходів виваженої бюджетно-податкової політики.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод при розкритті сутності формування та реалізації державної фінансової політики розвитку економіки. Метод порівняльний, узагальнення, факторний застосовано з метою визначення основних напрямів удосконалення фінансового механізму економічного розвитку. Метод наукового абстрагування, синтезу використано при подальшому розвитку системи фінансового забезпечення розвитку економіки на основі використання сукупності заходів виваженої бюджетно-податкової політики.

Результати дослідження. Державна фінансова політика є вагомим механізмом, спрямованим на забезпечення адекватності регулятивних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища з метою економічного розвитку країни. Розробка і реалізація фінансової політики держави мають спиратися на науково обґрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань фінансових відносин, що посилять збалансованість державних фінансів та створить необхідні умови для підвищення рівня керованості економічних процесів у країні. Інституційна модель фінансової політики має поєднати, виходячи з положень економічної архітектури, національні безпекові, соціальні та інноваційні бюджетні складові, що забезпечить якісний рівень функціонування фінансово-економічної системи держави. Для забезпечення збалансованого фінансового регулювання пріоритети державної фінансової політики повинні визначатися виходячи із стану державних фінансів та основних суспільних завдань, на кожному етапі економічного розвитку існує необхідність запровадження відповідних дієвих важелів фінансового механізму. Розвиток суспільства зумовлює необхідність відповідних інституційних змін у взаємовідносинах між учасниками бюджетного процесу та підвищення ефективності бюджетної політики у системі державного регулювання економіки. Бюджетна система є ваговою складовою розвитку економіки, від ступеня оптимальності співвідношень між елементами бюджетної системи залежить рівень збалансованості бюджетного регулювання й ефективність його впливу на динаміку соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць. Вагомим інструментом державного регулювання соціально-економічного розвитку є перспективне бюджетне планування, яке полягає в розробці основних напрямів формування та використання бюджетних коштів на середньострокову перспективу, відповідно до завдань, що постають перед суспільством на певному етапі його розвитку. Призначення державної фінансової політики полягає в забезпеченні економічного розвитку країни та добробуту громадян за допомогою фінансових інституцій. Економічна сутність фінансової політики держави як

складової інституційного розвитку економіки полягає у використанні та реалізації сукупності відповідних економічних заходів, механізмів фінансово-економічного регулювання у взаємозв'язку з стратегічними пріоритетами розбудови країни з метою забезпечення суспільних потреб, збалансованого, довгострокового розвитку національної економіки. Основною метою суспільного розвитку є створення умов для забезпечення безпеки і гідного життя громадян та передбачає в сфері державних фінансів досягнення збалансованості між соціальними зобов'язаннями органів державного управління та можливостями фінансових ресурсів на державному та місцевому рівні. Інституційні засади формування державної фінансової політики визначаються відповідними нормативно-правовими актами, які направлені на забезпечення виконання покладених завдань та функцій державними органами управління та органами місцевого самоврядування, а також визначають ступінь та порядок їх взаємодії та координації. Механізм формування вітчизняної державної фінансової політики постійно вдосконалювався, поступово адаптуючи свою інституційну структуру до соціально-економічного стану. В умовах трансформації економіки вагомими пріоритетами бюджетної політики стали забезпечення збалансованості бюджетної системи, національної безпеки, оптимізація видаткової частини бюджету та кількості бюджетних програм, покращання добробуту населення, підвищення дієвості управління державним боргом. Процеси відновлення економічного розвитку потребують проведення виваженої та збалансованої бюджетної політики, чого можна досягти із встановленням низки бюджетних обмежень, дієвою співпрацею із міжнародними фінансовими організаціями та реалізацією інституційних перетворень в економіці.

Пріоритетним напрямом бюджетної політики країни є підвищення ефективності управління бюджетними коштами, збалансованості бюджетів усіх рівнів, фінансового забезпечення місцевого самоврядування. З огляду на зазначене, необхідним є здійснення дієвих перетворень механізму розподілу фінансових ресурсів між державним та місцевими бюджетами для забезпечення фінансової спроможності місцевого самоврядування, посилення податкового потенціалу територій та удосконалення системи адміністрування податків та зборів. Разом з тим, суттєві відмінності податкового потенціалу в розрізі адміністративно-територіальних одиниць обумовлює доцільність та необхідність здійснення міжбюджетного регулювання з метою певного вирівнювання фінансових можливостей місцевого самоврядування для виконання власних та делегованих видаткових повноважень. В умовах трансформації системи державних фінансів доцільним є вдосконалення податкових інституційних механізмів, які відповідають за формування доходів бюджетів усіх рівнів. Посилення ефективності податкового регулювання має бути забезпечене за рахунок удосконалення його інституційних механізмів, у тому числі аналізу, планування, прогнозування, обліку, контролю, адміністрування. Бюджет виступає важливим інструментом державного регулювання економіки країни, дієві механізми та інструменти формування його дохідної частини є необхідною умовою ефективної бюджетної політики. Державна фінансова політика має формуватися на основі науково обґрунтованої концепції розвитку фінансово-економічних відносин, спрямованої на створення умов для підвищення темпів економічного розвитку країни. Важливим є поглиблення економічної сутності державної фінансової політики як інструменту економічного зростання, подальший розвиток підходів щодо вдосконалення інституційних та методологічних засад державного фінансового механізму регулювання соціально-економічного розвитку країни, у тому числі на середньострокову перспективу. Зважаючи на потребу покращення якісного рівня економічного середовища для ведення підприємницької діяльності необхідним є розвиток підходів до удосконалення податкової політики, враховуючи особливості оподаткування низки категорій платників податків. Необхідним є зменшення витрат часу платниками на формування податкової звітності, сплату податку на додану вартість і податку на прибуток, доцільним є подальше спрощення порядку бюджетного відшкодування податку на додану вартість експортерам. Важливим є удосконалення податкового адміністрування в частині проведення податкового моніторингу, що дозволить посилити дієвість прогнозування відповідної групи податкових надходжень до бюджету. Процеси уніфікації податкової системи з країнами Європейського Союзу обумовлюють необхідність трансформації спрощеної системи обліку, звітності та оподаткування. Система фінансово-економічних інститутів є результатом розвитку та постійного вдосконалення відповідних взаємовідносин у процесі формування, та використання валового внутрішнього продукту з метою задоволення потреб суспільства. Важливим є реалізація виваженої, послідовної та системної фінансової політики держави використовуючи бюджетні, податкові інструменти та важелі. З урахуванням економічних тенденцій, пріоритетним напрямом бюджетної політики є підвищення ефективності видатків бюджету. Реалізація зазначеного потребує проведення структурної оптимізації видаткової частини бюджету, забезпечення збалансованого розподілу бюджетних коштів між рівнями бюджетної системи [6].

Подальше удосконалення бюджетно-податкової політики має здійснюватися з урахуванням відповідного зарубіжного досвіду, можливостей його адаптації до вітчизняної моделі соціально-економічного розвитку країни та інституційної спроможності державних органів управління. Бюджетно-податкова політика має сприяти розвитку інституційних секторів економіки, підвищенню рівня стійкості системи

державних фінансів. Пріоритетними напрямками бюджетної політики країни є посилення відкритості та публічності розміщення державних замовлень, оптимізація системи органів державного управління та об'єктів соціальної інфраструктури, підвищення дієвості системи національної безпеки, соціального захисту населення, оптимізації видатків бюджету на обслуговування державного боргу. Важливим є методологічне вдосконалення механізму прогнозування показників податкових надходжень до державного і місцевих бюджетів. Необхідно вживати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості і прозорості бюджету, ефективності використання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення якісного виконання бюджетів усіх рівнів, здійснення дієвого державного фінансового контролю для посилення впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток суспільства. Трансформаційні перетворення обумовлюють необхідність формування системи державного фінансового регулювання із визначенням індикативних значень очікуваних результатів, що сприятиме забезпеченню збалансованості та узгодженості пріоритетів суспільного розвитку [11].

Результативність фінансової політики країни в умовах трансформаційних перетворень визначається рівнем ефективності та раціональності використання державних фінансових ресурсів. Враховуючи їх обмеженість в сучасних умовах з метою стимулювання економічного зростання важливим є використання сукупності інституційних бюджетних та податкових механізмів із врахуванням стану соціально-економічного розвитку країни, показників боргової стійкості, що надасть можливість підвищити результативність економічних перетворень. Забезпечення бюджетної стійкості є важливим завданням макроекономічної стабільності, конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Доцільним є забезпечення дієвої бюджетної політики на середньострокову перспективу, реалізацію податкової політики із регулюючим характером впливу на процеси економічного зростання. В умовах зростання регулюючої ролі бюджету необхідним є удосконалення бюджетного механізму, яке повинно здійснюватися, виходячи з аналізу та оцінки бюджетних показників, їх взаємозалежності з тенденціями соціально-економічного розвитку країни. Важливі відповідні інституційні зміни у структурі доходів та видатків бюджету, підвищення рівня прозорості бюджетного процесу, доцільним є посилення ефективності видатків бюджету як дієвого інструменту впливу на розвиток суспільства, упорядкування рівня та структури державного боргу. Вагомим є як поєднання дієвих принципів формування і перерозподілу доходів бюджету, так і встановлення відповідних інструментів оподаткування, які сприятимуть забезпеченню економічного розвитку в країні. Розвиток фінансово-економічних відносин повинен відбуватися з урахуванням запасу стійкості та збалансованості бюджетної системи. З метою формування та реалізації державної фінансової політики на достатньому рівні необхідним є продовження інституційних перетворень системи бюджетного та податкового регулювання соціально-економічного розвитку країни. Фінансова політика є вагомим інструментом розвитку суспільства, за його допомогою держава має можливість здійснювати вплив на формування та використання фінансових ресурсів з метою задоволення суспільних потреб. Держава є одним із вагомих споживачів та замовників товарів та послуг, використання дієвої системи публічних закупівель стимулює розвиток економіки за умови раціонального використання бюджетних коштів та розвитку підприємницького середовища. В сучасних умовах механізм державного замовлення може викликати мультиплікативний попит, що посилить економічну активність, вагома увага має бути приділена підтримці вітчизняних товаровиробників високотехнологічної продукції. Механізм публічних закупівель має ґрунтуватися на принципах транспарентності, справедливості, ефективності та підконтрольності. Основними передумовами досягнення якісного рівня здійснення фінансового регулювання є дієвість підходів щодо використання державних фінансових ресурсів, що сприятимуть реалізації основних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Інституційний підхід щодо формування державної фінансової політики передбачає її розгляд як динамічного процесу, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку суспільства. Розвиток фінансової системи значною мірою пов'язаний зі зміною інституційного середовища суспільства. Складові фінансового регулювання удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризуються адаптаційними можливостями системи управління державними фінансами. Зважаючи, що фінансова політика є вагомим інструментом економічного розвитку суспільства, її збалансованість, стабільність є однією з основних умов забезпечення економічного зростання, система фінансового регулювання має будуватися на основі обґрунтованої концепції розвитку фінансових відносин як складової економічної політики, спрямованої на створення умов для макроекономічної стабільності. Підвищення ефективності фінансової політики має забезпечуватися завдяки досягненню відповідної інституційної рівноваги її складових, що сприятиме збалансуванню бюджету і створить основу для реалізації бюджетно-податкових перетворень. Основою для стійкого економічного зростання мають стати відповідні заходи державного фінансового регулювання, які будуть реалізовуватись шляхом застосування економічних та інституційних важелів. Виваженість у проведеному фінансової політики дозволить досягти подальшої стабілізації системи державних фінансів,

що створить умови для забезпечення дієвого розвитку суспільства, підвищення якості життя населення. Інституційне середовище значною мірою створює умови, за яких визначається рівень впливу фінансової системи на економічне зростання. Фінансовому регулюванню в залежності від зміни рівня впливу екзогенних та ендогенних факторів на розвиток економічних відносин, притаманні адаптаційні механізми, що впливають на забезпечення результативності економічних перетворень. Визначення основних завдань державної фінансової політики та шляхів їх реалізації з урахуванням макроекономічної динаміки сприятиме підвищенню ступеня економічного розвитку країни.

Висновки. Державна фінансова політика є одним з вагомих інструментів впливу на економічний розвиток країни. Забезпечення цілеспрямованого впливу на темпи та якість економічного зростання потребує формування відповідної системи фінансового регулювання, спрямованої на управління результатами на основі удосконалення інституційного забезпечення фінансово-економічних перетворень. Важливими завданнями в умовах трансформаційних перетворень є проведення ефективної бюджетно-податкової політики, підвищення рівня прозорості бюджетного процесу. Подальший розвиток підходів щодо розробки податкової політики надасть можливість підвищити ступінь адаптивності впливу оподаткування на економічне середовище та якісний рівень керованості державними фінансами. В процесі формування та реалізації державної фінансової політики, необхідним є забезпечення умов для відновлення довіри суб'єктів економічних відносин до фінансової системи. Бюджетно-податкова політика має сприяти розвитку інституційних секторів економіки, підвищенню рівня стійкості системи державних фінансів. Формування та реалізація дієвої державної фінансової політики є важливою складовою механізму соціально-економічного розвитку країни. Механізм фінансово-економічної політики повинен включати комплексну взаємодію інструментів, за допомогою яких забезпечується макроекономічна стабільність держави. Пріоритетними напрямками бюджетної політики країни є посилення відкритості та публічності розміщення державних замовлень, оптимізація системи органів державного управління та об'єктів соціальної інфраструктури, підвищення дієвості системи національної безпеки та оборони, соціального захисту населення.

Список використаних джерел:

1. Laffer, A. B. (2016). Handbook of Tobacco Taxation: Theory and Practice (Economic Theory of Taxation). *Economic Policy*, 5, pp. 50-67.
2. Stiglitz J., Ocampo J. (2006). *Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development*. OUP Oxford. 352 p.
3. Лисяк Л. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки. Автореф. Київ:НДФІ АФУ Міністерства фінансів України. 2010. 35 с.
4. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
5. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
6. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І. Я. Чугунов, Т. В. Канєва та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2018. 376 с.
7. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
8. Чугунов І. Я., Самошкіна О. А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С.103–121.
9. Чугунов І. Я., Ігнатенко А. Б. Податок з доходів фізичних осіб у системі фінансово-економічного регулювання. *Фінанси України*. 2006. № 4.С. 3-14.
10. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
11. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. *Scientific Route*. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
12. Чугунов І. Я., Пасічний М. Д., Нікітішин А. О. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa. Вісник КНТЕУ*. 2022. № 5. С.124–137.

References

1. Laffer, A. B. (2016). Handbook of Tobacco Taxation: Theory and Practice (Economic Theory of Taxation). *Economic Policy*, 5, pp. 50-67.
2. Stiglitz J., Ocampo J. (2006). *Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development*. OUP Oxford. 352 p.
3. Lysiak L. (2010). *Biudzhetna polityka u systemi derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky*. Avtoref. Kyiv: NDFI AFU Ministerstva finansiv Ukrainy. 35 s. [in Ukr]

4. Makohon, V. D. (2018). Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 364 s. [in Ukr.].
5. Pasichnyj, M. D. (2019). Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. 440 s. [in Ukr.].
6. Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren / I. Chugunov, T. Kanieva ta in.; za zah.red. A. A. Mazaraki. K.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2018. 376 s. [in Ukr.].
7. Chugunov, I. (2021). Biudzhetna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 532 s. [in Ukr.]
8. Chugunov I., Samoshkina O. (2019). Vydatky biudzhetu v systemi derzhavnogo rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy. Visnyk KNTEU, 2. 103–121. [in Ukr.]
9. Chugunov I., Ihnatenko A. (2006). Podatok z dokhodiv fizychnykh osib u systemi finansovo-ekonomichnoho rehuliuвання . Finansy Ukrainy, 4. 3-14. [in Ukr.]
10. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018). Biudzhetno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Kyiv, Hlobus-Press, 354 p. [in Ukr.]
11. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. Budget policy of social development (2018). Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia, 348 p. [in Eng.].
12. Chugunov I. Ya., Pasichnyi M. D., Nikitishyn A. O. (2022). Dokhody Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Scientia Fructuosa. Visnyk KNTEU, 5. 124–137.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Ходаковський Вадим Володимирович,

аспірант кафедри фінансів,

Державного торговельно-економічного університету, м. Київ,

ORCID ID: 0009-0002-9738-8330

DATA ABOUT THE AUTHOR

Khodakovsky Vadim,

postgraduate student of the department of finance

of the State University of Trade and Economics, Kyiv,

ORCID ID: 0009-0002-9738-8330

ЧИННИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НА ЕТАПІ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Тарасенко О. С.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти дослідження чинників конкурентоспроможності закладів вищої освіти України в умовах війни та на етапі післявоєнного відновлення.

Метою дослідження є визначення основних чинників формування конкурентоспроможності ЗВО в умовах війни та післявоєнному періоді.

Методи дослідження. При написанні статті було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження та управління конкурентоспроможністю ЗВО.

Результати роботи. В процесі написання статті визначено, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України докорінно змінило умови функціонування закладів вищої освіти (ЗВО), що вплинуло на їх конкурентоспроможність. Визначено, що одним із ключових у контексті відновлення України є питання забезпечення стійкого функціонування системи вищої освіти, що потребує відбудови частково пошкоджених або й взагалі знищених ЗВО. Проаналізовано, що станом на сьогодні в Україні повністю зруйновано 45 та пошкоджено 61 заклад вищої освіти. Акцентовано увагу на тому, що при вирішенні питань відновлення ЗВО є необхідність врахування кон'юнктури ринку та галузевих потреб у підготовці фахівців для конкретного сектора економіки певного регіону. Визначено, що конкурентоспроможність ЗВО – це здатність закладу вищої освіти ефективно конкурувати на освітньому ринку, забезпечуючи якісну освіту, відповідну потребам здобувачів вищої освіти і суспільства, за умови збереження стійкої популярності та привабливості; це комплексний процес, що вимагає зусиль з боку адміністрації університету, викладачів та здобувачів вищої освіти, а також ефективної співпраці із суспільством та бізнесом. Доведено, що для забезпечення конкурентоспроможності у післявоєнному періоді ЗВО повинні активно адаптуватися до нових реалій, вдосконалювати свої підходи до навчання та досліджень, запроваджувати нові технології та співпрацювати з різними секторами суспільства для досягнення успіху.

Галузь застосування результатів. Економіка, управління, вища освіта в Україні.

Висновки. В результаті написання статті визначено, що для забезпечення конкурентоспроможності ЗВО в післявоєнних умовах необхідне дотримання п'яти основних умов, серед яких: 1) розвиток вищої освіти на інноваційних засадах, що дозволить створити більш гнучке і результативне освітнє середовище та допоможе здобувачам вищої освіти адаптуватися до вимог сучасного бізнесу, сприяючи водночас забезпеченню високої конкурентоспроможності ЗВО; 2) підвищення якості досліджень завдяки збільшенню інвестицій у наукові дослідження та, як результат, сприяння розвитку нових технологій, вирішенню глобальних проблем та підвищенню рейтингу ЗВО; 3) співпраця у міжнародному контексті, що є важливим інструментом розвитку освіти, науки та технологій, які допомагають підвищувати рівень співпраці між країнами та забезпечують більш глибоке розуміння глобальних викликів і можливостей; 4) розвиток е-освіти, що передбачає використання електронних засобів, програм, платформ і ресурсів для навчання, незалежно від місця та часу; 5) поглиблення співпраці між ЗВО та бізнесом, що створює підґрунтя для підготовки конкурентоспроможних фахівців, сприяє розвитку та поширенню інновацій, забезпечує умови для зростання конкурентоспроможності ЗВО.

Ключові слова: освіта, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти, конкурентоспроможність ЗВО, післявоєнне відновлення, технологічний розвиток, міжнародна конкуренція, якість навчання та досліджень, онлайн-освіта.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION'S INSTITUTIONS IN THE POST-WAR CONDITIONS

Tarasenko Oleksiy

The subject of the research is the theoretical and practical aspects of researching the factors of competitiveness of higher education institutions of Ukraine during the war and at the stage of post-war recovery.

The aim of the research is to determine the main factors of competitiveness of higher education institutions in the post-war period.

Research methods. In writing the article, general scientific and special methods of research and management of the competitiveness of higher education institutions were used.

Results of the investigation. In the course of writing the article, it is determined that the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine has radically changed the conditions of functioning of higher education institutions (HEIs), which has affected their competitiveness. It is determined that one of the key issues in the context of Ukraine's recovery is the issue of ensuring the sustainable functioning of the higher education system, which requires the reconstruction of partially damaged or even destroyed higher education institutions. It is analyzed that as of today, 45 higher education institutions in Ukraine have been completely destroyed and 61 have been damaged. It is emphasized that when addressing the issues of restoring higher education institutions, it is necessary to take into account market conditions and sectoral needs for training specialists for a particular sector of the economy of a particular region. It is determined that the competitiveness of a higher education institution is the ability of a higher education institution to compete effectively in the educational market, providing quality education that meets the needs of higher education students and society, while maintaining sustainable popularity and attractiveness; this is a complex process that requires efforts on the part of the university administration, teachers and students, as well as effective cooperation with society and business. It is proved that in order to ensure competitiveness in the post-war period, higher education institutions must actively adapt to new realities, improve their approaches to teaching and research, introduce new technologies, and cooperate with various sectors of society to achieve success.

Scope of the results. Economics, management, higher education in Ukraine.

Conclusions. As a result of the article, it is determined that in order to ensure the competitiveness of higher education institutions in the post-war environment, five main conditions must be met, including 1) development of higher education on an innovative basis, which will create a more flexible and efficient educational environment and help higher education students to adapt to the requirements of modern business, while contributing to the high competitiveness of higher education institutions; 2) improving the quality of research by increasing investment in research and, as a result, promoting the development of new technologies, solving global problems and improving the ranking of higher education institutions; 3) cooperation in the international context, which is an important tool for the development of education, science and technology, helping to increase the level of cooperation between countries and provide a deeper understanding of global challenges and opportunities; 4) development of e-education, which involves the use of electronic tools, programs, platforms and resources for learning, regardless of place and time; 5) deepening cooperation between HEIs and business, which creates the basis for training competitive specialists, promotes the development and dissemination of innovations, and provides conditions for the growth of HEIs' competitiveness.

Keywords: education, institutions of higher education, students of higher education, competitiveness of higher education institutions, post-war recovery, technological development, international competition, quality of education and research, online education.

JEL Classification: O15, O33, I21, J62.

Вступ. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України призвело до загострення вже існуючих та виникнення принципово нових освітніх, організаційних, технічних, фінансово-економічних та соціально-культурних проблем у сфері розвитку закладів вищої освіти, які позначилися як на доступності та якості освіти, так і на конкурентоспроможності ЗВО. Дослідження проблематики конкурентоспроможності ЗВО в післявоєнних умовах допоможе вирішити давно існуючі системні проблеми щодо зростання та підняття закладів вищої освіти на новий конкурентоспроможний рівень, оскільки саме якісна освіта є запорукою успішного майбутнього України, розвитку й утвердження самостійності й незалежності держави та збереження її освітньо-культурної спадщини.

Одним із ключових у контексті відновлення України є питання налагодження функціонування системи вищої освіти, зокрема доцільність відбудови частково пошкоджених або й взагалі знищених ЗВО.

Оскільки конкурентоспроможність ЗВО та якість підготовки здобувачів вищої освіти є основоположними, базовими компонентами реформування освітньої сфери, то виникає об'єктивна необхідність розбудови та налагодження такої системи освіти, яка зможе забезпечити підготовку висококваліфікованих спеціалістів, що стануть рушійною силою переорієнтації усіх сфер суспільного та державного життя на формування й утвердження статусу України як держави європейського культурного, правового й освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання щодо якості освіти, а особливо ЗВО в контексті їх конкурентоспроможності, вже тривалий час перебувають у сфері наукових інтересів багатьох вчених, науковців та економістів, серед яких: А. Б. Бідюк, О. В. Вартанова, О. І. Василенко, О. В. Гатченко, О. Ю. Жукова, О. Є. Канаш, В. О. Карпенко, І. М. Кирчата, К. В. Ковтуненко, Н. С. Косар, С. О. Кузьмак, Н. В. Машошина, О. О. Мельниченко, В. Н. Парсяк, Г. М. Пурий, В. М. Пурихов, Т. А. Сулим, В. Є. Цема, І. Ю. Шевченко, О. М. Шершенюк, Л. В. Штефан та інші. Проте, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію суверенної України докорінно змінило як сферу освіти, так і сам підхід до забезпечення конкурентоспроможності ЗВО в умовах війни, посилення міграційних процесів, зумовлених військовою агресією. Тому актуальність проблематики є достатньо вагомою і потребує подальшого глибинного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні питанням відновлення зруйнованих ЗВО та всієї освітньої інфраструктури приділяється дуже багато уваги з урахуванням довоєнного курсу освітніх реформ. Про це свідчить шлях реформування освітньої галузі ще до початку повномасштабної військової агресії, який вказує на те, що українські ЗВО та сама система вищої освіти уже почали процеси оптимізації кількості ЗВО задля покращення ефективності їх діяльності та якості підготовки фахівців, результатом чого є реорганізація окремих ЗВО, зокрема їх об'єднання й укрупнення [8; 12; 15].

Особливу увагу слід приділити аналізу основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 рр., як ключовому документу у вирішенні проблем у освітній сфері. Даною Стратегією передбачено модернізацію й укрупнення ЗВО, а також підтримку дослідницьких університетів. Підтвердженням обрання такого курсу, серед іншого, є проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів», яким передбачено надання додаткової підтримки тим державним ЗВО, які об'єднуються задля поліпшення умов для якісного викладання. При вирішенні питань відбудови пошкоджених та зруйнованих ЗВО (рис. 1) необхідно враховувати уже обраний та нормативно зафіксований курс розвитку освітньої сфери [8; 15-19].

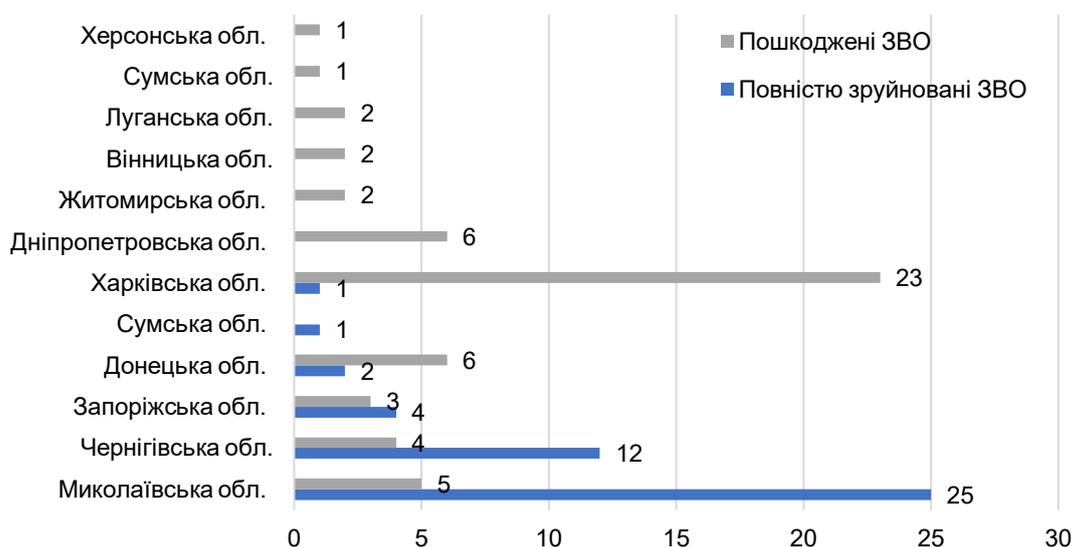

Рисунок 1. Пошкодження та руйнування ЗВО через війну РФ проти України: регіональний аспект (узгальнено автором за даними [8-12])

Як показав аналіз інтерактивної карти Міністерства освіти і науки України, з 24 лютого 2022 року і до сьогоднішнього дня по всій території країни повністю зруйновано 45 та пошкоджено 61 заклад вищої освіти. При вирішенні питання відновлення ЗВО, очевидною є й необхідність врахування кон'юнктури ринку праці та галузевих потреб у підготовці фахівців для конкретного сектора економіки певного регіону. Зокрема, аналіз ситуації на ринку праці України свідчить, що сьогодні найбільш затребуваними в цілому є спеціалісти сфер переробної промисловості, торгівлі, сільського господарства, охорони

здоров'я, транспорту, оборони тощо. Не менш важливим критерієм, що має враховуватися при вирішенні питання щодо першочерговості відновлення ЗВО у певному регіоні, є демографічні показники й територіальний розподіл населення [13; 15; 18].

Особливої уваги потребує питання щодо підвищення конкурентоспроможності ЗВО в післявоєнних умовах. Так, конкурентоспроможність ЗВО нами було визначено як здатність закладу вищої освіти ефективно конкурувати на освітньому ринку, забезпечуючи якісну освіту, відповідну потребам здобувачів вищої освіти і суспільства, із збереженням стійкої популярності та привабливості для здобувачів. До основних чинників конкурентоспроможності ЗВО слід віднести такі, які узагальнено на рис. 2.

Рисунок 2. Ключові чинники конкурентоспроможності ЗВО України в координатах післявоєнного відновлення системи вищої освіти (узагальнено автором за даними [15-18])

Отже, забезпечення конкурентоспроможності ЗВО – це комплексний процес, що вимагає розробки системи заходів та їх реалізації на різних рівнях: на рівні управління вищою освітою, на рівні керівництва ЗВО, на рівні викладачів та здобувачів вищої освіти, а також налагодження ефективної співпраці з суспільством та бізнесом. Слід зазначити, що конкурентоспроможність ЗВО є важливою складовою розвитку освіти та національної економіки у післявоєнному періоді, що формується під впливом множини викликів та можливостей, серед яких: технологічний розвиток; міжнародна конкуренція; якість навчання та досліджень; адаптація до ринкових потреб; фінансування; ефективне управління; онлайн-освіта (табл. 1).

Таблиця 1. Заходи реагування ЗВО на прояв зовнішніх та внутрішніх чинників в контексті забезпечення конкурентоспроможності (узагальнено автором за даними [4-8])

Чинник	Сутність	Заходи реагування
Технологічний розвиток	Високі технології та інновації відіграють ключову роль у сучасному світі.	ЗВО повинні пристосовуватися до швидкого темпу технологічних змін, впроваджуючи сучасні методи навчання та досліджень.

Міжнародна конкуренція	Глобалізація освіти створює конкуренцію між ЗВО з різних країн.	ЗВО повинні залучати здобувачів вищої освіти та науковців з інших країн, а також розвивати міжнародні партнерства.
Якість навчання та досліджень	Конкурентоспроможність ЗВО визначається якістю навчання та дослідницькою активністю.	ЗВО повинні забезпечувати актуальність програм, високу якість викладання та створювати умови для наукових досліджень.
Адаптація до ринкових потреб	На ринку праці під впливом НТП та інших глобальних тенденцій відбувається зміна попиту та фахівців різних спеціальностей	ЗВО повинні адаптувати свої програми до потреб ринку праці, надаючи здобувачам вищої освіти навички та знання, які відповідають сучасним вимогам.
Рівень фінансування	Наявність фінансових ресурсів у достатніх обсягах є ключовим фактором для розвитку ЗВО.	Об'єднання зусиль ЗВО, держави та бізнесу через використання механізму державно-приватного партнерства для розвитку освітнього сектора з метою підвищення якості освіти та наукових досліджень, орієнтуючись на потреби економіки та суспільного розвитку країни
Ефективне управління	Для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг ЗВО впроваджують сучасні методи і технології у всіх сферах діяльності, що посилює їх конкурентні переваги.	Ефективне управління внутрішніми процесами ЗВО є важливим елементом підвищення конкурентоспроможності на засадах оптимізації витрат, підвищення якості освітніх послуг та їх диференціації
Онлайн-освіта	Пандемія COVID-19 підкреслила важливість онлайн-освіти.	ЗВО мають розвивати якісні платформи для дистанційного навчання та використовувати ці технології для залучення здобувачів вищої освіти.

Загалом, для забезпечення конкурентоспроможності у післявоєнному періоді ЗВО повинні активно адаптуватися до нових реалій, вдосконалювати свої підходи до навчання і досліджень, залучати нові технології та співпрацювати з різними сегментами суспільства для досягнення успіху.

Висновки. Отже, за результатами дослідження сучасного стану ЗВО нами було визначено, що кількість повністю зруйнованих та пошкоджених ЗВО на території України у період повномасштабної війни склала 106 закладів. Серед перспективних напрямів забезпечення конкурентоспроможності ЗВО в післявоєнних умовах було визначено, проаналізовано та сформовано п'ять основних груп заходів, а саме:

1. Інновації в освіті, які є ключовим фактором розвитку суспільства та підготовки нового покоління фахівців з урахуванням викликів сучасності. Стрімкий технологічний розвиток та зміни в суспільстві вимагають нових підходів до навчання і освіти, основними з яких визначено: технології в навчанні; персоналізоване та активне навчання; гейміфікація; міждисциплінарність; співпраця та глобальне навчання; навчання на основі проєктів; альтернативні методи оцінювання; лідерство та підприємництво; увага до розвитку громадянської свідомості та комунікативних навичок. Ці інновації спрямовані на створення більш гнучкого, захоплюючого та результативного освітнього простору, що допоможе здобувачам вищої освіти підготуватися до вимог сучасного світу і стати конкурентоспроможними на ринку праці.

2. Підвищення якості досліджень, яке досягається через збільшення інвестицій у наукові дослідження та призводить до розвитку нових технологій, сприятиме вирішенню глобальних проблем та підвищенню рейтингу ЗВО. Збільшення інвестицій у наукові дослідження може мати значний позитивний вплив на різні аспекти суспільства і науки, що проявляється в наступному: розвиток нових технологій; підвищення рейтингу ЗВО; залучення талановитих науковців; стимулювання інноваційного підприємництва. Усі ці елементи доцільно розглядати з позицій впливу на позитивний розвиток суспільства, зростання наукового потенціалу, покращення якості життя та підвищення рівня конкурентоспроможності ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг.

3. Глобальна співпраця. Розвиток міжнародних зв'язків і партнерств має важливе значення для сучасних ЗВО та рівня їх конкурентоспроможності, особливо в глобалізованому інформаційному суспільстві. Обмін знаннями та ресурсами між різними ЗВО сприяє взаємному збагаченню і підвищенню рівня якості освіти через такі похідні: обмін знаннями; обмін ресурсами; міжкультурний обмін; підвищення якості освіти; спільні дослідження та проєкти. Слід зазначити, що міжнародні зв'язки та партнерства є важливим інструментом для розвитку освіти, науки та технологій, які допомагають підвищувати рівень співпраці між країнами та забезпечують більш глибоке розуміння глобальних викликів і можливостей у площині зростання конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО.

4. Розвиток е-освіти є важливою та актуальною темою в сучасному світі, особливо в контексті швидкого росту технологій та доступу до Інтернету. Е-освіта включає в себе використання електронних

засобів, програм, платформ і ресурсів для навчання, незалежно від місця та часу, що дозволяє зробити навчання більш гнучким і доступним, а саме: онлайн-курси та відкриті ресурси; масові відкриті онлайн-курси; дистанційна освіта; використання технологій у навчальному процесі; адаптивне навчання; оцінювання та звітність; глобальний доступ до знань; використання штучного інтелекту та аналітики.

5. Також ЗВО відіграють важливу роль у сприянні розвитку бізнесу, промисловості та інновацій. Поглиблення співпраці між ЗВО та бізнесом може відігравати значну роль у підготовці висококваліфікованих фахівців, які відповідають потребам сучасного ринку праці. Конкурентоспроможність ЗВО визначається при цьому здатністю надавати здобувачам вищої освіти такі можливості як: стажування та практика; проекти на замовлення; консультації від експертів; інкубатори та інноваційні центри; загальні дослідження; підготовка науковців для бізнесу; конференції та семінари. Загалом, поглиблення співпраці між ЗВО та бізнесом, запровадження дуальної освіти сприятиме підготовці конкурентоспроможних фахівців та, як результат, підвищенню рівня конкурентоспроможності закладів вищої освіти.

Підводячи підсумок, необхідно відзначити, що на сучасному етапі та в умовах післявоєнного періоду, ЗВО мають адаптуватися до динамічних змін у суспільстві, економіці та технологіях, зберігаючи і примножуючи свою унікальність, конкурентоспроможність та забезпечуючи якісну освіту і науковий розвиток.

Список використаних джерел:

1. Бідюк А. Рейтингування в оцінюванні конкурентоспроможності закладів вищої освіти. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 4. С. 95–108.
2. Вартанова О. В. Формування компетенції закладів вищої освіти як сучасної конкурентної переваги в умовах економіки знань. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2020. Вип. 56. С. 18-25.
3. Василенко О. І. Складові управління конкурентоспроможністю закладів аграрної вищої освіти. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 150-159.
4. Канаш О. Є., Жукова О. Ю., Парсяк В. Н. Заклади вищої освіти перед обличчям конкурентних викликів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2021. Т. 32(71), № 2. С. 34-42.
5. Карпенко О., Гатченко В. Удосконалення системи мотивації праці у закладах вищої освіти з метою підвищення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія : Економіка і управління*. 2019. Вип. 43-44. С. 79-86.
6. Кирчата І. М., Шершенюк О. М. Забезпечення конкурентоспроможності закладу вищої освіти в контексті соціальної відповідальності. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2020. № 1. С. 80-89.
7. Кирчата І. М., Шершенюк О. М. Соціальна відповідальність як складова інноваційного освітнього процесу та забезпечення конкурентоспроможності закладу вищої освіти. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2020. № 2. С. 66-75.
8. Косар Н. С., Кузьо Н. Є., Сулим Т. А. Дослідження конкурентоспроможності закладів вищої освіти: сутність та диференційований підхід до визначення. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*. 2020. Vol. 2, numb. 2. С. 53-62.
9. Кравченко Г., Лан Д. Організаційна культура як складник розвитку конкурентоспроможності закладу вищої освіти (з досвіду університетів провінції Сичуань, КНР). *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 2. С. 42-48.
10. Кузьмак О. Впровадження та моніторинг стандартів якості у освітньому процесі, як інструмент стратегічного управління та забезпечення конкурентних позицій закладів вищої освіти. *Економічний форум*. 2022. № 1. С. 58-65.
11. Машошина Н. В., Пуріхов В. М., Ковтуненко К. В. Міжнародна конкурентоспроможність вітчизняних закладів вищої освіти: проблеми та перспективи забезпечення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6(2). С. 33-35.
12. Мельниченко О. Конкурентоспроможність закладів вищої освіти в Україні: освітологічний аспект. *Освітологія*. 2022. № 11. С. 18-26.
13. Петриченко Л. Чинники визначення конкурентоспроможності закладу вищої освіти в умовах глобалізації ринку освітніх послуг. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Т. 11, № 1. С. 28-34.
14. Постоян Т. Г., Черненко І. В. Маркетингові стратегії у контексті конкурентоспроможності закладу вищої освіти. *Економіка харчової промисловості*. 2020. Т. 12, Вип. 3. С. 51-59.
15. Пурій Г. М., Кузнецова М. Б. Конкурентоспроможність закладів вищої освіти: сутність та основні фактори її забезпечення. *Економіка та держава*. 2020. № 10. С. 150-154.
16. Радогуз С., Нетецька Т. Академічна мобільність як фактор підвищення конкурентоздатності закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29(3). С. 226-232.

17. Раєвнева О. В., Малишко Є. О., Бровко О. І., Чернишов В. В. Фактори конкурентоспроможності закладів вищої освіти України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 109-116.
18. Труніна І. М., Білик М. Ю. Управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2020. Вип. 5. С. 197-206.
19. Шевченко І. Ю., Цема В. Є. Конкурентоспроможність закладу вищої освіти: есенціальна характеристика. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 2(1). С. 17-20.
20. Штефан Л. В. Інноваційне середовище сучасного закладу вищої освіти як об'єкт конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2019. № 62. С. 15-23.

References

1. Bidiuk, A. (2019). Reitynhuvannia v otsiniuvanni konkurentospromozhnosti zakladiv vyshchoi osvity [Rating in evaluating the competitiveness of institutions of higher education]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 4. 95-108 [in Ukr.].
2. Vartanova, O. V. (2020). Formuvannia kompetentsii zakladiv vyshchoi osvity yak suchasnoi konkurentnoi perevahy v umovakh ekonomiky znan [Formation of competence of higher education institutions as a modern competitive advantage in the conditions of the knowledge economy]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Collection of scientific works of the Cherkasy State Technological University. Series: Economic sciences*, 56. 18-25 [in Ukr.].
3. Vasylenko, O. I. (2022). Skladovi upravlinnia konkurentospromozhnistiu zakladiv ahrarnoi vyshchoi osvity [Components of management of competitiveness of institutions of agrarian higher education]. *Ekonomika ta upravlinnia APK – Economy and management of agriculture*, 1. 150-159 [in Ukr.].
4. Kanash, O. Ye., Zhukova, O. Yu., Parsiak, V. N. (2021). Zaklady vyshchoi osvity pered oblychchiam konkurentnykh vyklykiv [Institutions of higher education in the face of competitive challenges]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho – Scholarly notes of V. I. Vernadskyi Tavri National University. Series: Economics and management*, 32(71)/2. 34-42 [in Ukr.].
5. Karpenko, O., Hatchenko, V. (2019). Udoshkonalennia systemy motivatsii pratsi u zakladakh vyshchoi osvity z metoiu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti na rynku osvitnikh posluh [Improvement of the labor motivation system in institutions of higher education in order to increase competitiveness in the market of educational services]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho universytetu infrastruktury ta tekhnolohii – Collection of scientific works of the State University of Infrastructure and Technologies. Series: Economics and management*, 43-44. 79-86 [in Ukr.].
6. Kyrchata, I. M., Shersheniuk, O. M. (2020). Zabezpechennia konkurento spromozhnosti zakladu vyshchoi osvity v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti [Ensuring the competitiveness of a higher education institution in the context of social responsibility]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva – Problems and prospects for the development of entrepreneurship*, 1. 80-89 [in Ukr.].
7. Kyrchata, I. M., Shersheniuk, O. M. (2020). Sotsialna vidpovidalnist yak skladova innovatsiinoho osvitnoho protsesu ta zabezpechennia konkurentospromozhnosti zakladu vyshchoi osvity [Social responsibility as a component of the innovative educational process and ensuring the competitiveness of a higher education institution]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva - Problems and prospects of entrepreneurship development*, 2. 66-75 [in Ukr.].
8. Kosar, N. S., Kuzo, N. Ye., Sulym, T. A. (2020). Doslidzhennia konkurentospromozhnosti zakladiv vyshchoi osvity: sutnist ta dyferentsiovanyi pidkhid do vyznachennia [Research on the competitiveness of higher education institutions: essence and differentiated approach to definition]. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*, 2/2. 53-62 [in Ukr.].
9. Kravchenko, H., Lan, D. (2023). Orhanizatsiina kultura yak skladnyk rozvytku konkurentospromozhnosti zakladu vyshchoi osvity (z dosvidu universytetiv provintsii Sychuan, KNR [Organizational culture as a component of the development of the competitiveness of a higher education institution (from the experience of universities in Sichuan Province, PRC)]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a modern teacher*, 2. 42-48 [in Ukr.].
10. Kuzmak, O. (2022). Vprovadzhennia ta monitorynh standartiv yakosti u osvitnomu protsesi, yak instrument stratehichnoho upravlinnia ta zabezpechennia konkurentnykh pozytsii zakladiv vyshchoi osvity [Implementation and monitoring of quality standards in the educational process as a tool for strategic management and ensuring competitive positions of higher education institutions]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 1. 58-65 [in Ukr.].
11. Mashoshyna, N. V., Purikhov, V. M., Kovtunenka, K. V. (2021). Mizhnarodna konkurentospromozhnist vitchyznianskykh zakladiv vyshchoi osvity: problemy ta perspektyvy zabezpechennia [International competitiveness of domestic institutions of higher education: problems and prospects of provision]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finances. Right*, 6(2). 33-35 [in Ukr.].

12. Melnychenko, O. (2022). Konkurentospromozhnist zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini: osvitolohichniy aspekt [Competitiveness of institutions of higher education in Ukraine: educational aspect]. *Osvitohiia – Education*, 11. 18-26 [in Ukr].
13. Petrychenko, L. Chynnyky vyznachennia konkurentospromozhnosti zakladu vyshchoi osvity v umovakh hlobalizatsii rynku osvity posluh [Factors determining the competitiveness of a higher education institution in the conditions of globalization of the educational services market]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 11/1. P. 28-34 [in Ukr.].
14. Postoian, T. H., Chernenko, I. V. (2020). Marketynhovi stratehii u konteksti konkurentospromozhnosti zakladu vyshchoi osvity [Marketing strategies in the context of competitiveness of a higher education institution]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti – Economics of food industry*, 12/3. P. 51-59 [in Ukr.].
15. Purii, H. M., Kuznietsova, M. B. (2020). Konkurentospromozhnist zakladiv vyshchoi osvity: sutnist ta osnovni faktory yii zabezpechennia [Competitiveness of institutions of higher education: essence and main factors of its provision]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 10. 150-154 [in Ukr.].
16. Radohuz, S., Netetska, T. (2020). Akademichna mobilnist yak faktor pidvyshchennia konkurentozdatnosti zakladu vyshchoi osvity [Academic mobility as a factor in increasing the competitiveness of a higher education institution]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 29(3). 226-232 [in Ukr.].
17. Raievnieva, O. V., Malysko, Ye. O., Brovko, O. I., Chernyshov, V. V. (2020). Faktory konkurentospromozhnosti zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Factors of competitiveness of higher education institutions of Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 12. 109-116 [in Ukr.].
18. Trunina, I. M., Bilyk, M. Yu. (2020). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu zakladiv vyshchoi osvity [Management of the competitiveness of institutions of higher education]. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 5. 197-206 [in Ukr.].
19. Shevchenko, I. Yu., Tsema, V. Ye. (2021). Konkurentospromozhnist zakladu vyshchoi osvity: esentsialna kharakterystyka [Competitiveness of a higher education institution: essential characteristics]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finances. Right*, 2(1). 17-20 [in Ukr.].
20. Shtefan, L. V. (2019). Innovatsiine seredovyshche suchasnoho zakladu vyshchoi osvity yak ob'iekt konkurentospromozhnosti na rynku osvity posluh [Innovative environment of a modern institution of higher education as an object of competitiveness in the market of educational services]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of engineering and pedagogical education*, 62. 15-23 [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Олексій Тарасенко,

докторант кафедри Смарт-економіки, кандидат економічних наук,
Київський національний університет технологій та дизайну,
01011 Київ, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка), 2
e-mail: irataras@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Oleksiy Tarasenko,

doctoral student of the Department of Smart Economics, Ph.D. in Economics,
Kyiv National University of Technologies and Design,
Mala Shyianovska (Nemyrovycha-Danchenka) Street, 2
Kyiv 01011, Ukraine
e-mail: irataras@ukr.net

TALANT-MANAGEMENT ЯК КОНКУРЕНТНА ПЕРЕВАГА ОРГАНІЗАЦІЇ

Перчук О. В.
Зленко А. М.
Вовченко Р. С.

Предмет дослідження: теоретичні та практичні аспекти управління талантами в організаціях як актуальний напрям в управлінні персоналом, новий шлях досягнення організаційної ефективності та стратегічний цілісний підхід до управління інтелектуальним капіталом.

Метою статті дослідження питань побудови в організації ефективної системи талант-менеджменту як важливої конкурентної переваги організації.

Методологія проведення роботи. Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження були праці вітчизняних і зарубіжних науковців, провідних вчених та практиків у сфері управління талантами в організації. В процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи та методи аналізу й побудови системи управління персоналом.

Результати і висновки роботи. У статті розглядається важливість залучення та утримання талановитих людей в організації. Вивчено основні підходи до управління талантами на підприємстві. Запропоновано заходи щодо підвищення конкурентоспроможності та ефективності роботи організації за рахунок впровадження талант-менеджменту в умовах конкурентної боротьби.

Ключові слова: талант, талант-менеджмент, «війна за таланти», управління персоналом, організація.

TALENT-MANAGEMENT AS A COMPETITIVE ADVANTAGE OF THE ORGANIZATION

Perchuk Oksana
Zlenko Alla
Vovchenko Roman

The subject of research: theoretical and practical aspects of talent management in organizations as an actual direction in personnel management, a new way of achieving organizational efficiency and a strategic holistic approach to intellectual capital management.

The purpose of the study research on building an effective talent management system in the organization as an important competitive advantage in the market.

Method or methodology for conducting research. The theoretical and methodological basis of the conducted research were the works of domestic and foreign scientists, leading scientists and practitioners in the field of talent management in the organization. In the research process, general scientific methods and methods of analysis and construction of the personnel management system were used.

The results of research and conclusions. The article examines the importance of attracting and retaining talented people in the organization. The main approaches to talent management at the enterprise are considered. Measures to increase the competitiveness and efficiency of the organization's work due to the introduction of talent management in competitive conditions are proposed.

Key words: talent, talent management, "war for talent", personnel management, organization

JEL Classification: J24, J33, M12, M51, M52.

Постановка проблеми. Людські ресурси в умовах глобалізаційних змін стали одним із важливих чинників успішного розвитку будь-якої компанії, а талановиті кадри – головною конкурентною перевагою, завдяки їм легше досягаються бізнес-цілі організації та створюється додаткова вартість. Тому важливим є на сьогодні створення ефективної системи управління талантами як важливої складової менеджменту управління персоналом. Для утримання та залучення цінних співробітників важливо створити свій формат взаємодії, який би враховував потреби кадрів, їх цілі та очікування, при цьому ці витрати для організації залишалися оптимальними. В майбутньому це може сприяти формуванню якісного та цілісного кадрового резерву. Кадровий потенціал організації потрібно постійно розвивати, вдосконалювати шляхом не лише пошуку талановитих працівників, а й, в першу чергу, їх утримання завдяки мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення теоретико-методологічних основ процесу управління талантами та визначення його впливу на рівень конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів зробили вітчизняні та зарубіжні науковці: О.І. Продіус, А.І. Журавель, М.О. Сітор, Т. Баскіна і А. Іванова, Е. Майклз, П. Капеллі, А. Робертсон, Х. Хендфілд Джонс, Е. Екселрод, І. Адезіс, М. Баттеріс і Б. Ройтер, С. Іванова, А. Ключова, П. Монрель, О.І. Жилінська, Т.В. Білорус, В.Г. Балан, Л.В. Балабанова та ін. Проте багато питань щодо управління талантами в сучасних організаціях вимагають більш поглибленого вивчення та подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей системи талант-менеджменту, виявлення та оцінка факторів, що впливають на формування позитивного іміджу організації для приваблення талановитих співробітників, їх утримання шляхом організації ефективної системи управління талантами.

Виклад основного матеріалу. Талант-менеджмент – достатньо новий напрям в HR менеджменті. Засновником талант-менеджменту вважається компанія McKisey. Ще задовго до досліджень вищезгаданої компанії дана проблема була висвітлена у опублікованій в 1991 р. статті спеціалістом з теорії організації Джеймсом Марча «Exploration and Exploitation in organizational Learning», в якій за допомогою методів математичного моделювання було виявлено, що якщо компанія ставить головною метою виживання на ринку, то потрібно підвищувати продуктивність праці найменш ефективних працівників, якщо ж організація прагне зайняти лідируючі позиції – потрібно спрямувати свою діяльність на підбір і розвиток найрезультативнішого персоналу [3].

Термін управління талантами, був використаний вперше Девідом Уоткінсом з Softscape в статті, опублікованій в 1998 році і надалі розвиненим в книзі «Системи управління талантами» в 2004 році [1].

В кінці 1990-х міжнародна консалтингова компанія McKinsey опублікувала звіт «Війна за таланти», що став предметом обговорення на корпоративних зборах. Керівники найбільших компаній, таких як General Electric, Procter & Gamble та інших стали поміркувати про те, як в їх компаніях працюють з талантами. В кінці 1990-х років основним інструментом заохочення співробітників замість грошових коштів стали акції та опціони. У багатьох технологічно просунутих компаніях, таких як Microsoft і Cisco в результаті такої політики з'явилася безліч співробітників-мільйонерів і почалися суперечки про те, як утримати в компанії матеріально незалежних молодих співробітників.

Проблемою «війни за таланти» вперше почали займатися у Сполучених Штатах, але сьогодні можемо говорити, що цим переймаються компанії і в інших країнах, в т.ч. і в Україні. Процес розвитку даного виду управління проходив три різні стадії:

- 1) планування заміни (Replacement planning) – передбачає формування плану заміни ключових посад;
- 2) планування спадкоємності (Succession planning) – як результат передбачає кар'єрний план для потенційно талановитих працівників;
- 3) управління талантами (Talent management) – формується повністю інтегрована в HR-процеси система розвитку та розкриття талантів.

Компанії, що вийшли на третій рівень управління талантами мають у своєму арсеналі наступний перелік ціннісних орієнтирів: командна робота, увага до клієнта, справедливість по відношенню до персоналу, ініціативність та інновації тощо.

Для вітчизняних компаній важливою перешкодою для виходу на вищий рівень управління талантами виступає опір змінам. Цілих ряд перепон можуть виникати через самого керівника, якому може не подобатися залежність від талановитого працівника, наявність думки, що «незамінних кадрів не буває» та довгоочікуваний позитивний ефект від побудови ефективної системи управління талантами.

Загалом під поняттям «талант» необхідно розуміти сукупність здібностей людини: притаманних їй обдарувань, умінь, знань, досвіду, інтелекту, характеру та енергії, також можна віднести здібність до навчання та росту. Чіткого визначення управлінського таланту не існує, так само як і не існує універсального визначення видатного управлінця, тому що вимоги в різних компаніях відрізняються. Кожна фірма визначає свій перелік вимог до управлінця.

Компанія McKinsey визначила, що талант-менеджмент або «управління талантами – це діяльність компанії, що дає змогу використовувати вкладення в талановитий персонал у галузі середнього та високого менеджменту» [1].

Талант-менеджмент найбільше став затребуваним в креативних сферах, де важливими компетенціями персоналу є комунікабельність, схильність до навчання і самоосвіти та креативність. Проте, сьогодні вимагає цих рис від співробітників кожної організації, при цьому управляти талановитими людьми, сприяти їх розвитку та спрямовувати їх можливості на користь компанії є складним завданням.

Щоб розкрити сутність талант-менеджменту необхідно визначити кого і яким чином можна віднести до «талантів» у менеджменті. Творчих, креативних, інноваційних людей, як об'єктів управління поділяють на 2 групи (табл. 1) [1].

Таблиця 1. Розподіл людських ресурсів, як об'єктів талант-менеджменту

Групи «талантів»	Характеристика
I. HiPo (high potential)	Люди без великого досвіду, але з високим потенціалом і геніальним способом мислення. Їм необхідно постійно надавати можливості для самореалізації, але вести безперервний і жорсткий контроль за їх діяльністю, надавати конструктивну оцінку, передбачати можливі вигоди та втрати від реалізації оригінального рішення об'єкта управління. Це працівники, які значною мірою та послідовно перевершують інших співробітників у різних умовах та обставинах. Попри максимальну продуктивність вони також поводять себе повністю відповідно до організаційної культури та цінностей компанії. Окрім того, вони демонструють високу здатність до зростання та досягнення успіху впродовж усієї своєї кар'єри в організації швидше та ефективніше за інших своїх співробітників [3].
II. Homo vulgaris	«Людина звичайна», котра постійно та поступово збільшує об'єм своїх знань, досвіду, нарощує продуктивність праці. В результаті досить тривалого процесу «збагачення» професійної особистості, а не миттєвої віддачі, можна досягнути на довгостроковому етапі значний загальний приріст продуктивності. Потрібно бачити потенціал кожного робітника і не робити висновку про те хто талановитий, а хто – ні завчасно, бо досвід, отриманий в одній компанії може зробити вагомий внесок у результативність діяльності іншої.

В результаті такого поділу виникає проблема правильного суміщення цих категорій, співвідношення працівників з методами управління. Так, наприклад, в роботі з HiPo- працівниками необхідно звертати увагу на такі характеристики: амбіції, які відображають готовність працівника займати керівні посади, бути формальним чи неформальним лідером, самому систематично зростати та розвиватися і при цьому надихати інших; залучення, що показує можливості та бажання працівника брати участь у житті організації; можливості, які можна трактувати як комплекс умінь, знань, навичок, досвіду та інших важливих для провідних завдань в організації показників [3]. При цьому необхідно формувати нові загальні підходи до розвитку персоналу організації як сукупного носія таланту. Підвищувати ефективність управління персоналом можливо також шляхом створення атмосфери професійного та особистісного росту, забезпечення результативності, приділення уваги тільки професійним ініціативам.

Не зважаючи на те, що тематика наукових пошуків у галузі управління талантами є відносно новим напрямом, існує безліч підходів до трактування сутності поняття «талант-менеджмент».

Термін талант-менеджмент (управління талантами) – це цілеспрямована діяльність, спрямована на створення в компанії системи набору, розвитку, використання та утримання талановитих співробітників, здібних в досягненні виняткових результатів в бізнесі [2].

Управління талантами – це сукупність процесів залучення, розвитку та утримання в компанії людей, які володіють знаннями, навичками та способами мислення, що допоможуть реалізувати стратегію компанії.

Узагальнюючи різні трактування, можемо погодитися з думкою, що «талант-менеджмент» є розділом менеджменту персоналу, його стратегічним напрямком, який тісно пов'язаний зі всіма цілями бізнесу, має свій набір правил, принципів, методів, способів та форм, необхідних для ефективного управління талановитими працівниками, шляхом їх залучення, розвитку та утримання.

Пошуком талантів для організацій займаються спеціальні люди – рекрутери, головним завданням яких є лише знайти кандидата, що відповідає вимогам. Адже, не завжди успішний менеджер однієї фірми, зможе реалізуватися в іншій, тому, як показує досвід провідних компаній, вигідніше розвивати власні таланти, ніж залучати їх зі сторони. Ще існує хибна думка, що управління талантами починається з рекрутингу. Але ми забуваємо про фахівців, які роблять так, щоб кожен цікавий талан для компанії відповів рекрутеру, погодився спілкуватися і захотів працювати в компанії. Тому з самого початку необхідно говорити про фахівців, які займаються розвитком бренду роботодавця.

Ключовими перевагами бізнесу можуть бути: свобода, відкритість до ідей та ризику, толерантність до помилок тощо. Це все може стати важливими складовими ціннісної пропозиції роботодавця.

Фахівці з розвитку бренду роботодавця:

– будують позиціонування компанії як гідного роботодавця (зміни у ставленні до компанії за кількістю згадок, лайків; за показниками чистоти прийняття на роботу)

– будують і комунікують ціннісну пропозицію роботодавця (створення цікавого контенту для розміщення у внутрішніх та зовнішніх медіа, постійний пошук каналів та методів комунікації, які донесуть інформацію до потрібного адресату, проведення комунікаційних кампаній);

– розвивають пул амбасадорів роботодавця (робота з ключовими персоналіями бізнесу, заохочення співробітників ділитися контентом та гордо нести бренд поза компанією, віртуозне використання сили соціальних мереж, згуртованість людей за цілями у межах та поза межами компанії).

Рекрутери вважають свою роботу комбінацією творчої роботи і аналітики. Творчий потенціал рекрутер реалізує при:

1) побудові стратегії залучення талантів, що полягає, насамперед, у пошуку нестандартних методів залучення кандидатів. Сайти пошуку роботи вже давно відійшли на третій план, а цікаві та складні завдання реалізуються в інших сферах: Network, секретні теги для пошуку на різноманітних платформах, професійні гільдії, дослідження ринку кандидатів. Тому, можемо сказати, що іншою стороною цього завдання для рекрутера є управління зовнішнім резервом талантів.

2) управлінні процесом оцінки та підбору кандидатів передбачає підбір ефективних методів оцінки. В цьому напрямку рекрутер має вправно володіти усвідомленням компетенцій, уміти розкласти їх на зрозумілі критерії, знати яке питання і в який влучний момент поставити, розрізняти у кандидатів, чи то наявність потрібної навички, чи то потенціал її розвитку.

3) формуванні комунікації. Він має володіти не аби якою емпатією та мистецтвом слова, щоб зацікавити кандидата, який не шукає роботи. Рекрутинг такою вимагає критичного мислення і вправності в аналітиці. Для того аби знаходити кандидатів швидше і краще, рекрутеру потрібно користуватися даними про відгуки, канали, визначати ключових роботодавців-донорів тощо.

4) допомозі при адаптації новачків у компанії. Рекрутер має після найму відстежувати успішність адаптації новачків та робити висновки про доцільність, як стратегії відбору, так і самої програми адаптації.

Кінцевою метою рекрутера, в першу чергу, є закрита вакансія, також його успіх реалізується у спостереженні, як підібраний ним кандидат розвивається та будує чудову кар'єру собі та бізнесу на користь.

Війна за таланти починається зі справедливої компенсації, адже без гідної заробітної плати всі інші переваги втрачають свій сенс. Конкуренція за людей з кожним роком лише загострюється, тому роль фахівців з компенсації все більше зростає в компаніях. Вони забезпечують справедливу та ефективну систему компенсацій, розробляють програми матеріальної та нематеріальної мотивації, забезпечують якісний аналіз та профілювання робіт у компанії.

Нематеріальні методи стимулювання також можуть відіграти не останню роль у боротьбі за таланти. Тому, компанії мають передбачати цілий набір таких заходів, зокрема:

1) захоплююча робота, що передбачає впровадження нових продуктів, інноваційних напрямків, безперервне вдосконалення виробництва, постійна трансформація, раціональне розмежування відповідальності та автономії;

2) стійкі позиції компанії, налагоджена ефективна система менеджменту, дружба і довірливу атмосферу, корпоративний дух, орієнтація на результат;

3) створення особистого гнучкого графіку роботи;

4) диференційована система винагороди, підвищення оплати праці найрезультативнішим співробітникам.

Отже, фахівець з компенсацій та пільг у компанії має відповідати ряду характеристик: 1) талан до роботи з нумеричними даними, який необхідний для розрахунку компенсаційних пакетів та управління вартістю людського капіталу; 2) творчий хист для креативного підходу до наповнення пакету, розробки цікавих програм мотивації та інноваційних рішень щодо підвищення продуктивності персоналу.

Наступний етап приймають на себе фахівці компанії з навчання та розвитку. Навчання – це стратегічна функція за покликанням, але на практиці вона нечасто трапляється в такій інтерпретації. Іноді організації погоджуються на тимчасові інвестиції в навчання, іноді, вони націлені наздоганяти втрачене, підвищувати задоволеність, залучати модного тренера тощо. Іноді компанії бояться інвестувати в побудову системи навчання. Завдання управління навчанням створити в середині організації знання та навички, необхідні для реалізації стратегії і підтримати на відповідному рівні ті, що створюють конкурентні переваги вже сьогодні. Фахівець з навчання працює з такими інструментами як аудиторні програми (тренінги, ворк-шопи, майстер-класи, мікронавчання та e-learning, командотворчі заходи, програмне наставництво, коучінг тощо). Доводиться багато працювати над контентом та методологією, аби залучений «талант» закріпився, допомагати будувати на робочому місці таке середовище, де б ці знання перетворилися на навички.

Сильною рисою фахівців з розвитку талантів є наявність критичного мислення, складовими якого є бачення деталей, які інші, навіть, можуть не помічати, швидке вловлення протиріч у твердженнях та діях людей тощо. Якщо фахівці з навчання більшою мірою працюють зі знаннями та навичками, то фахівці з розвитку працюють з потенціалом, який можна дослідити за допомогою задатків людини, її відгуку на новий досвід, швидкості його набуття. За допомогою інструментів оцінки (особистісних опитувань, інтерв'ю, зворотного зв'язку, спостереження за діяльністю людини) фахівець з розвитку допомагає бізнесу визначити який потенціал криється в співробітника і прогнозувати, які навички і кому вдасться розвинути в майбутньому. Ось тут і нагоді стає критичне мислення. Важливо помітити ті поведінкові прояви, які ще не переросли в компетенцію і працювати з ними.

Фахівець з розвитку талантів забезпечує компанію майбутніми лідерами, допомагає співробітникам зрозуміти чого вони хочуть досягти в своїй кар'єрі, підказує їм, як проявити свої сильні сторони та організовує програми розвитку, тобто формує кадровий резерв та кадрові шляхи, забезпечує наступництво в компанії.

Спільними зусиллями фахівців з розвитку бренду роботодавця, фахівців з залучення, навчання та розвитку талантів формується людський капітал компанії. Усі вони працюють у тісному зв'язку, щоб необхідні знання та навички з'явилися в потрібний час і в потрібній кількості.

В будь-якій компанії повинна бути сформована чітка система оцінки персоналу, що забезпечить варіювання оплати праці, просування по службі, встановлення певних привілеїв, позбавлення від «баласту», дозволить йому бути успішним в умовах жорсткої конкуренції. Крім того, потрібно здійснювати проміжний контроль та контроль кінцевих результатів по всіх підрозділах.

Отже, узагальнюючи все вище наведене, процес управління талантами передбачає ряд окремих стадій (рис. 1).

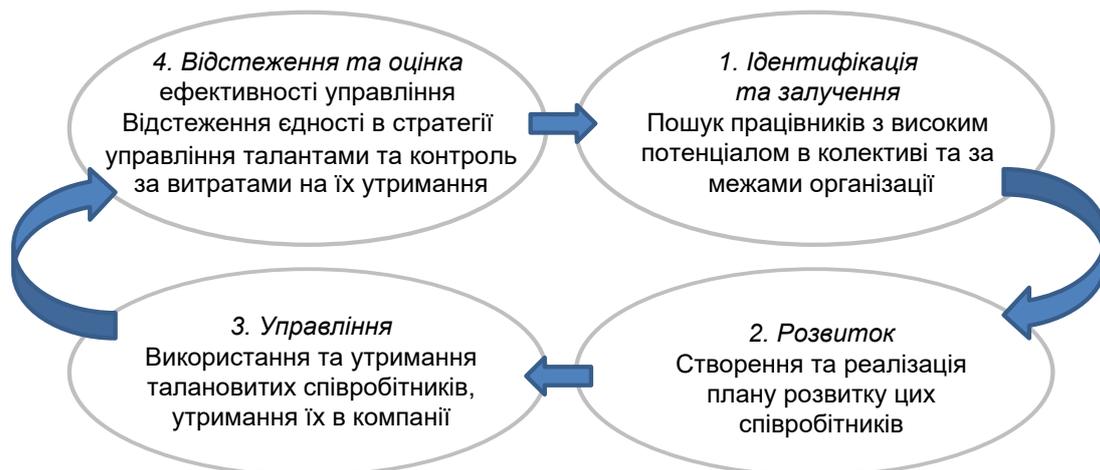

Рисунок 1. Процес управління талантами в організації

Процес відстеження та оцінка ефективності управління талантами базується на відстеженні єдності, послідовності та узгодженості управління талантами на всіх стадіях та рівнях на підприємстві та контролі витрат на управління талантами.

Можемо провести декомпозицію за рівнями складності роботи фахівців із залучення талантів, що призводить до виникнення різного рівня витрат на кожному з них та застосуванні різних форм та методів.

На трансакційному рівні мають виконуватися наступні задачі: сорсинг (пошук цільових кандидатів та формування переліку до розгляду рекрутера); скрінінг (швидкий пошук кандидатів за найпростішими критеріями); проведення інтерв'ю; ведення бази кандидатів; обслуговування діджитальних майданчиків; здійснення комунікації.

Операційний рівень має передбачати наступні задачі: побудова процесу рекрутингу; розробка інструментів та методів оцінки кандидатів; пребординг (процес підготовки кандидата до першого робочого дня); онбординг (процес знайомства співробітника з компанією, командою та його особистими задачами); управління програмами стажування; автоматизація процесів залучення.

Найвищий рівень – стратегічний, відповідає за реалізацію планування стратегічного зовнішнього резерву та управління стратегічним зовнішнім резервом талантів.

Висновки. Все більше компаній починають усвідомлювати, що здатність управляти талантами стає стратегічним пріоритетом для вдалого бізнесу. Дослідження встановило, що управління талантом не

може бути ізольованим від бізнес-стратегії. Компанії досягають найкращих успіхів, якщо залучають всі ланки лідерів до розвитку талантів, особливо на ранніх стадіях формулювання стратегії. Раціональне, зважене управління талантами сприяє тому, що цінні співробітники навіть не замислюються про зміну місця роботи, тому що вони залучені, задоволені, відчувають свою необхідність і значущість. Таким чином, для того щоб вижити у вітчизняному бізнес-середовищі, або отримати нові можливості для розвитку необхідно більш активно використовувати талант-менеджмент, який дозволить швидше реагувати на зміни зовнішнього середовища. Також треба розуміти, що система управління талантами важко реалізується в компаніях з жорсткою, «патріархальною» моделлю управління, нестійким менеджментом і там, де співробітники вимушені домінувати, щоб досягти хоча б мінімального зростання.

Список використаних джерел:

1. Башук Т. О. Смірнова Я. І. Підбір персоналу та ухвалення рішень у креативному управлінні організацією. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 148-155.
2. Винничук Р. О., Худоба Н. В. Особливості управління талантами в Україні в умовах інтелектуалізації економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 11. Ч. 2. С. 68–71.
3. Полторацька А. О. Талант-менеджмент як ключовий чинник розвитку сучасної організації. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 53. С. 71-78. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/53_2021/16.pdf
4. Продіус О. І., Журавель А. І., Сітор М. О. Талант-менеджмент як невід’ємна складова успіху організації. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2013. № 1 (6). С. 172-177. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>
5. Технології управління персоналом : монографія / О. А. Гавриш та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 528 с.
6. Щьокіна Є. Ю., Задорожнюк Н. О., Білоусова І. А. Система управління талантами в сучасних організаціях. *Інфраструктура ринку*. 2020. Випуск 43. С. 347-351. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/43_2020_ukr/65.pdf.

References

1. Bashuk T. O. Smirnova Ya. I. (2012). Pidbir personalu ta ukhvalennia rishen u kreatyvnomu upravlinni orhanizatsiiei. [Recruitment and decision-making in the creative management of the organization]. *Marketingh i menedzhment innovatsii*, 1. 148-155. (in Ukrainian)
2. Vynnychuk R. O., Khudova N. V. (2015). Osoblyvosti upravlinnja talantamy Ukrajinii v umovakh intelektualizaciji ekonomiky [Features of talent management in Ukraine in the conditions of intellectualization of economy]. *Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 11, no. 2, pp. 68-71. (in Ukrainian)
3. Poltoratska A. O. (2021). Talant-menedzhment yak kliuchovyi chynnyk rozvytku suchasnoi orhanizatsii [Talent management as a key factor in the development of a modern organization]. *Infrastruktura rynku*, 53. 71-78. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/53_2021/16.pdf. (in Ukrainian)
4. Prodius O. I., Zhuravel A. I., Sitor M. O. (2013). Talant-menedzhment yak nevid'iemna skladova uspikhu orhanizatsii [Talent management as an integral component of the organization's success]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal*, 1 (6). 172-177. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>. (in Ukrainian)
5. Havrysh O. A. (2017). Tekhnolohii upravlinnia personalom [Personnel management technologies]: monohrafiia / O. A. Havrysh, L. Ye. Dovhan, I. M. Kreidych,, N. V. Semenchenko. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho. 528 p. (in Ukrainian)
6. Shchokina Ye. Yu., Zadorozhniuk N. O., Bilousova I. A. (2020). Systema upravlinnia talantamy v suchasnykh orhanizatsiakh [Talent management system in modern organizations]. *Infrastruktura rynku*, 43. 347-351. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/43_2020_ukr/65.pdf.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Перчук Оксана Володимирівна,

к.е.н., доцент кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

e-mail: oksi011279@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-64844-7011>

Researcher ID: 55052018

Зленко Алла Миколаївна,

к.і.н., доцент, завідувач кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційної діяльності,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

E-mail: zlenko.am@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>

Вовченко Роман Сергійович,

кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

e-mail: rvovchenko@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-8713-2988>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Oksana Perchuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Business Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

e-mail: oksi011279@gmail.com

Alla Zlenko,

Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor, Head of Department of Social Communications, Documentation and Information Activity,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

E-mail: zlenko.am@ukr.net

Roman Vovchenko,

PhD in Economics. Lecturer of the Department of Accounting, Taxation and Business Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

e-mail: rvovchenko@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Нечипоренко А. В.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні засади діяльності банківських установ на фінансовому ринку України.

Мета статті – дослідження особливостей діяльності банківських установ на фінансовому ринку України в сучасних умовах.

Метод або методологія проведення дослідження. З метою вирішення поставлених завдань у статті було використано сукупність методів наукового пізнання, що дозволило реалізувати концептуальну єдність наукового дослідження. Застосовано системний метод, метод порівняння, аналізу, наукової абстракції та узагальнення.

Результати статті. У статті розглянуто особливості діяльності банківських установ на фінансовому ринку України. Систематизовано фактори, які впливають на розвиток та діяльність банківських установ. Визначено необхідність оперативного реагування та адаптації банківських установ до змін динамічного зовнішнього середовища задля успішної їхньої діяльності. Досліджено й проаналізовано динаміку основних показників діяльності банків України за 2013–2022 рр. Розглянуто динаміку доходів, витрат, фінансових результатів банків України. Зазначено, що важливими показниками, які свідчать про ефективність діяльності банківських установ на фінансовому ринку України є рентабельність активів та рентабельність капіталу банків, розглянуто їхню динаміку за аналізований період та зроблено відповідні висновки.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані банківськими установами з метою оптимізації їхньої діяльності.

Висновки. Банківські установи займають важливе місце на фінансовому ринку України. Дослідження останніх тенденцій показників діяльності банківських установ в Україні засвідчує, що за аналізований період кількість банків постійно зменшується. Крім того, помітною на діяльності банків виявилася банківська криза, яка спостерігалася у період 2014–2017 рр. Також для сучасної банківської системи характерною є тенденція до зменшення частки активів банків у ВВП. Тому, зважаючи на складні часи функціонування банків в Україні, необхідним є вжиття комплексу заходів для підвищення ефективності їх діяльності на фінансовому ринку.

Ключові слова: банківська установа, фінансовий ринок, активи, кредити, капітал, фінансовий результат.

ACTIVITIES OF BANKING INSTITUTIONS ON THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE

Nechyporenko Alina

The subject of the research is the theoretical, methodological and practical principles of the activity of banking institutions in the financial market of Ukraine.

The purpose of the article is to study of the peculiarities of the activity of banking institutions on the financial market of Ukraine in modern conditions.

Method or methodology of research. In order to solve the set tasks in the article, a set of methods of scientific knowledge was used, which made it possible to realize the conceptual unity of scientific research. The system method, the method of comparison, analysis, scientific abstraction and generalization is applied.

Results of the article. The article examines the peculiarities of banking institutions in the financial market of Ukraine. Factors influencing the development and activity of banking institutions are systematized. The need for prompt response and adaptation of banking institutions to changes in the dynamic external environment

for their successful activity was determined. The dynamics of the main activity indicators of Ukrainian banks for 2013-2022 were studied and analyzed. The dynamics of revenues, expenses, and financial results of Ukrainian banks were considered. It is noted that the profitability of assets and the profitability of banks' capital are important indicators that testify to the effectiveness of banking institutions in the financial market of Ukraine, their dynamics during the analyzed period were considered and relevant conclusions were drawn.

Field of application of results. The results of the research can be used by banking institutions in order to optimize their activities.

Conclusions. Banking institutions occupy an important place in the financial market of Ukraine. The study of the latest trends in indicators of the activity of banking institutions in Ukraine shows that during the analyzed period the number of banks is constantly decreasing. In addition, the banking crisis, which was observed in the period 2014-2017, was noticeable on the activity of banks. Also, the trend towards a decrease in the share of bank assets in GDP is characteristic of the modern banking system. Therefore, taking into account the difficult times of functioning of banks in Ukraine, it is necessary to take a set of measures to increase the efficiency of their activities on the financial market.

Key words: banking institution, financial market, assets, loans, capital, financial result.

JEL Classification: G10, G21.

Актуальність теми дослідження. Розвиток ринкової економіки в сучасних умовах різноманітних трансформацій вимагає дієвого функціонування фінансової системи. Одним із основних складових фінансової системи є фінансовий ринок, який водночас ще й виступає як важливе джерело фінансування економіки країни. Ключову роль у функціонуванні та розвитку фінансового ринку відіграють банківські установи. Банки займають важливе місце у розвитку економіки країни через надання фінансових послуг та забезпечення потреби у фінансових ресурсах для підприємств, домогосподарств та інших суб'єктів. Стабільно функціонуючі банківські установи забезпечують надійність фінансових операцій, підтримують доступ до фінансових послуг для громадян і підприємств, сприяють розвитку економіки через кредитування та інвестування, забезпечують збереження коштів клієнтів, виконують роль фінансового посередника і сприяють фінансовій стабільності країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, які охоплюють специфіку діяльності банківських установ на фінансовому ринку України присвятили свої наукові праці такі вчені: О. Барановський, Д. Жерліцин, М. Кужелев, І. Рекуненко, І. Сисоенко, Я. Чайковський та ін. Однак, незважаючи на потужний науковий доробок вищезгаданих учених, актуальною є потреба в поглибленому дослідженні діяльності банківських установ на фінансовому ринку України в умовах сучасних трансформацій.

Мета статті – дослідження особливостей діяльності банківських установ на фінансовому ринку України в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвинений фінансовий ринок є одним з необхідних атрибутів архітектури фінансово-економічних відносин, що значною мірою характеризують стан розвитку національної економіки. В свою чергу, банківські установи є визначальним елементом функціонування фінансового ринку. Сучасні банківські установи надають до 300 різноманітних фінансових послуг. Крім того, банки спеціалізуються в наданні як традиційних, так і нетрадиційних фінансових послуг [1, с. 82].

Упродовж останніх років банківська система України функціонує в умовах нестабільності й постійних структурних трансформацій. Здійснюючи аналіз кількості банківських установ упродовж останніх 10 років, можна констатувати значне скорочення банків. Так, на початок 2013 р. кількість банків складала 176, а на початок 2023 р. – лише 67 (таблиця 1).

Таблиця 1. Кількість банківських установ в Україні з 2013 по 2023 рр.*

Рік	Кількість діючих банківських установ	з них з іноземним капіталом	у т.ч. з 100% іноземним капіталом
2013	176	53	22
2014	180	49	19
2015	163	51	19
2016	117	41	17
2017	96	38	17
2018	82	38	18
2019	77	37	23
2020	75	35	23

2021	73	33	23
2022	71	33	23
2023	67	30	22

**станом на 1 січня відповідного року
Джерело: складено автором за даними [2]*

Такі зміни пояснюються трансформацією засад та механізмів роботи банківської системи. Починаючи з 2014 року в результаті політичної та військової нестабільності банківська система України зазнає негативного впливу, що проявилось значним відтоком клієнтських коштів, падінням якості клієнтського портфелю, зростанням кількості неплатоспроможних банків, погіршенням стану публічних фінансів, певною напругою на грошово-кредитному ринку тощо. За такої ситуації Національний банк України (далі – НБУ) обирає курс на модернізацію банківської системи. Наразі на фінансовому ринку функціонують лише ті банківські установи, що адаптувались до нових умов і трансформацій (пандемія COVID-19, військовий стан в Україні тощо). В свою чергу, НБУ протягом останніх років досить активно займається запровадженням нових стандартів банківського регулювання та нагляду згідно з вимогами директив ЄС, Базельських стандартів та передових міжнародних практик, що в цілому має позитивний вплив на банківську систему країни.

Тенденція щодо зменшення кількості банків в країні має двоякий характер. З одного боку, підвищується рівень платоспроможності банківських установ, відбувається підвищення стійкості системи, посилюється прозорість банківської сфери, а з іншого – відбувається своєрідне погіршення конкурентного середовища та водночас якості надання банківських послуг, зменшується довіра населення до банківського сектору в цілому.

Також слід зазначити, що доволі активна цифровізація в банківській сфері вже декілька років поспіль виступає тим фактором, який впливає на зменшення кількості традиційних відділень, у яких клієнти можуть приходити та здійснювати розрахункові операції. Так, за 2022 рік кількість підрозділів банків знизилась на 20% з 6685 до 5336 [3]. Відбувається зростання популярності онлайн-банкінгу, однак з'являються й ризики інтернет-шахрайства та кіберзлочинності, а тому банківські установи повинні ретельно продумувати й вдосконалювати свої заходи безпеки для захисту клієнтів. Негативом від зменшення кількості банківських відділень є зменшення доступності фінансових послуг, адже закриття таких відділень банків у віддалених або менш розвинених регіонах може обмежити доступ клієнтів до фінансових послуг. Це особливо може вплинути на тих, хто не має доступу до інтернету або не відчуває себе комфортно в онлайн-середовищі.

Загалом, на діяльність та розвиток банківських установ на фінансовому ринку України впливає низка різноманітних факторів, які доцільно систематизувати у 4 групи:

1. Економічні фактори:
 - макроекономічна стабільність;
 - інфляція та обмінний курс;
 - рівень процентних ставок;
 - конкуренція.
2. Політичні фактори:
 - політична стабільність;
 - банківське регулювання та нагляд.
3. Соціокультурні фактори:
 - фінансова грамотність населення;
 - демографічні чинники.
4. Технологічні фактори:
 - інновації та фінансові технології;
 - кібербезпека.

Вищезазначені фактори взаємодіють між собою й можуть визначити подальший вектор розвитку банківських установ в Україні. Особливо важливим є те, щоб банки могли оперативнo реагувати на зміни та вчасно адаптували свою стратегію діяльності для досягнення успіху в умовах динамічного зовнішнього середовища [4].

Важливим показником, який характеризує ступінь розвитку банківської системи, є активи банків. Незважаючи на значне скорочення діючих банківських установ упродовж 2013-2022 рр., активи банків лише незначно зменшилися у 2015 році, а потім знову продемонстрували своє зростання (таблиця 2).

Таблиця 2. Динаміка основних показників діяльності банків України за 2013-2022 рр.

Роки	Активи, млн грн	Кредити надані клієнтам, млн грн	Капітал, млн грн	Зобов'язання банків, млн грн
2013	1 278 095	911 402	192 599	1 085 496
2014	1 316 852	1 006 358	148 023	1 168 829
2015	1 254 385	1 009 768	103 713	1 150 672
2016	1 256 299	1 005 923	123 784	1 132 515
2017	1 333 831	1 036 745	161 108	1 172 723
2018	1 359 703	1 118 860	154 960	1 204 743
2019	1 493 298	1 033 430	199 921	1 293 377
2020	1 822 841	960 597	209 460	1 613 381
2021	2 053 232	1 065 347	255 514	1 797 718
2022	2 351 678	1 036 213	215 840	2 135 838

Джерело: складено автором за даними [2]

Класикою функціонування банківського сектору є операції з кредитування юридичних та фізичних осіб. Динаміка показників щодо виданих українськими банками кредитів має зворотній характер порівняно із динамікою обсягів активів. На фоні збільшення величини активів банківських установ спостерігається зниження частки кредитного портфелю в структурі активів. З одного боку, це може свідчити про обмеження фінансування інвестиційно-інноваційного розвитку економіки [5]. З іншого боку, висока питома частка активу одного виду приховує в собі високу ступінь ризикованості. Тому вимогою сьогодення до зниження ризикованості банківських операцій є посилення диверсифікації активів.

Щодо пасивів банківських установ, то за період з 2013 р. по 2022 р. спостерігається зростання обсягів ресурсів банківської системи України. Капітал банків упродовж досліджуваного періоду коливається й у 2013 р. становить 192 599 млн грн, а у 2022 р. – 215 840 млн грн. Варто зазначити, що в структурі пасивів зобов'язання банків займають найбільшу частку. Впродовж 2013-2022 рр. частка зобов'язань в структурі пасивів коливається в межах від 84,93% до 91,73%. Розмір зобов'язання банків у 2022 році порівняно з 2013 роком збільшився майже вдвічі, про що свідчать дані таблиці 2.

Розглянемо динаміку доходів, витрат, фінансових результатів банків України за 2013-2022 рр. (таблиця 3). Проаналізувавши дані таблиці, слід зазначити, що в період 2014-2017 рр. банківські установи України мали від'ємний фінансовий результат, тобто отримували збиток.

Таблиця 3. Динаміка доходів, витрат, фінансових результатів банків України за 2013-2022 рр.

Роки	Доходи, млн грн	Витрати, млн грн	Фінансові результати, млн грн
2013	168 888	167 452	1 436
2014	210 201	263 167	-52 966
2015	199 193	265 793	-66 600
2016	190 691	350 078	-159 388
2017	178 054	204 545	-2 6491
2018	204 554	182 215	22 339
2019	243 102	184 746	58 356
2020	250 171	210 445	39 727
2021	273 863	196 488	77 376
2022	357 549	335 628	21 921

Джерело: складено автором за даними [2]

Основними причинами збитковості банківської системи України в цей період були: значне падіння ділової активності в економіці, спричинене збройним конфліктом на сході країни та втратою урядового контролю над частиною території держави, девальвація гривні, зростання темпів інфляції, що провокували скорочення банківських вкладів населення, падіння платоспроможності та платіжної дисципліни позичальників, незадовільну динаміку промислового виробництва, інші негативні явища [6, с. 34]. Проте, починаючи з 2018 року ситуація покращилася, що відобразилося відповідно позитивно й на фінансових результатах банків. При цьому, у 2020 році прибуток був меншим за попередній рік, що пояснюється пандемією COVID-19, яка сколихнула весь світ і в тому числі відобразилася на банківській

системі України. У 2022 році також спостерігаємо, що прибуток в абсолютному виразі є меншим за попередній 2021 рік, що пояснюється повномасштабним вторгненням РФ в Україну та певним гальмуванням банківської системи країни у першому кварталі 2022 року.

Що стосується структури доходів банків України, то варто відзначити, що найбільшу частку займають процентні доходи, тобто операційні доходи, отримані банківською установою за використання грошових коштів. Процентні доходи традиційно є домінуючою складовою структури банківських доходів. Комісійні доходи банківської установи включають комісійні, отримані або сплачені у зв'язку із формуванням або придбанням фінансового активу чи випуском фінансового зобов'язання. Зростання частки комісійних доходів банку може бути як наслідок розширення асортименту банківських послуг, залучення нових клієнтів тощо [7; 8].

Щодо витрат банківських установ, то найбільша їхня частка припадає на процентні витрати. Друге місце традиційно займають загальні адміністративні витрати. Усі витрати банку підлягають чіткому контролю [9]. Структура доходів та витрат банків України у 2022 році представлено на рисунках 1 та 2 відповідно.

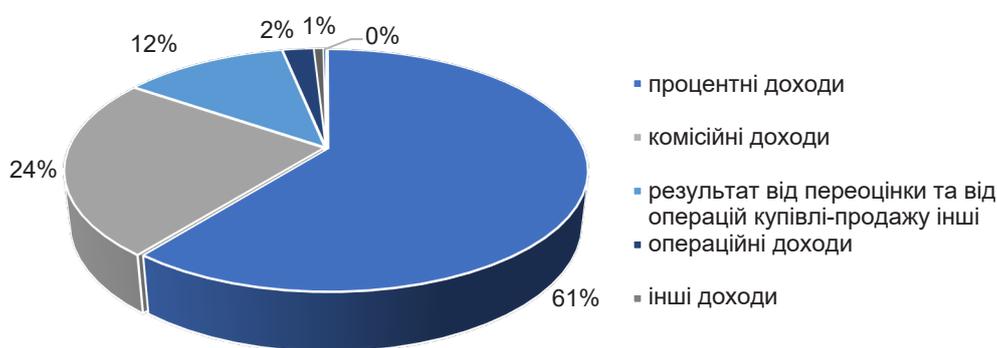

Рисунок 1. Структура доходів банків України у 2022 році

Джерело: складено автором за даними [2]

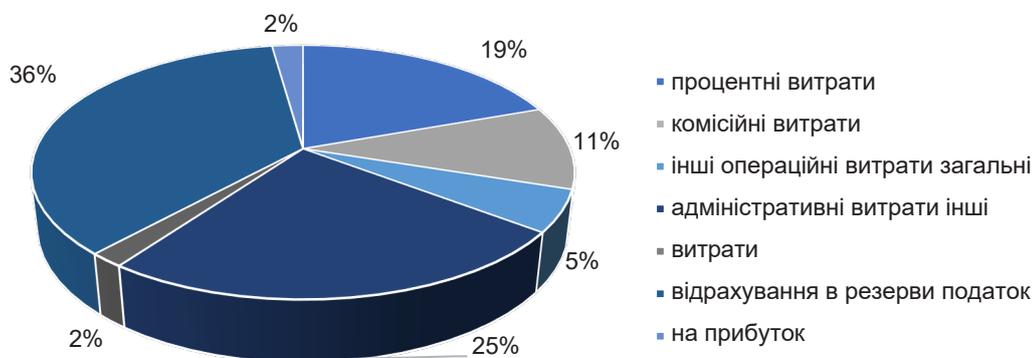

Рисунок 2. Структура витрат банків України у 2022 році

Джерело: складено автором за даними [2]

Важливими показниками, які свідчать про ефективність діяльності банківських установ на фінансовому ринку України є рентабельність активів та рентабельність капіталу банків. Графічно динаміка рентабельності активів і рентабельності капіталу банків України за 2013-2022 рр. представлена на рисунку 3.

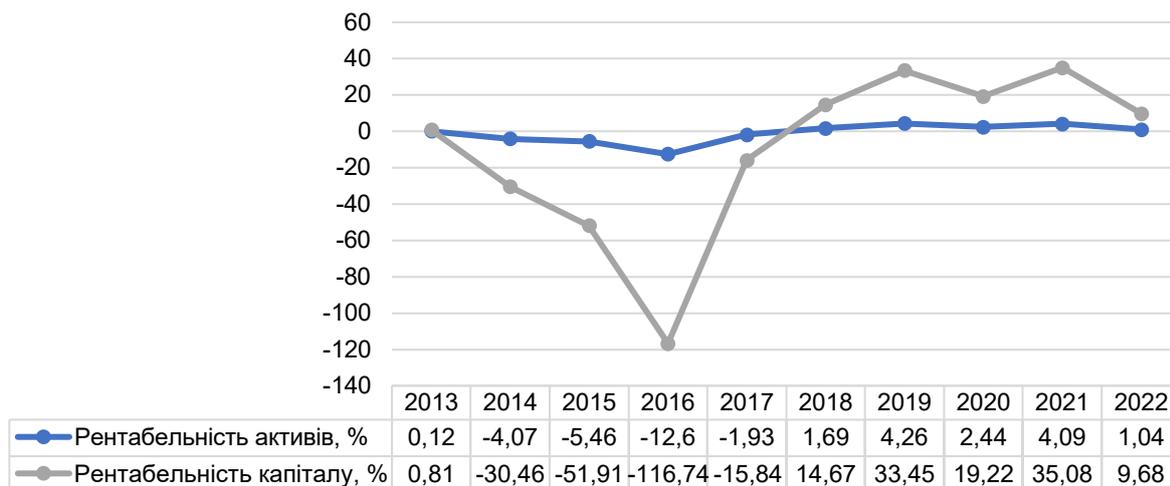

Рисунок 3. Динаміка рентабельності активів і рентабельності капіталу банків України за 2013-2022 рр.

Джерело: складено автором за даними [2]

Як бачимо з рисунку 3, рентабельність активів була низькою у 2016 році внаслідок виникнення значних сум збитків у банках України, а найвищий її показник спостерігався в 2019 році та становив 4,26%. Щодо рентабельності капіталу банків, то найнижчий показник також було зафіксовано у 2016 р., а найвищий – у 2019 р. У 2022 році показники дещо зменшилися порівняно з минули роком, але мають додатне значення. Тобто, незважаючи на ті кризові явища, які торкнулися банківської системи України, банки й надалі залишаються важливими фінансовими посередниками в національній економіці [10, с. 136].

Для загальної оцінки ефективності діяльності банківських установ на фінансовому ринку варто також здійснити аналіз частки активів банків у ВВП України. Так, у розвинених країнах світу частка банківських активів у ВВП складає від 130% до 200% [11]. Графічно частка активів банків у ВВП України за 2013–2022 рр. представлено на рисунку 4.

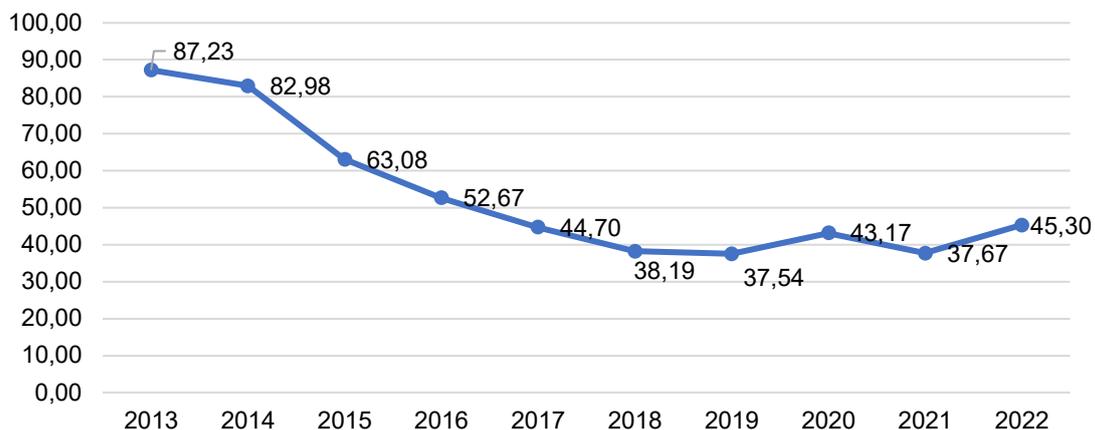

Рисунок 4. Частка активів банків у ВВП України за 2013–2022 рр., %

Джерело: складено автором за даними [2; 12]

З рисунку 4 помітним є зменшення ефективності діяльності банківських установ на фінансовому ринку упродовж аналізованого періоду. Так, у 2013 р. частка активів банків у ВВП складала 87,23%, а вже у 2022 р. – 45,30%. Тобто, спостерігається зменшення майже в два рази. Така тенденція означає про певне зниження ролі банківського сектору в економіці країни.

Висновки. Провідне місце на фінансовому ринку України займають банківські установи. Однак, дослідження діяльності банків в Україні показує, що за останні десять років кількість банківських установ помітно зменшилася. На розвиток та діяльність банківських установ впливає ряд факторів: економічні, політичні, соціокультурні та технологічні. Упродовж аналізованого періоду спостерігається збільшення активів банківського сектору. Так, у 2013-2014 рр. їхня частка у ВВП країни становила більше 80%. Однак, потім щороку для банківської системи України прослідковується тенденція до зменшення частки активів банківських установ у ВВП з 63,08% у 2015 р. до 45,30% у 2022 р. Це свідчить про проблемні аспекти в діяльності банківських установ на сучасному етапі, що викликані пандемією COVID-19, воєнним станом в Україні тощо. Однак, незважаючи на складні умови сьогодення, вітчизняний банківський сектор зумів адаптуватися й продовжує функціонувати. Підтвердженням цього є те, що починаючи з 2018 р., фінансові результати банків України зі знаком плюс, що означає отримання ними прибутків. Важливим питанням є подальше підвищення ефективності діяльності банківських установ на фінансовому ринку України, зокрема через пошук додаткових джерел отримання доходів та можливостей щодо оптимізації витрат банківських установ, впровадження нових фінансових технологій, що уможливить покращити якість надання банківських послуг клієнтам та сприятиме розвитку банківського сектору в цілому.

Список використаних джерел:

1. Прокопчук К. С. Діяльність банківських установ на фінансовому ринку України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 4(32). С. 181-185.
2. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>
3. Корнилюк Р. Головні тенденції банківського ринку за 12 місяців війни. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/13/697976/>.
4. Меженська В. В. Діагностика фінансового стану корпорації в умовах динамічного зовнішнього середовища. *Схід*. 2012. №1. С. 62-67.
5. Анфілов Д. Ю., Нечипоренко А. В. Інвестиційно-інноваційна модель розвитку фінансового ринку України. *Сучасна фінансова політика України: проблеми та перспективи* : зб. тез VII Всеукраїнської наук.-практ. конф., 4 грудня 2019 р. / Київський ун-т імені Бориса Грінченка, Київ, 2020. С.106-109.
6. Чайковський Я., Чайковська І., Чайковський Є. Ефективність діяльності банківських установ в Україні. *Світ фінансів*. 2022. №3(72). С. 127-140.
7. Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Rekunenko I., Nechyporenko A., Nemsadze G. The impact of inflation targeting on macroeconomic indicators in Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2020. №15(2). P. 94-104.
8. Baranovskyi O. I., Zherlitsyn D. M., Nechyporenko A. V., Sokyрко O. S. Econometric models of monetary policy effectiveness in Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol 3. No 30. P. 226-235.
9. Kuzheliev M., Britchenko I. Theoretical and methodological aspects of formation of corporate control system in Ukraine. *Ikonomicheski Izsledvania*. 2016. № 25(2). P. 3-28.
10. Сисоєнко І. А., Карлюка Д. О. Аналіз основних фінансових показників діяльності банків України. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 23. С.132-137.
11. Zherlitsyn D. M., Kuzheliev M. O., Nechyporenko A. V. Bioresources Price Trend and GDP Growth Adjustment. *International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR)*. Vol. 10. Special Issue-1. 2019. P. 379-383.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Prokopchuk K. S. (2017). Diyal'nist' bankivs'kykh ustanov na finansovomu rynku Ukrayiny [Activity of banking institutions on the financial market of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*, 4(32). 181-185.
2. Ofitsiynyy sayt Natsional'noho banku Ukrayiny. URL: <https://bank.gov.ua/>
3. Kornilyuk R. (2023). Holovni tendentsiyi bankivs'koho rynku za 12 misyatsiv viyny. *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/13/697976/>
4. Mezhen's'ka V. V. (2012). Diahnostyka finansovoho stanu korporatsiyi v umovakh dynamichnoho zovnishn'oho seredovyshcha [Diagnostics of the financial state of the corporation in the conditions of a dynamic external environment]. *Skhid*, 1 (115). 62-67.

5. Anfilov D. Yu., Nechyporenko A. V. (2020). Investytsiyno-innovatsiyna model' rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [Investment and innovation model of development of the financial market of Ukraine]. *Suchasna finansova polityka Ukrainy: problemy ta perspektyvy* : zb. tez VII Vseukrayins'koyi nauk.-prakt. konf., 4 hrudnya 2019 r. /, Kyivskyy un-t imeni Borysa Hrinchenka, Kyiv, S.106–109.
6. Chaykovs'kyy Ya., Chaykovs'ka I., Chaykovs'kyy Ye. (2022). Efektyvnist' diyal'nosti bankivs'kykh ustanov v Ukraini [Effectiveness of banking institutions in Ukraine]. *Svit finansiv*, 3(72). 127-140.
7. Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Rekunenko I., Nechyporenko A., Nemsadze G. (2020) The impact of inflation targeting on macroeconomic indicators in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 15(2). 94-104.
8. Baranovskiy O. I., Zherlitsyn D. M., Nechyporenko A. V., Sokyрко O. S. (2019). Econometric models of monetary policy effectiveness in Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, Vol 3. No 30. P. 226–235.
9. Kuzheliev M., Britchenko I. (2016). Theoretical and methodological aspects of formation of corporate control system in Ukraine. *Ikonomicheski Izsledvania*, 25(2). 3-28.
10. Sysoyenko I. A., Karlyuka D. O. (2022). Analiz osnovnykh finansovykh pokaznykiv diyal'nosti bankiv Ukrainy [Analysis of the main financial indicators of Ukrainian banks]. *Pidpryemnytstvo ta innovatsiyi*, 23. 132-137.
11. Zherlitsyn D. M., Kuzheliev M. O., Nechyporenko A. V. (2019). Bioresources Price Trend and GDP Growth Adjustment. *International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR)*, 10. Special Issue-1. P. 379-383.
12. Ofitsiynnyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Нечипоренко Аліна Володимирівна,

Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, Україна
e-mail: a.nechyporenko@kubg.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2494-1465
Researcher ID: G-5950-2019

DATA ABOUT THE AUTHOR

Alina Nechyporenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Borys Grinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudriavska Str, Kyiv, 04053, Ukraine
e-mail: a.nechyporenko@kubg.edu.ua

ОРГАНІЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ АГЕНТІВ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ

Мармуль Л. О.
Романюк І. А.
Марченко О. А.

Предметом дослідження є організація бухгалтерського обліку агентів туристичного ринку та її удосконалення.

Метою статті є ідентифікація діяльності агентів на ринку туристичних послуг переважно як посередницької та обґрунтування відповідно до цього специфіки організації і здійснення її обліку, а також особливостей податкового обліку.

Методологічною основою статті є методи: монографічний, історичний, системно-структурного аналізу і синтезу, бухгалтерського обліку, економічних порівнянь і узагальнень.

Результати статті. Визначено, що турагенти належать до найбільш численної групи надавачів туристичних послуг населенню та платників податків. Тому організація бухгалтерського обліку є вагомим складником їх діяльності. У статті виявлено проблеми здійснення обліку, пов'язані з характером діяльності (основна чи посередницька) та її ідентифікацією, а також податковим статусом турагентів і туроператорів. Це дозволило узагальнити реєстри та рахунки, які можна використовувати в обліку; віднести турагентів до певних класів платників податків; запропонувати напрями автоматизації облікової роботи. У підсумку, це сприятиме одержанню системної неупередженої інформації про діяльність, забезпеченню нею та прийняттю ефективних управлінських рішень по розвитку й підвищенню конкурентоспроможності.

Галузь застосування результатів. Зміст і висновки статті можуть бути використані у навчальному процесі закладів вищої освіти для підготовки студентів туристичного профілю; у діяльності агентів туристичного ринку.

Висновки. Організація та здійснення бухгалтерського обліку туристичними агентами визначається змістом їх діяльності як переважно посередницької; переважною кількістю обліковуваних надходжень як транзитних; оподаткуванням власних доходів та обліком податків на момент виникнення доходів. Це визначає чітку й досить обмежену сукупність рахунків та субрахунків для здійснення бухгалтерських проведень основної діяльності. Для податкового обліку важливим залишається встановлення моменту отримання власних доходів для вибору варіантів нарахування податків; врахування обсягів доходів для віднесення турагентів до того чи іншого класу платників податків. У перспективі вдосконалення бухгалтерського обліку турагентів має спиратися на використання автоматизації, програмного забезпечення, інших цифрових технологій.

Ключові слова: бухгалтерський облік, турагенти, туроператори, споживачі, оподаткування, облікові реєстри, рахунки, управління, туристичний ринок, конкурентоспроможність.

ORGANISATION OF ACCOUNTING FOR TRAVEL AGENTS

Marmul Larisa
Romaniuk Iryna
Marchenko Oksana

The subject of the study is the organisation of accounting for agents in the tourism market and its improvement.

The purpose of the article is to identify the activity of agents in the market of tourist services mainly as intermediary and to substantiate, accordingly, the specifics of the organisation and implementation of its accounting, as well as the peculiarities of tax accounting.

The methodological basis of the article is based on the following methods: monographic, historical, system-structural analysis and synthesis, accounting, economic comparisons and generalisations.

Results of the article. It is determined that travel agents belong to the largest group of providers of tourist services to the population and taxpayers. Therefore, the organisation of accounting is an important component of their activities. The article identifies the problems of accounting related to the nature of the activity (main or intermediary) and its identification, as well as the tax status of travel agents and tour operators. This made it possible to summarise the registers and accounts that can be used in accounting; to classify travel agents as certain classes of taxpayers; and to propose areas for automating accounting work. Ultimately, this will facilitate the receipt of systematic, unbiased information about activities, its provision and effective management decisions on development and competitiveness.

Field of application of results. The content and conclusions of the article can be used in the educational process of higher education institutions for the training of students of tourism profile; in the activities of tourism market agents.

Conclusions. The organisation and implementation of accounting by travel agents is determined by the content of their activities as mainly intermediary; the predominant number of recorded revenues as transit; taxation of their own income and accounting for taxes at the time of income. This determines a clear and rather limited set of accounts and sub-accounts for accounting entries of the main activity. For tax accounting, it remains important to establish the moment of receipt of own income to choose the options for calculating taxes; to take into account the amount of income to classify travel agents as a particular class of taxpayers. In the future, the improvement of travel agents' accounting should be based on the use of automation, software, and other digital technologies.

Key words: accounting, travel agents, tour operators, consumers, taxation, accounting registers, accounts, management, tourism market, competitiveness.

JEL Classification: M11, M41; L83; H20.

Постановка проблеми. Вагомий сегмент послуг туристичного ринку охоплюють туристичні агенти. Вони виступають, переважно, як посередники між виробниками туристичних продуктів і послуг – туристичними операторами й туристами. Крім цього, вони можуть мати співпрацю з готельно-ресторанними, транспортними та іншими підприємствами; фінансовими установами, державними й муніципальними (місцевими) органами, неурядовими організаціями. Тому їх діяльність потребує організації та здійснення бухгалтерського обліку для потреб звітності, оподаткування й управління на системних наукових засадах.

Адже саме облікові дані є основою інформаційно-аналітичного забезпечення всіх суб'єктів господарювання. При цьому організацію облікового процесу визначає специфіка виду або сфери діяльності. Повною мірою це стосується агентів туристичного ринку, організація обліку в яких залишається актуальним завданням. Звичайно, через страшну війну росії проти нашої країни туристичні підприємства, оператори та агенти зазнали величезних збитків, знищення, банкрутств, згорання, релокації. Але віра в Перемогу народу України, Збройних Сил є стимулом для відродження туризму. Тому обраний предмет досліджень є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що проблеми розвитку туристичних підприємств і організацій, у т.ч. туристичних агентів і операторів, є предметом досліджень провідних вітчизняних науковців – економістів. Серед них слід назвати М. Ігнатенка, О. Марченко, Л. Мармуль, І. Романюк, В. Ярового та інших науковців. Але переважна більшість наукових публікацій цих та інших авторів присвячена економіці й менеджменту туристичних підприємств; їх ресурсному забезпеченню та маркетингу, рекламі, впровадженню інновацій та інвестицій. Проте питання обліку діяльності на рівні агентів туристичного ринку висвітлені вкрай недостатньо. Тому особливо цінними є дослідження, здійснені в цьому напрямі Богданова Ж., Гелей Л., Гресь-Євреїнова С., Данканич Т., Кифяк В., Колісник Г., Мамотенко Д., Момонт Т., Шелеметьєва Т. та ін. Вони також потребують розвитку та поглиблених розробок.

Метою статті є ідентифікація діяльності агентів на ринку туристичних послуг переважно як посередницької та обґрунтування відповідно до цього специфіки організації і здійснення її обліку, а також особливостей податкового обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристичні агенти або турагенти у значній кількості представлені на ринку туристичних послуг. Вони здійснюють важливу діяльність по забезпеченню споживачів туристичними продуктами, здійснюючи посередницьку діяльність між ними й туроператорами відповідно до чинного законодавства [1-4]. Також вони є платниками податків, контрагентами для інших підприємств і організацій – транспортних, готельно-ресторанних, фінансових та ін. Тому облік їх бізнесових процесів і господарських операцій має велике значення для інформаційно-аналітичного забезпечення подальшого розвитку, конкурентоспроможності й управління ними.

Співпраця турагентів з туроператорами та іншими суб'єктами туристичної діяльності зазвичай супроводжується укладанням агентських угод. В основі таких угод/договорів лежить зміст та структура договору доручення на продажі: туристичний агент (як і повірений) вчиняє дії (реалізує туристичний продукт або туристичні послуги) від імені та за рахунок іншого суб'єкта туристичного ринку (туроператора або іншого суб'єкта туристичної діяльності). Тому організація та здійснення бухгалтерського й податкового обліку туроператорів, беручи до уваги, що відносини між названими суб'єктами туристичного ринку будуються за агентськими договорами, орієнтуються на методологію й методи, встановлені для посередництва.

Одночасно з населенням як споживачами або клієнтами турагент укладає, переважно, договір на туристичне обслуговування. Значно рідше – це договір на надання консультаційних послуг або договори доручення на покупку. Таким чином, турагент здійснює посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператора або туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності кінцевому споживачу (туристу). Таку посередницьку діяльність можна здійснювати двома шляхами:

а) реалізація туристичного продукту/послуг на основі агентської угоди, договору комісії або доручення на продаж, укладеної з туроператором, готелем, транспортною організацією тощо;

б) придбання туристичного продукту для туриста на основі договору, доручення або комісії на придбання, укладеного з туристом.

Оскільки турагент здійснює посередницьку діяльність з реалізації туристичних продуктів і послуг, то кошти, отримані від їх реалізації, є по-суті, транзитними. Отже, розрахунки за посередницькими договорами посідають вагоме місце в розрахунках турагентів з кредиторами [5, с. 74]. Тому для обліку розрахунків турагента з туроператором (або іншим суб'єктом туристичної діяльності), з якими укладено посередницькі угоди, використовується окремий субрахунок 686 «Розрахунки з довірителями, комітентами». Використання єдиного субрахунку для обліку розрахунків з туроператором (або іншим постачальником), з яким укладено посередницьку угоду, дозволяє уникнути додаткових взаємозаліків заборгованостей (обліку за субрахунками 361, 681, 685, 377).

Вартість туристичних послуг, отриманих від постачальника за посередницькою угодою, у відповідності з вимогами Положення (стандарту) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 15 «Дохід» вираховується з доходу від реалізації туристичного продукту. Такі суми повинні відобразитися на субрахунку 704 «Вирахування з доходів» у момент нарахування доходу від реалізації туристичного продукту, турпослуг (передачі документів туристу). Заборгованість перед туроператором (або іншим суб'єктом туристичної діяльності), з яким укладено посередницьку угоду, відображається в бухгалтерському обліку на підставі звіту турагента. У момент складання звіту вартість реалізованого туристичного продукту відображають кореспонденцією д-т 704 «Вирахування з доходів», к-т 686 «Розрахунки з довірителями, комітентами».

За виконання посередницької угоди турагент отримує винагороду, нарахування якої відображається проводками: д-т 686 «Розрахунки з довірителями, комітентами», к-т 703 «Дохід від реалізації послуг» на суму винагороди турагента, враховуючи ПДВ. На суму ПДВ виникає податкове зобов'язання. Воно обліковується проведеннями д-т 703 «Дохід від реалізації послуг», к-т 643 «Податкове зобов'язання» (якщо туристом здійснювалася попередня оплата) або 641 «Розрахунки за податками» (якщо попередня оплата туристом не здійснювалася).

Для обліку документів, що надають право на отримання туристичного продукту, туристичних послуг, отриманих від туроператора (або іншого постачальника), з яким укладено посередницьку угоду на продажі, відкривається субрахунок 026 «Документи, отримані за посередницькими договорами на продаж». Порядок взаєморозрахунків з туристом починається з отримання оплати туру, а потім здійснюється бронювання та передача документів. Після отримується підтвердження бронювання туристичного продукту від туроператора на підставі звіту, який турагент подав йому про укладення відповідного договору з туристом. Розрахунок з туроператором проводиться після оплати туру туристом.

У випадку придбання туристичного продукту за дорученням туриста транзитне визнання доходу (з обліком на субрахунках 703 та 704) не відбувається. Дохід відображається тільки в сумі винагороди турагента в момент підписання акта з туристом, де зазначається, що зобов'язання турагента з підписання угоди з туроператором, іншим постачальником виконано. Розрахунки з туристом зазвичай обліковуються на субрахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами», а розрахунки з туроператором або іншим суб'єктом туристичної діяльності – на субрахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами».

Послуги, надані постачальниками на користь туриста, у сумі витрат не відображаються, а заборгованість перед постачальником списується в рахунок заборгованості туриста проведенням д-т 377, к-т 685. Ваучер туроператора або документи, отримані від інших суб'єктів туристичної діяльності, обліковуються на рахунку 027 «Документи, прийняті за посередницькими угодами на придбання». Отже, якщо турагент здійснює посередницьку діяльність з реалізації туристичних продуктів і послуг, то переважаюча частка коштів, отриманих від їх реалізації, є транзитними. Тим не менш, розрахунки за посередницькими угодами мають провідне значення в обліковій роботі туроператорів через специфіку їх діяльності та

здійснюваних функцій на ринку туристичних послуг [6, с. 85]. Певну специфіку має й оподаткування діяльності туристичних агентів та його облік. У податковому обліку з метою визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток кошти або вартість майна, що надходять посереднику (агенту) і проходять у рамках посередницьких угод через посередника транзитом, до складу «податкових» доходів і «податкових» витрат посередника не включаються. Згідно з п.п.136.1.19 ПКУ грошові кошти або вартість майна, що надходять повіреному або агенту у межах договорів комісії, доручення, консигнації інших аналогічних цивільно-правових договорів, не враховуються у складі податкових доходів для визначення об'єкта оподаткування. Так само платежі платників податків у сумі вартості товару, перераховані на виконання зазначених договорів на користь комітента, принципала тощо, не включаються згідно з п.п.139.1.2.ПКУ до податкових витрат такого агента.

Оскільки турагент працює за посередницькими договорами з туристами або туроператорами, то в доходи з метою нарахування податку на прибуток зараховується тільки сума винагороди турагента без ПДВ. При цьому дохід визнається за датою оформлення звіту перед туроператором або іншим постачальником (при реалізації за посередницьким договором на продаж) або за датою оформлення акта з туристом (при придбанні туристичного продукту за посередницьким договором на придбання). Вартість послуг туроператора або іншого постачальника у сумі витрат з метою нарахування податку на прибуток не відображається [7-11].

У турагента дохід виникає тільки в частині винагороди (без урахування ПДВ) за загальними правилами, передбаченими для визнання доходу від продажу результатів робіт (послуг). Згідно дати складання акта про надання посередницької послуги (п.п.135.4.1, п. 137.1 ПКУ (3)); п. 207.5 статті 207 Податкового кодексу України передбачено спеціальний порядок оподаткування податком на додану вартість турагентської діяльності. Базою оподаткування для операцій, які здійснюються туристичним агентом, є винагорода, яка нараховується (виплачується) туристичним оператором, іншими постачальниками послуг на користь такого туристичного агента, у тому числі за рахунок коштів, отриманих останнім від споживача туристичного продукту (туристичної послуги).

Згідно з п. 207.7 ПКУ, основну ставку ПДВ турагент застосовує до бази оподаткування, обрахованої відповідно до п. 207.5 ПК. Тобто для цілей оподаткування ПДВ базою у турагента служить сума винагороди (без ПДВ). Сума ПДВ вираховується шляхом множення бази оподаткування на ставку ПДВ. Оскільки для операцій, здійснюваних турагентом, базою оподаткування є його винагорода, то при визначенні загального обсягу оподатковуваних операцій звітного періоду для реєстрації ПДВ (обов'язкової та добровільної) турагентом враховується тільки сума його винагороди.

Наразі, якщо сума винагороди, отримана суб'єктом туристичної діяльності – неплатником ПДВ за останні 12 календарних місяців, перевищує 300 тис. грн (без урахування ПДВ), такий суб'єкт підлягає обов'язковій реєстрації платником ПДВ. Наррахування податкових зобов'язань з ПДВ турагентом відбувається за правилом «першої події» та залежить від порядку виплати йому винагороди. Можливі два варіанти розрахунку туроператора з турагентом з виплати винагороди: а) винагорода залишається в турагента з коштів, що надійшли від туристів. У такому разі, туроператор отримує на поточний рахунок кошти від турагента за вирахуванням винагороди останнього; б) спочатку турагент перераховує всі кошти, отримані ним від реалізації турпродукту, потім туроператор розраховує винагороду турагента і перераховує її на його поточний рахунок [12-17]. Виходячи з різних схем розрахунків між туроператором та турагентом, використовуються різні варіанти визначення дати нарахування податкових зобов'язань з ПДВ.

У першому варіанті в сумі коштів, що надійшла від туристів, є частка, що належить туристичному агенту, а саме – розмір винагороди, яка є об'єктом оподаткування ПДВ. У другому варіанті суми коштів, що надійшли від туристів, належать у повному розмірі туристичному оператору, а тому таке надходження коштів не супроводжується виникненням податкових зобов'язань. Якщо турагент укладає посередницькі договори з туристами на купівлю для них туристичних продуктів або туристичних послуг у інших суб'єктів туристичної діяльності (тобто на підставі таких договорів турагент надає туристичні послуги не туроператору, а туристам), то норми ст. 207 ПКУ у цьому випадку не застосовуються. За таких обставин турагентам потрібно діяти відповідно до загальних правил нарахування та сплати ПДВ.

Висновки. Організація та здійснення бухгалтерського обліку туристичними агентами визначається змістом їх діяльності як переважно посередницької; переважною кількістю обліковуваних надходжень як транзитних; оподаткуванням власних доходів та обліком податків на момент виникнення доходів. Це визначає чітку й досить обмежену сукупність рахунків та субрахунків для здійснення бухгалтерських проведення основної діяльності. Для податкового обліку важливим залишається встановлення моменту отримання власних доходів для вибору варіантів нарахування податків; врахування обсягів доходів для віднесення турагентів до того чи іншого класу платників податків. У перспективі вдосконалення бухгалтерського обліку турагентів має спиратися на використання автоматизації, програмного забезпечення, інших цифрових технологій.

Список використаних джерел:

1. Момонт Т. В. Особливості організації бухгалтерського обліку підприємствами туристичної сфери. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки*. Житомир : Вид-во ЖДТУ. 2014. № 1(67). С. 34-40.
2. Мармуль Л. О., Сарапіна О. А. Організаційно-економічний механізм функціонування туристично-рекреаційних підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2006. 183 с.
3. Колісник Г. М., Гелей Л. О., Данканич Т. П. Бухгалтерський облік в туризмі: навчальний посібник. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. 140 с.
4. Ігнатенко М. М., Леваєва Л. Ю., Романюк І. А. Інформаційне забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854>
5. Баєв В. В. Основи турсервісу: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. 156 с.
6. Ігнатенко М. М. Формування інформаційної безпеки підприємств і організацій в умовах автоматизації обліку та фінансової звітності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4. С. 84-88.
7. Брич В. Я. Турсервіс: підручник. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2017. 440 с.
8. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навчальний посібник. Чернівці: Книги XXI, 2018. 344 с.
9. Марченко О. А. Концептуальні засади регіонального розвитку туристичної індустрії. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 454-458.
10. Нагара М. Особливості стратегування на підприємствах туристичної сфери: системний аспект. *Інноваційна економіка*. 2016. № 6. С. 93-98.
11. Романюк І. А. Вплив податків на розвиток підприємств туристичної галузі в Україні. *Управління розвитком соціально-економічних систем: матер. Другої Міжнар. наук.-практ. конф.*, 11-12 квітня 2019 р. Харків: ХНТУСГ, 2019. С. 154-156.
12. Распопова Ю. О., Безгодкова А. О. Облік у галузях економіки. Особливості обліку на підприємствах ресторанного господарства : навч. посіб. Дніпро : НМетАУ, 2018. 34 с.
13. Marmul L., Levaieva L., Yarovy V. Mechanisms, motives and incentives for providing strategic priorities for the development of tourist enterprises in the rural. *Економічний вісник університету*, Вип. 54, 2022. С. 38-45.
14. Шелеметьєва Т. В., Гресь-Євреїнова С. В., Мамотенко Д. Ю. Особливості бухгалтерського обліку витрат туристичного та готельно-ресторанного бізнесу. *Інфраструктура ринку*. Вип. 66. 2022. С. 225-230.
15. Ігнатенко М. М., Сарапіна О. А. Вплив автоматизації обліку та фінансової звітності на безпеку підприємств. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. (1) 38. С. 47-53.
16. Богданова Ж. А. Особливості діяльності турсервісів і турагентів: обліковий аспект. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. №. 1(19). С. 59-64.
17. Ihnatenko M. M., Romaniuk I. A., Yatsenko Ya. I. Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state. *Економічний вісник університету*. Вип. 51. 2021. С. 7-13.

References

1. Momont, T. V. (2014). Osoblyvosti orhanizatsiyi bukhgalters'koho obliku pidpryyemstvamy turystychnoyi sfery [Features of the organisation of accounting by tourism enterprises]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, 1(67), 34-40.
2. Marmul', L. O., Sarapina, O. A. (2006). Orhanizatsiyyno-ekonomichnyy mekhanizm funktsionuvannya turystychno-rekreatsiynykh pidpryyemstv [Organisational and economic mechanism of functioning of tourist and recreational enterprises]. Kyiv: NNTS IAE.
3. Kolisnyk, H. M., Heley, L. O., Dankanych, T. P. (2016). Bukhgtalters'kyu oblik v turyzmi [Accounting in tourism]. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla».
4. Ihnatenko, M. M., Levayeva, L. Yu., Romaniuk, I. A. (2020). Informatsiyne zabezpechennya orhanizatsiyyno-ekonomichnykh priorytetiv rozvytku fermers'kykh hospodarstv i sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv [Information support of organisational and economic priorities for the development of farms and agricultural enterprises]. *Efektivna ekonomika*, 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854>
5. Bayev, V. V. (2016). Osnovy turopereytnhu [Fundamentals of touring:]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal".
6. Ihnatenko, M. M. (2017). Formuvannya informatsiynoi bezpeky pidpryyemstv i orhanizatsiy v umovakh avtomatyzatsiyi obliku ta finansovoyi zvitnosti [Formation of information security of enterprises and organisations in the conditions of automation of accounting and financial reporting]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4, 84-88.

7. Brych, V. Ya. (2017). Turopereytynh [Touring]. Ternopil' : Ekon. dumka TNEU.
8. Kyfyak, V. F. (2018). Orhanizatsiya turyzmu [Organisation of tourism]. Chernivtsi: Knyhy KHKHI.
9. Marchenko, O. A. (2017). Kontseptual'ni zasady rehional'noho rozvytku turystychnoyi industriyi [Conceptual foundations of regional development of the tourism industry]. *Ekonomika i suspil'stvo*, 10, 454-458.
10. Nahara, M. (2016). Osoblyvosti stratehuvannya na pidpryyemstvakh turystychnoyi sfery: systemnyy aspekt [Features of strategising at tourism enterprises: a systemic aspect]. *Innovatsiyina ekonomika*. 6, 93-98.
11. Romaniuk, I. A. (2019). Vplyv podatkov na rozvytok pidpryyemstv turystychnoyi haluzi v Ukrayini [The impact of taxes on the development of tourism enterprises in Ukraine]. *Upravlinnya rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system [Management of the development of socio-economic systems]: mater. Druhoyi Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv: KHNTUSH, 154-156.*
12. Raspopova, Yu. O., Bezhodkova, A. O. (2018). Oblik u haluzyakh ekonomiky. Osoblyvosti obliku na pidpryyemstvakh restorannoho hospodarstva [Accounting in the branches of economy. Features of accounting at restaurant business enterprises]. *Dnipro : NMetAU.*
13. Marmul, L., Levaieva, L., Yarovy, V. (2022). Mechanisms, motives and incentives for providing strategic priorities for the development of tourist enterprises in the rural. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 54, 38-45.
14. Shelemet'yeva, T. V., Hres'-Yevreinova, S. V., Mamotenko, D. Yu. (2022). Osoblyvosti bukhholders'koho obliku vytrat turystychnoho ta hotel'no-restorannoho biznesu [Features of accounting of expenses of the tourist and hotel and restaurant business]. *Infrastruktura rynku*, 66, 225-230.
15. Ihnatenko, M. M., Sarapina, O. A. (2018). Vplyv avtomatyzatsiyi obliku ta finansovoyi zvitnosti na bezpeku pidpryyemstv [Influence of automation of accounting and financial reporting on the security of enterprises]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, (1) 38, 47-53.
16. Bohdanova, Zh. A. (2015). Osoblyvosti diyal'nosti turoperatoriv i turahentiv: oblikovyy aspekt [Features of the activity of tour operators and travel agents: accounting aspect]. *Problemy teorii ta metodolohiyi bukhholders'koho obliku, kontrolyu i analizu*, 1(19), 59-64.
17. Ihnatenko, M. M., Romaniuk, I. A., Yatsenko, Ya. I. (2021). Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 51, 7-13.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Мармуль Лариса Олександрівна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: marmul61@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0880-524X>

Романюк Ірина Анатоліївна,

доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та економіки

Криворізький державний педагогічний університет

проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086, Україна

e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9257-2043>

Марченко Оксана Анатоліївна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, Україна

e-mail: marchenko_oksana@mdpu.org.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4727-3183>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Marmul Larisa,

doctor of economic sciences, professor, professor of the Department of Economics

Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav

Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine

e-mail: marmul61@ukr.net

Romaniuk Iryna,

doctor of economic sciences, associate professor, Associate Professor
of the Department of Tourism and Economics
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Av. Gagarina, 54, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine
e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net

Marchenko Oksana,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics
and Hotel and Restaurant Business
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi
Str. Naukovo mishechka, 59, Zaporizhzhia, 69000, Ukraine
e-mail: marchenko_oksana@mdpu.org.ua

ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Любчак І. С.

Актуальність теми дослідження. Спрямування державного бюджету на військово-промисловий комплекс в умовах воєнного стану, висуває більш жорстокі вимоги до системи формування дохідної частини бюджету. Вагомими постали питання щодо підвищення якісного рівня наповнення бюджету, як складової макроекономічної рівноваги.

Постановка проблеми. Визначення пріоритетних напрямів удосконалення системи формування доходів бюджету обґрунтовується потребою у забезпеченні наповнення бюджету, в першу чергу, задля покриття витрат спрямованих на оборону країни, фінансування соціальних виплат та відновлення національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки є досить поширеною. Зазначену проблематику досліджували такі зарубіжні та вітчизняні науковці: Баярді Д., Макнабб К., Лаффер А., Паглісі Р., Танзі В., Чугунов І., Луніна І., Мазаракі А., Канєва Т., Макогон В., Опарін В., Пасічний М., Нікітішин А. та інші.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання формування доходів бюджету в умовах воєнного стану актуалізуються, адже саме дохідна частина бюджету є базисом задля покриття витрат на оборону та безпеку країни, виплати соціальних гарантій населенню, забезпечення належного рівня життя. Обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення системи формування доходів є необхідним задля забезпечення соціально-економічної стабільності.

Постановка завдання, мети дослідження. Завдання дослідження є аналіз поточного стану формування дохідної частини бюджету. Мета дослідження – визначення пріоритетних напрямів удосконалення системи формування доходів бюджету.

Метод або методологію проведення дослідження. У ході дослідження було застосовано сукупність методів і підходів: системний, інституційний, структурний, порівняльний, факторний та логічний.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Проаналізовано сучасний стан формування доходів бюджету. Визначено пріоритетні напрями щодо удосконалення системи планування та виконання бюджетних доходів.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використанні в процесі формування дохідної частини бюджету.

Висновки відповідно до статті. Доходи державного бюджету є фінансовою базою функціонування держави, що забезпечує економічну і соціальну стабільність та належний рівень життя населення країни. Запровадження воєнного стану зумовило переорієнтування бюджету на забезпечення оборони та безпеки. Відповідно до цього питання наповнення бюджету актуалізуються ще більше, адже фінансові ресурси, акумульовані в бюджеті є основою задля фінансування потреб військово-промислового комплексу. Тому пріоритетним напрямом удосконалення системи наповнення бюджету є створення відповідних умов для економічного розвитку країни.

Ключові слова: державний бюджет, фіскальна політика, інституційна бюджетна архітектура, доходи бюджету, податкове регулювання.

FORMATION OF STATE BUDGET INCOME IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATION

Liubchak Iryna

Relevance of research topic. Directing the state budget to the military-industrial complex in the conditions of martial law makes more severe demands on the system of forming the revenue part of the budget. The question of increasing the quality level of filling the budget, as a component of macroeconomic balance, has become important.

Formulation of the problem. The identification of priority directions for improving the system of budget revenue generation is justified by the need to ensure the filling of the budget, first of all, in order to cover expenses aimed at the defense of the country, financing of social benefits and restoration of the national economy.

Analysis of recent research and publications. The problem of the formation of state budget revenues in the conditions of the transformation of the economy is quite widespread. The mentioned problems were studied by the following foreign and domestic scientists: Bayardi D., McNabb K., Laffer A., Paglisi R., Tanzi V., Chugunov I., Lunina I., Mazaraki A., Kaneva T., Makogon V., Oparin V., Pasichnyi M., Nikitishyn A. and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The question of the formation of budget revenues in the conditions of martial law is actualized, because it is the revenue part of the budget that is the basis for covering the costs of defense and security of the country, paying social guarantees to the population, and ensuring an adequate standard of living. The substantiation of the priority directions for improving the income generation system is necessary to ensure socio-economic stability.

Setting the task, the purpose of the study. The task of the research is to analyze the current state of the formation of the revenue part of the budget. The purpose of the study is to determine priority directions for improving the budget revenue generation system.

Method or methodology for conducting research. In the course of the research, a set of methods and approaches was applied: systemic, institutional, structural, comparative, factorial and logical.

Presentation of the main material (results of work). The current state of budget revenue formation is analyzed. The priority directions for improving the system of planning and execution of budget revenues have been determined.

The field of application of results. The results of the research can be used in the process of forming the revenue part of the budget.

Conclusions according to the article. The revenues of the state budget are the financial basis of the functioning of the state, which ensures economic and social stability and an adequate standard of living of the country's population. The introduction of martial law led to a reorientation of the budget to ensure defense and security. In accordance with this issue, the filling of the budget is updated even more, because the financial resources accumulated in the budget are the basis for financing the needs of the military-industrial complex. Therefore, the priority direction of improving the system of filling the budget is the creation of appropriate conditions for the economic development of the country.

Key words: state budget, fiscal policy, institutional budget architecture, budget revenues, tax regulation.

JEL Classification: E60, H21, H60, H72.

Актуальність теми дослідження. Бюджет займає провідне місце у фінансово-економічній системі держави, забезпечуючи макроекономічну рівновагу, створюючи умови задля подальшого розвитку економіки та сприяючи соціальним трансформаціям. Через політику формування доходів, бюджет є важливим інструментом забезпечення сталого економічного розвитку країни, при цьому зберігаючи стійкість бюджетної системи. Доходи державного бюджету є фінансовою базою функціонування держави, що забезпечує економічну і соціальну стабільність та належний рівень життя населення країни, з урахуванням пріоритетних напрямів подальшого соціально-економічного зростання, передбачених середньостроковими та довгостроковими загальнонаціональними цілями.

З початком повномасштабного вторгнення механізм формування та виконання державного бюджету змінився. Починаючи з 2022 року, дохідна частина бюджету зазнала значних скорочень, а основним

орієнтиром бюджетного фінансування стала національна оборона, наслідком чого є бюджетний дисбаланс. Відповідно до цього, дослідження поточного стану формування дохідної частини бюджету та обґрунтування пріоритетних напрямків щодо його удосконалення з урахування воєнного та повоєнного часу є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти щодо формування дохідної частини бюджету у своїх наукових доробках висвітлили такі вітчизняні вчені: Чугунов І., Луніна І., Мазаракі А., Канєва Т., Макогон В., Опарін В., Пасічний М., Нікітішин А. Проблематику доходів державного бюджету у своїх наукових працях висвітлили такі зарубіжні вчені: Баярді Д., Макнабб К., Лаффер А., Паглісі Р., Танзі В. Втім необхідність ефективнішого використання дохідної частини бюджету вимагає глибшого дослідження пріоритетних напрямів удосконалення системи наповнення бюджету у умовах трансформації економіки.

Метою статті є дослідження сучасного стану формування дохідної частини бюджету та обґрунтування пропозицій щодо пріоритетних напрямів удосконалення системи формування доходів бюджету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державний бюджет як невід'ємна частина фінансово-економічної системи забезпечує належний рівень макроекономічної рівноваги, що реалізується через раціональну політику формування доходів та цільового використання видатків. Доходи бюджету є базисом для виконання державою покладених на неї функцій та відображають економічні відносини держави з підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, що виникають внаслідок стягнення бюджетних платежів.

Формуючи дохідну частину бюджету та раціонально розподіляючи видатки, використовуючи програмно-цільовий метод, держава впливає на поточний соціально-економічний стан в країні та визначає перспективні напрями економічних та соціальних трансформацій. Особливістю системи формування бюджету є те, що ефективна та раціональна мобілізація коштів до державного бюджету зумовлює підвищення рівня стабільності в країні та забезпечує макроекономічну рівновагу. Відповідно до цього, дослідження питань достатнього обсягу державних доходів в умовах трансформації економіки набувають особливої уваги.

Повномасштабне вторгнення країни-агресора та бойові дії, що тривають з 24 лютого 2022 року, зумовило переорієнтування бюджету країни на військово-промисловий комплекс та виплату соціальних видатків, задля підтримки та забезпечення належного рівня життя населення в умовах воєнного стану.

Видаткова частина державного бюджету зростає з 27,4% ВВП у 2021 році до 54,9% за 2022 рік. Суттєве зростання пояснюється спрямуванням значного фінансування на забезпечення оборони та безпеки країни, при цьому дохідна частина не може забезпечити покриття всіх видатків. Результатом його є виконання бюджету із найвищим всі роки незалежності України рівнем дефіциту у сумі 914,9 млрд. грн., однак в межах граничного показника, затвердженого Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік».

Впродовж 2022 року державний бюджет став критично залежним від зовнішньої фінансової допомоги. Фінансові надходження від міжнародних партнерів дозволили забезпечити своєчасні виплати за захищеними статтями видатків (нарахування заробітної плати, виплата пенсій, фінансування соціальної допомоги та охорони здоров'я).

Від ефективності акумуляції фінансових ресурсів у бюджеті напряму залежить соціальний та економічний стан в країні. У структурі доходів Державного бюджету найбільшу питому вагу займають податкові надходження. У 2020 році податкові надходження склали 79,1%, на 2021 рік – 85,4%, проте у 2022 році спостерігається різке скорочення – 53,1%. Зазначимо, що до початку повномасштабного вторгнення податкові надходження мали характерну тенденцію до збільшення.

Для більшості бюджетів європейських країн характерним є середнє значення податкових надходжень, що складає 90% від загального обсягу доходів держави. У 2021 році податкові надходження склали 85,4%, що є наближеним до європейських норм. Саме у 2021 році відзначається соціально-економічне піднесення в країні, в порівнянні з попереднім періодом. Проте, воєнні дії на території нашої країни на всі соціальні та економічні процеси, що призвело до зниження податкових надходжень до 53%. Менш значними у доходах державного бюджету є неподаткові надходження, їх частка у 2022 році складає 19,4% (346,3 млрд. грн.).

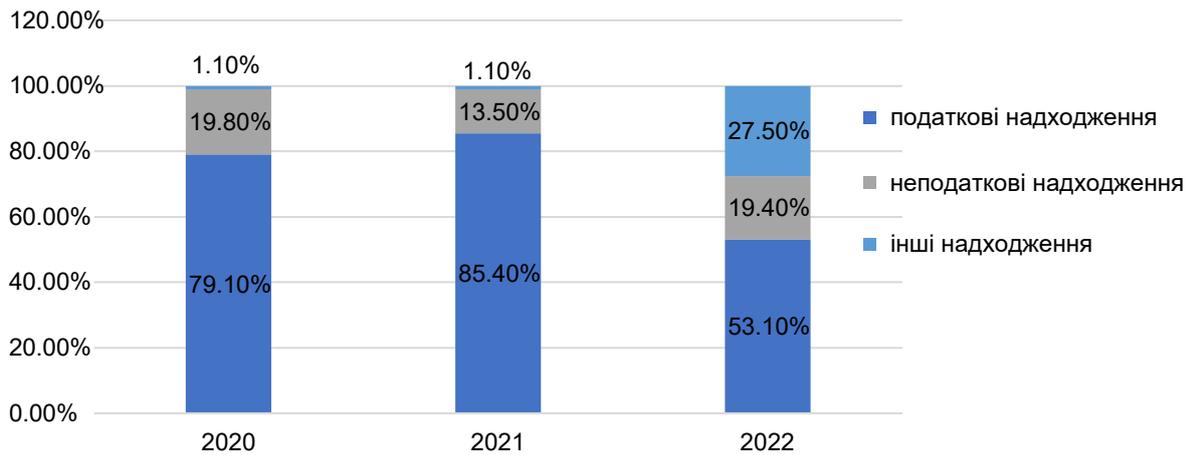

Рисунок 1. Структура дохідної частини Державного бюджету України впродовж 2020-2022 рр., %
Джерело: [8].

Протягом досліджуваного періоду сума неподаткових надходжень збільшилась на 133,3 млрд. грн. До державного бюджету у 2022 році було акумульовано 1787,7 млрд. грн., з них 481,1 млрд. грн. офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. Державний бюджет в переважній більшості формується за рахунок податків та зборів, що демонструє фіскальну направленість бюджету. Зростання частки податкових надходжень у бюджеті демонструє зниження рівня тіньової економіки в країні. Загалом рівень виконання річного показника за загальним фондом державного бюджету становив 123,1 відсотка та з перевиконанням у 280,2 млрд. грн.

У грошовому еквіваленті податкові надходження за досліджувані п'ять років зросли на 169 млрд. грн. При цьому найбільша частина податкових надходжень формується за рахунок внутрішніх податків на товари та послуги, до яких, відносяться: акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (60,7 млрд. грн. у 2022 р.) та акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів (41,7 млрд. грн. у 2022 р.), ПДВ з вітчизняних товарів (213,9 млрд. грн. у 2022 р.), ПДВ з імпортованих товарів (253,1 млрд. грн. у 2022 р.).

Таблиця 1. Податкові надходження Державного бюджету України протягом 2018-2022 рр., млрд. грн.

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення (2022/2018)
ПДФО	91,7	109,9	117,2	137,6	148,4	56,7
Податок на прибуток підприємств	96,8	107,1	108,6	147,8	117,0	20,2
Рентна плата	45,3	46,7	52,6	75,6	81,0	35,7
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	71,1	69,8	80,4	82,9	60,7	-10,4
Акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів	47,7	53,4	57,8	79,6	41,7	-6,0
ПДВ з вітчизняних товарів	79,1	88,9	126,4	155,8	213,9	134,0
ПДВ з імпортованих товарів	291,2	286,2	274,1	315,5	253,1	-38,2
Ввізне мито	26,1	29,8	30,2	36,9	23,3	-2,8
Інші податки та збори	4,8	7,9	30,8	75,4	10,7	5,9
Всього:	753,8	799,7	851,1	1107,1	949,8	169,0

Джерело: [8].

Найбільшим бюджетоутворюючим податком є податок на доходи фізичних осіб, який у 2022 році становив 148,4 млрд. грн., що на 56,7 млрд. грн. менше ніж у відповідному 2018 році. Найменші частки у податкових надходженнях займають рентна плата, загальна сума якої у 2022 році становить 81,0 млрд. грн. та ввізне мито (23,3 млрд. грн. у 2022 році). Серед структурних елементів неподаткових надходжень вагому частку займають власні надходження бюджетних установ, що у 2022 році

становлять 234,8 млрд. грн. Доходи від власності та підприємницької діяльності у 2022 році становили 65,7 млрд. грн., що на 21,5 млрд. грн. менше ніж у відповідному 2018 році. Дослідження неподаткових надходжень показало, що існує необхідність у удосконаленні політики їх формування та адміністрування. Як результат, збільшиться сума фінансових ресурсів, отриманих від даного джерела.

Таблиця 2. Неподаткові надходження Державного бюджету України 2018-2022 рр., млрд. грн

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення (2022/ 2018)
Доходи від власності та підприємницької діяльності	87,2	114,4	119,2	52,9	65,7	-21,5
Інші неподаткові надходження	12,3	15,7	15,0	34,1	45,8	33,5
Власні надходження бюджетних установ	46,6	46,1	68,9	88,4	234,8	281,4
Всього:	164,5	186,8	213,0	175,4	346,3	181,8

Джерело: [8].

Зниження темпів акумуляції доходів до державного бюджету та зменшення податкових надходжень, що в свою чергу вплинуло на інституційну архітектуру фіскальної політики, можна аргументувати низкою факторів. Через початок повномасштабного вторгнення та активні бойові дії, які тривають вже більше року, значна кількість підприємств (в тому числі і критичної інфраструктури) була змушена повністю або частково припинити свою діяльність. Така ситуація призвела до скорочення податкових надходжень до бюджету та появою безробіття, що в свою чергу, суттєво впливає на недофінансування бюджету податками та зборами.

Щороку на збільшення податкових надходжень впливало збільшення обсягів мінімальних соціальних гарантій. У 2023 році розмір мінімальної заробітної плати (6700 грн.), сума прожиткового мінімуму (2589 грн.), розмір мінімальної пенсії (2093 грн.) залишились на рівні затвердженому Законом України «Про державний бюджет на 2022 рік».

Ще одним фактором, що суттєво вплинув на доходи бюджету є запровадження податкових пільг. Серед яких: тимчасове запровадження ставки ПДВ у розмірі 7 відсотків та зниження ставки акцизного податку на основні види пального; тимчасове звільнення у квітні – червні від оподаткування товарів, що ввозились на митну територію України платниками єдиного податку, транспортних засобів, що ввозились громадянами, а також ввізного мита під час імпорту товарів підприємствами; надання права фізичним особам – підприємцям та юридичним особам перейти на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності зі сплатою єдиного податку за ставкою 2 відсотки. Зовнішня міграція населення України негативно вплинула на надходження до бюджету. Це пояснюється тим, що з початку повномасштабного вторгнення, більше 10 мільйонів громадян покинули межі країни. Зменшення кількості платників податків призвело до скорочення доходів від податку на доходи фізичних осіб та попиту на споживчому ринку.

Запровадження воєнного стану зумовило переорієнтування бюджету країни в частині видатків на забезпечення обороноздатності держави. До початку вторгнення країни-агресора на територію нашої країни розподіл видатків здійснювався відповідно до програмно-цільового методу, основним завдання якого було забезпечення соціальних гарантій та належного рівня життя населення, розвиваючи соціальний та економічний потенціал держави. З перших днів збройної агресії серед видатків бюджету ключовою статтею фінансування є оборона країни та військово-промисловий комплекс. Зокрема, з резервного фонду державного бюджету було спрямовано понад 301,7 млрд грн, а саме: Міноборони –180,7 млрд. грн, МВС – 107,5 млрд. грн., ГУР Міноборони – майже 3 млрд. грн., СБУ – майже 2 млрд. грн., Адміністрації Держспецзв'язку –2,9 млрд. грн.

Закон України «Про Державний бюджет на 2023 рік» повністю орієнтований на військові потреби та визначає основними статтями фінансування оборону та безпеку країни. Видатки за цими статтями становлять 1141,1 млрд. грн., або 18,2% валового внутрішнього продукту. Фінансування обороноздатності становлять 43,4% загального обсягу видатків державного бюджету. Задля покриття таких витрат, дохідна частина бюджету має акумулювати достатню кількість фінансових ресурсів.

Доцільним є модернізація системи формування дохідної частини бюджету відповідно до особливостей воєнного та післявоєнного періоду, з урахуванням критичної залежності від зовнішнього фінансування, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, забезпечення дієвості бюджетного планування і прогнозування, відповідно до визначеної пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової фінансово-економічних відносин. Архітектура фіскальної політики має створювати належні інституційні умови наповнення бюджету фінансовими ресурсами, що дозволить в повній мірі забезпечити видаткову частину.

Нестабільність фінансово-економічної системи є наслідком запровадження воєнного стану, що безпосередньо вплинуло на дохідну частину бюджету. За таких умов, допоки триватимуть бойові дії, доходи не зможуть в повній мірі надходити до державного бюджету. Відповідно до цього, пріоритетними напрямками удосконалення системи формування доходів бюджету є: удосконалення інституційних засад фіскальної політики, забезпечуючи підвищення рівня відповідальності за порушення законодавства; підвищення податкового контролю; запровадження заходів з детінізації ринку праці; запровадження стимулювання бізнесу, що забезпечить зростання фіскальної ефективності у наповненні бюджету, як приклад: скорочення кількості перевірок, допомога при виході на зовнішні ринки, надання урядових грантів на розвиток підприємств або задля унеможливлення банкрутства, державні гарантії по кредитах.

Висновки. Доходи державного бюджету є фінансовою базою функціонування держави, що забезпечує економічну і соціальну стабільність та належний рівень життя населення країни. Запровадження воєнного стану зумовило переорієнтування бюджету на забезпечення оборони та безпеки. Відповідно до цього питання наповнення бюджету актуалізуються ще більше, адже фінансові ресурси, акумульовані в бюджеті є основою задля фінансування потреб військово-промислового комплексу. Тому пріоритетним напрямком удосконалення системи наповнення бюджету є створення відповідних умов для економічного розвитку країни. Тому в сучасних умовах пріоритетними напрямками є стимулювання підприємств, які продовжують працювати, тим самим наповнюючи відповідні бюджети та підтримуючи економічну активність в країні. Відповідно стабільність та транспарентність наповнення дохідної частини бюджету є основною умовою забезпечення економічної і соціальної рівноваги та належного рівня життя населення, з урахуванням пріоритетних напрямів подальшого соціально-економічного розвитку країни, передбачених середньостроковими та довгостроковими загальнонаціональними цілями.

Список використаних джерел:

1. Baiardi, D., Profeta, P., Puglisi, R., Scabrosetti S. (2018). Tax policy and economic growth: does it really matter? *International Tax and Public Finance*, 26 (2), 82-316.
2. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T., & Nikitishin, A. (2021). Fiscal and monetary policy of economic development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42-52.
3. Kaneva, T., Chugunov, I., Pasichnyi, M., Nikitishin, A., & Husarevych, N. (2022). Tax Policy for Economic Recovery and Sustainable Development After COVID-19. *PROBLEMY EKOROZWOJU*, 17 (2), 102-109.
4. Економіка України під час війни. Що відбувається з активністю бізнесу. Жовтень, 2022 – Центр економічної стратегії. Центр економічної стратегії – Неурядовий дослідницький центр з питань економічної політики. URL: <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-october/>
5. Луніна І. Потенціал публічних фінансів для забезпечення видатків воєнного періоду та поствоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2022. № 8. С. 7-26.
6. Національна безпека та оборона – головний пріоритет державного бюджету на 2023 рік. (2022). Офіційний вебпортал парламенту України: Верховна рада України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229977.html>
7. Опарін В. М., Волковський Є. І., Волковська Н. І. Фактор безпеки в контексті фінансового забезпечення сталого розвитку. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 7-31.
8. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua>
9. Про державний бюджет України на 2022 рік (Закон України). № 1928-IX. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
10. Про державний бюджет України на 2023 рік (Закон України). № 2710-IX. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>
11. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
12. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *SCIENTIA FRUCTUOSA*. 2022. № 5. С. 124–137.

References

1. Baiardi, D., Profeta, P., Puglisi, R., Scabrosetti S. (2018). Tax policy and economic growth: does it really matter? *International Tax and Public Finance*, 26 (2), 82-316 [in English].
2. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T., & Nikitishin, A. (2021). Fiscal and monetary policy of economic development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42-52 [in English].
3. Kaneva, T., Chugunov, I., Pasichnyi, M., Nikitishin, A., & Husarevych, N. (2022). Tax Policy for Economic Recovery and Sustainable Development After COVID-19. *PROBLEMY EKOROZWOJU*, 17 (2), 102-109 [in English].

4. *Ekonomika Ukrainy pid chas viiny. Shcho vidbuvaietsia z aktyvnistiu biznesu* [Economy of Ukraine during the war. What happens to the activity business]. (2022). Tsentr ekonomichnoi stratehii. Tsentr ekonomichnoi stratehii – Neuriadovi doslidnytskyi tsentr z pytan ekonomichnoi polityky. URL: <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-october>
5. Lunina I. (2022). Potentsial publichnykh finansiv dlia zabezpechennia vydatkiv voiennoho periodu ta postvoiennoho vidnovlennia Ukrainy [The potential of public finances to support the expenses of the war period and the post-war reconstruction of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, 8. 7-26. [in Ukrainian]
6. Natsionalna bezpeka ta oborona – holovnyi priorytet derzhavnogo biudzhetu na 2023 rik [National security and defense is the main priority of the state budget for 2023]. (2022). Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy: Verkhovna rada Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229977.html>
7. Oparin V. M., Volkovskiy Ye. I., Volkovska N. I. (2022) Faktor bezpeky v konteksti finansovoho zabezpechennia staloho rozvytku [The safety factor in the context of financial support for sustainable development]. *Finansy Ukrainy*, 7. 7-31. [in Ukrainian].
8. Ofitsiyniy sayt Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. <https://www.mof.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Pro Derzhavnyi biudzhzet Ukrainy na 2022 rik. Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2022»]. (2021). № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Tex> [in Ukr.]
10. Pro Derzhavnyi biudzhzet Ukrainy na 2023 rik. Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2023»]. (2022). № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> [in Ukr.]
11. Chugunov, I. Y. (2021). Biudzhetna stratehiiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t. 532 p. [in Ukr.].
12. Chuhunov I., Pasichnyy M., Nikitishyn A. (2022). Dokhody Derzhavnogo byudzhetu Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu [State budget revenues of Ukraine amid martial law]. *SCIENTIA FRUCTUOSA*, 5, 124–137. [in Ukr.].

ДАНИ ПРО АВТОРА

Любчак Ірина Станіславівна,

аспірант кафедри фінансів

Державний торговельно-економічний університет

Кіото, 19, м. Київ, 02002, Україна

e-mail: i.lyubchak@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3988-2704

DATA ABOUT THE AUTHOR

Liubchak Iryna,

graduate student of the Department of Finance

State University of Trade and Economics,

19, Kioto St., Kyiv, 02002, Ukraine

e-mail: i.lyubchak@knute.edu.ua

Науковий керівник:

Чугунов Ігор Якович,

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,

завідувач кафедри фінансів Державного торговельно-економічного університету.

ФІНАНСОВІ ТА БЕЗПЕКОВІ ЧИННИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кучеренко С. Ю.
Леваєва Л. Ю.
Красножон А. О.

Предметом дослідження є встановлення впливу воєнних руйнувань, ризиків і загроз та спричинених ними змін ролі чинників функціонування та конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств.

Метою статті є визначення й оцінка фінансових та безпекових чинників як основних для виживання, досягнення конкурентних переваг і здійснення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств в умовах війни.

Методологічною основою статті є теоретичні положення економіки підприємств, сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, у т.ч.: системного підходу, монографічний, статистико-економічні, аналізу та синтезу економічної інформації.

Результати статті. Обґрунтовано, що формування конкурентних переваг, конкурентоспроможності аграрних підприємств формують групи чинників внутрішньої організації та потенціалу ресурсів; орієнтації на споживача; на конкурентів; на перспективу. Проте в умовах воєнного стану першочергового значення набули чинники фінансів та безпеки аграрних підприємств. Безпека розуміється як захист від ракетних ударів, вторгнення, мінного забруднення і розривів мін, безпечне розміщення і захист людей. Пріоритети агробізнесу стосуються окупності витрат, а вже потім отримання прибутків. Фінансові показники залишаються пріоритетними для впровадження інновацій, розвитку персоналу, вирішення програм соціальної відповідальності та інклюзії.

Галузь застосування результатів. Висновки та результати статті можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці студентів економічних спеціальностей.

Висновки. Вітчизняний агробізнес формує продовольчу безпеку держави і впливає на продовольчу безпеку світу, а держава при обмеженості бюджетних ресурсів прямої підтримки є запорукою безпеки та конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах воєнного стану.

Ключові слова: аграрні підприємства, війна, руйнування, ризики, невизначеність, виживання, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, фінансові ресурси, безпека, аграрний ринок, експорт продовольства, державна підтримка.

FINANCIAL AND SECURITY FACTORS OF COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER MARTIAL LAW

Kucherenko Svitlana
Levieva Liudmyla
Krasnozhon Anastasiia

The subject of the study is to determine the impact of military destruction, risks and threats and the resulting changes in the role of factors of functioning and competitiveness of domestic agricultural enterprises.

The purpose of the article is to identify and evaluate financial and security factors as the main ones for survival, achievement of competitive advantages and competitiveness of domestic agricultural enterprises in the conditions of war.

The methodological basis of the article is the theoretical provisions of enterprise economics, a set of general scientific and special research methods, including: systematic approach, monographic, statistical and economic, analysis and synthesis of economic information.

Results of the article. It is substantiated that the formation of competitive advantages and competitiveness of agricultural enterprises is formed by groups of factors of internal organisation and resource potential; customer orientation; competitors; and prospects. However, in the context of martial law, the factors of finance and security of agricultural enterprises have become of paramount importance. Security is understood as protection from missile attacks, invasion, mine contamination and mine explosions, safe accommodation and protection of people. The priorities of agribusinesses are to recover costs before generating profits. Financial performance remains a priority for innovation, staff development, and social responsibility and inclusion programmes.

Field of application of results. The conclusions and results of the article can be used in the educational process in the training of students of economic specialities.

Conclusions. Domestic agribusiness forms the food security of the state and affects the food security of the world, and the state, with limited budgetary resources of direct support, is the key to the security and competitiveness of agricultural enterprises under martial law.

Key words: agrarian enterprises, war, destruction, risks, uncertainty, survival, competitive advantages, competitiveness, financial resources, security, agricultural market, food exports, state support.

JEL Classification: E22, M21, H56, Q18.

Постановка проблеми. Чинники формування конкурентоспроможності та конкурентних переваг аграрних суб'єктів господарювання не завжди є очевидними. У практичній діяльності можна виділити принаймні чотири напрями їх прояву. Перший напрям – це внутрішня організація, структура і ресурси. Другий напрям означає орієнтацію на конкурентів та ґрунтується на порівнянні сільськогосподарських підприємств з їхніми найближчими конкурентами. Третій напрям представлений чинниками споживання та задоволення потреб споживачів. У цьому випадку дослідники та практики покладаються, переважно, на споживчу оцінку конкурентів-виробників. Четвертий напрям утворюють чинники орієнтації на ринкову перспективу з акцентом на поведінці споживачів та конкуренції.

У сучасних умовах російської агресії і війни й спричинених нею втратах, ризиках та невизначеності для аграрних підприємств пріоритетне значення має перша група чинників формування конкурентних переваг. Неможливість масштабної державної підтримки та недостатнє державне регулювання аграрного ринку сформулювало найважливішу мету їх діяльності на сьогодні – вижити. Ворог буквально розбиває ракетними ударами, грабує майно і продукцію, перебиває можливості експорту і торгівлі. Тому фінансові ресурси, чинники безпеки, окупність витрат цікавлять господарників найбільше. Особливо гостро ці проблеми постали в зернових підприємствах, елеваторному господарстві й портовій логістиці; у тваринницьких галузях, які є збитковими у більшості підприємств та регіонів. Вона є актуальною для науковців і практиків та потребує постійної уваги для вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що проблеми формування конкурентоспроможності, конкурентних переваг, їх здійснення на рівні окремих видів продукції, підприємств і галузей були і залишаються предметом досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: Адамчук Т., Бочко О., Бутенко А., Дранус Л., Ігнатенко М., І Корчинський І., Малецька О., Мармуль Л., Романюк І., Стахів О. Швець Ю., Щадило М. та ін. Проте питання ідентифікації чинників конкурентоспроможності, їх оцінки досліджені значно менше. Особливо це стосується умов цієї страшної, руйнівної війни та основних чинників виживання – безпеки й фінансових ресурсів

Мета статті. Метою дослідження є визначення й оцінка фінансових та безпекових чинників як основних для виживання, досягнення конкурентних переваг і здійснення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний ринок належить до ринку монополістичної конкуренції. Виробники намагаються знайти і зайняти вакантну нішу на ньому. Для цього вони прагнуть знизити ціни при виробництві стандартної продукції та використовують різні методи зменшення виробничих витрат (ефект масштабу, малі виробництва, дешевша сировина, тінізація фінансових операцій тощо). Надається пріоритет тій діяльності, яка має перспективи розвитку та забезпечує достатній прибуток [1-4]. Орієнтація на задоволення потреб споживачів, як напрямок формування конкурентних переваг, як правило, не досить типова для вітчизняного агробізнесу.

При цьому досвід функціонування підприємницьких структур в усіх галузях аграрного сектору свідчить, що отримання конкурентної переваги ще не може забезпечити конкурентоспроможність, адже її потрібно утримати. Також важливо пам'ятати, що будь-яка перевага над конкурентами досягається за рахунок інновацій. Тому забезпечення конкурентних переваг сучасних аграрних підприємств має формуватися з дотриманням певних принципів, які сприятимуть досягненню конкурентоспроможності.

1. Сільськогосподарське підприємство повинне виробити кращу на ринку пропозицію, засновану на її перевазі у певних елементах цінності. Різні споживачі потребують різних цінностей. Жодне з

підприємств не може бути кращим за всіма складовими цінності продовольчої продукції, тому воно повинне вибрати цільових споживачів і сконцентруватися на пропозиції їм найбільшої цінності за одним з напрямів. Покупці усвідомлять, що повинні робити вибір, і розуміють, що, якщо вони купують товар у постачальника із «самими низьким цінами», тому не варто розраховувати на індивідуальне обслуговування.

2. Підтримувати порогові стандарти за іншими складовими цінності. Споживачі не очікують якихось видатних досягнень за іншими компонентами цінності, проте вони розраховують на дотримання постачальником прийнятних на ринку стандартів. Сільськогосподарська сировина за найменшою на ринку ціною навряд чи знайде свого покупця, якщо її якості і витрати на перероблення або доробку не будуть прийнятними.

3. Домінувати на ринку, постійно підвищуючи цінність. Конкуренція сприяє неухильному зростанню очікувань споживачів. Те, що сьогодні є конкурентною перевагою, завтра перестане нею бути. Сільськогосподарські підприємства повинні безперервно розвиватися, зростати швидше за конкурентів.

4. Побудувати високоорганізовану операційну модель маркетингу, що забезпечить надання найвищої цінності продукції, яка виробляється та реалізується на аграрному ринку. Вихід на ринок із найкращою пропозицією передбачає, що підприємство організувало свою діяльність так, щоб сприяти максимізації цільової складової цінності. Якщо підприємство концентрується на інноваціях і лідерству за продукцією, його операційна модель буде відрізнятися від тієї, що забезпечує цінове лідерство.

У сучасних умовах ризиків і невизначеності до важливих аспектів оцінки та забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств відноситься ідентифікація його фінансового стану та економічної безпеки [5, с. 12]. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств передбачає стійкий розвиток (тобто збалансований і постійний), який досягається за рахунок використання різних видів ресурсів та підприємницьких можливостей з тим, щоб забезпечити їх найбільш ефективно використання для стабільної діяльності та динаміки росту.

Рівень економічної безпеки аграрних підприємств визначається станом використання їх сукупних ресурсів за критеріями відповідності. Для досягнення найвищого рівня підприємство має прагнути забезпечити максимальну безпеку основних функціональних складових діяльності [6-10]. Для своєї економічної безпеки аграрне підприємство використовує сукупність власних корпоративних ресурсів. Серед них доцільно виділити ряд ресурсів:

1. Ресурс капіталу. Акціонерний капітал підприємства плюс позикові фінансові ресурси є важливою системою для підприємства і дозволяє купувати та підтримувати інші ресурси підприємства, які спочатку не існували у засновників даного підприємства.

2. Ресурс персоналу. Управлінський персонал підприємства, експертні працівники, виробничі працівники та працівники, що володіють знаннями, досвідом та навичками, є головними лідерами та ланками, що об'єднують усі чинники конкурентоспроможності, забезпечуючи тим самим реалізацію корпоративної ідеології, місії та корпоративних цілей. Менеджер, як вважається, виконує свої функції та відіграє провідну роль у соціально-економічній структурі підприємства, якщо на нього припадає близько 3% працівників основної діяльності.

3. Ресурс інформації й технологій. Сьогодні інформація про всі аспекти функціонування аграрних ринків, діяльності підприємств агробізнесу є також дуже важливими ресурсами. Це пов'язано з постійною динамікою та змінами політичних, соціальних, економічних та екологічних умов сучасного світу; змінами на корпоративному ринку; обміном науково-технічною та технологічною інформацією, конкретними знаннями, пов'язаними з певними аспектами бізнесу; інформацією про нові знання в організації та управлінні бізнесом. Аграрні підприємства повинні постійно реагувати на будь-які зміни у зовнішньому діловому середовищі та ефективно планувати та здійснювати свою ділову активність і конкурентоспроможність.

4. Ресурс техніки й обладнання. Відповідно до фінансових, інформаційних технологій та людських ресурсів, якими володіє аграрне підприємство, воно використовує необхідну та доступну технологію та інше обладнання.

5. Ресурс прав. З розвитком цивілізації, виснаженням природних ресурсів та збільшенням вартості нематеріальних активів роль прав на ресурси різко зростає. Цей ресурс включає патентні права, ліцензії та квоти на використання природних ресурсів, а також експортні квоти та права землекористування. Цей ресурс дозволяє аграрним підприємствам брати участь у розробці передових технологій без високовартісних досліджень та отримувати спеціальні можливості для бізнесу.

Функціональні компоненти забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств у вигляді їх фінансів та економічної безпеки означають [11-13]:

- фінансова компонент: досягнення найбільш ефективного використання сукупних ресурсів;
- інтелектуальний компонент: збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства; ефективно управління персоналом;

- техніко-технологічний компонент: ступінь відповідності застосованих на підприємстві технологій сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів;
- політико-правовий компонент: всебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства;
- інформаційний компонент: ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства (організації);
- екологічний компонент: дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля;
- силовий компонент: забезпечення фізичної безпеки працівників (передовсім керівників) і збереження майна.

Процес забезпечення фінансових складових та гарантій конкурентоспроможності аграрних підприємств можна визначити як ряд завдань для досягнення найвищої платоспроможності та ліквідності їх оборотних коштів; для моделювання найбільш ефективної структури капіталу; можливість покращити якість планування та фінансово-економічну діяльність у всіх сферах стратегічних та оперативних планів [14-15]. Фінансові ресурси є основою для нових технологій, покращення людських ресурсів агробізнесу, його основних та оборотних активів, у т.ч. і з метою досягнення максимального прибутку та поліпшення прибутковості, вирішення проблем соціальної відповідальності та інклюзії.

Висновки. Основні чинники забезпечення конкурентоспроможності і, насамперед, виживання, аграрних підприємств в умовах війни представлені фінансовими та безпековими складниками. Також доцільно вказати на вказати про тісний взаємозв'язок соціально-економічної і навіть національної безпеки держави та аграрних підприємств. Від їх фінансового стану та безпеки залежить конкурентоспроможність продовольчої продукції, рівень використання потужностей і ресурсів, фінансова й виконавча дисципліна, політика ціноутворення. Конкурентоспроможність структурних господарських одиниць на рівні аграрних обумовлює національну продовольчу безпеку, сприяючи престижу нашої країни на світовому ринку, продовольчому забезпеченню країн світу. З іншої сторони, економічна безпека держави є базою, що визначає захищеність окремих виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Список використаних джерел:

1. Басій Н.Ф., Нечипоренко В.В., Снітко Є.О., Кобець С.П. Сучасний дизайн управління рекламою та проектами в умовах діджиталізації, глобалізації та активізації безпекових механізмів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 8. С. 113-118.
2. Мармуль Л.О., Величко Т.Г., Рогатіна Л.П. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою аграрних та харчових підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 2 (34). С. 49.
3. Корчинський І.О., Щадило М.І. Стратегія реалізації безпекових механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія економіка та управління*. 2022. № 5. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022
4. Романюк І.А. Вплив конкурентної боротьби на управління маркетинговою діяльністю сучасних підприємств. Молодь і сільськогосподарська техніка у XXI сторіччі: 3б. матер. XVI-й Міжнар. форум молоді. Харків: ХНТУСГ. 2020. С. 206
5. Малецька О., Бочко О., Дранус Л. Парадигма конкурентоспроможності держави в цифровій економіці. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15, № 1-2. С. 9-17.
6. Ігнатенко М.М. Формування інформаційної безпеки підприємств і організацій в умовах автоматизації обліку та фінансової звітності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4. С. 84-88.
7. Загурський О.М. Конкурентоспроможність аграрного сектору економіки України : інституціональний аспект: монографія. Київ: Університет «Україна», 2015. 455 с.
8. Швець Ю.А., Бутенко А.А. Аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: основні проблеми та перспективи розвитку. *Вісник ЖДТУ. Серія: економіка, управління та адміністрування*. 2017. № 2(80). С. 49-53.
9. Марко І.Ю., Радченко О.Д., Мельничук О.О. Фінансові ризики бюджетної безпеки та їх державне регулювання. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 67-78.
10. Сєвідова І.О., Мандич О.В., Квятко Т.М., Бабко Н.М., Романюк І.А. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с.
11. Осташко Т.О. Розвиток національної торговельної політики для підвищення конкурентоспроможності економіки України : колективна монографія. ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2021. 313 с.

12. Аранчій В.І., Ігнатенко М.М. Сутність ризиків підприємницької діяльності та їх оцінка з метою нівелювання й уникнення в управлінні ефективністю й конкурентоспроможністю розвитку. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 39. С. 52-58.
13. Ільїн В.Ю., Ільїна О.В. Конкурентоспроможність аграрних підприємств на інвестиційно-інноваційних засадах в умовах глобалізації: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 497 с.
14. Стахів О.А., Адамчук Т.Л. Фактори конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 2. С. 360-365.
15. Marmul L., Levaieva L., Pospolit V. Formation of agricultural enterprises' competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security. *University Economic Bulletin*, Vol. 48, 2021. С. 33-39.

References

1. Basiy, N.F., Nechyporenko, V.V., Snitko, YE.O., Kobets', S.P. (2023). Suchasnyy dyzayn upravlinnya reklamoyu ta proektamy v umovakh didzhitalizatsiyi, hlobalizatsiyi ta aktyvizatsiyi bezpekovykh mekhanizmiv [Modern Design of Advertising and Project Management in the Context of Digitalisation, Globalisation and Activation of Security Mechanisms]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 8, 113-118.
2. Marmul', L.O., Velychko, T.H., Rohatina, L.P. (2016). Stratehichne upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoju ahrarnykh ta kharchovykh pidpryyemstv [Strategic management of financial and economic security of agrarian and food enterprises]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 2 (34), 49.
3. Korchyns'kyy, I.O., Shchadylo, M.I. (2022). Stratehiya realizatsiyi bezpekovykh mekhanizmiv pidvyshchennya rivnya konkurentospromozhnosti pidpryyemstv [Strategy of implementation of security mechanisms for increasing the level of competitiveness of enterprises]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya ekonomika ta upravlinnya*, 5. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022
4. Romaniuk, I.A. (2020). Vplyv konkurentnoyi borot'by na upravlinnya marketynhovoyu diyal'nisty suchasnykh pidpryyemstv [The impact of competition on the management of marketing activities of modern enterprises]. *Molod' i sil's'kohospodars'ka tekhnika u XXI storichchi [Youth and agricultural machinery in the XXI century]: Zb. mater. XVI-y Mizhnar. forum molodi*. Kharkiv: KHNTUSH, 206.
5. Malets'ka, O., Bochko, O., Dranus, L. (2022). Paradyhma konkurentospromozhnosti derzhavy v tsyfrovoy ekonomitsi [The paradigm of state competitiveness in the digital economy]. *Ahrarna ekonomika*, 15, 1-2, 9-17.
6. Ihnatenko, M.M. (2017). Formuvannya informatsiyanoi bezpeky pidpryyemstv i orhanizatsiy v umovakh avtomatyzatsiyi obliku ta finansovoyi zvitnosti [Formation of information security of enterprises and organisations in the conditions of automation of accounting and financial reporting]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4, 84-88.
7. Zahurs'kyy, O.M. (2015). Konkurentospromozhnist' ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny : instytutsional'nyy aspekt [Competitiveness of the agrarian sector of the Ukrainian economy: institutional aspect]. Kyiv: Universytet «Ukrayina»
8. Shvets', YU.A., Butenko, A.A. (2017). Analiz konkurentospromozhnosti sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv: osnovni problemy ta perspektyvy rozvytku [Analysis of the competitiveness of agricultural enterprises: main problems and prospects for development]. *Visnyk ZHDTU. Seriya: ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*, 2(80), 49-53.
9. Marko, I.YU., Radchenko, O.D., Mel'nychuk, O.O. (2021). Finansovi ryzyky byudzhethnoyi bezpeky ta yikh derzhavne rehulyuvannya [Financial risks of budget security and their state regulation]. *Ekonomika APK*, 8, 67-78.
10. Syevidova, I.O., Mandych, O.V., Kvyatko, T.M., Babko, N.M., Romaniuk, I.A. (2020). Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva [Competitiveness of the enterprise]. Kharkiv: KHNTUSH.
11. Ostashko, T.O. (2021). Rozvytok natsional'noyi torhovel'noyi polityky dlya pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrayiny [Development of national trade policy to increase the competitiveness of the Ukrainian economy]. *DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny»*, Kyiv
12. Aranchiy, V.I., Ihnatenko, M.M. (2018). Sutnist' ryzykiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti ta yikh otsinka z metoyu nivelyuvannya y unyknennya v upravlinni efektyvnisty y konkurentospromozhnisty rozvytku [The essence of business risks and their assessment for the purpose of levelling and avoidance in managing the efficiency and competitiveness of development]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 39, 52-58.
13. Il'yin, V.YU., Il'yina, O.V. (2016). Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpryyemstv na investytsiyno-innovatsiynykh zasadakh v umovakh hlobalizatsiyi [Competitiveness of agricultural enterprises on investment and innovation basis in the context of globalisation]. Kyiv: NNTS «ІАЕ»
14. Stakhiv, O.A., Adamchuk, T.L. (2017). Faktory konkurentospromozhnosti sil's'kohospodars'koho pidpryyemstva [Factors of competitiveness of an agricultural enterprise]. *Ekonomika i suspil'stvo*, 12, 360-365.

15. Marmul, L., Levaieva, L., Pospolit, V. (2021). "Formation of agricultural enterprises" competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security. University Economic Bulletin, 48, 33-39.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кучеренко Світлана Юрївна,

кандидат економічних наук, доцент, декан факультет фінансово-економічної і професійної освіти
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: ekon.dek@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7560-1212>

Леваєва Людмила Юрївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: lluda85@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0697-2700>

Красножон Анастасія Олегівна,

аспірантка
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: krasnozhanastasiia@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6662-7477>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kucherenko Svitlana,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Financial, Economic and Professional Education
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: ekon.dek@ukr.net

Levaieva Liudmyla,

Ph.D., Assistant Professor of Economics Department
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: lluda85@i.ua

Krasnozheon Anastasiia,

PhD student
Hryhorii Skovoroda University of Pereyaslav
Str. Sukhomlynskoho 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: krasnozhanastasiia@gmail.com

СТРАТЕГІЧНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ПІДХІД ДО ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ: ВПЛИВ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА МОДЕРНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Кузнєцова Т. В.
Банар О. В.

Актуальність теми дослідження. Зміни в законодавстві та регулюванні, спрямовані на підтримку цифрової трансформації, створюють нові можливості для бізнесу. Українські підприємства потребують модернізації й адаптації до сучасних умов конкурентного бізнесу. Цифрові технології є потужним інструментом для підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємств. Інтеграція України до євроатлантичних структур, таких як Європейський союз та НАТО, створює нові можливості і вимагає від підприємств відповідності стандартам і вимогам. Це все створює основу для обговорення впливу євроатлантичної інтеграції на цифрову модернізацію.

Постановка проблеми. Україна, подібно до інших країн, стикається з потребою модернізації свого бізнесу в умовах глибоких змін у світовій економіці. Ця модернізація включає в себе перехід до цифрової трансформації, що є актуальною стратегічною метою для багатьох українських підприємств. Впровадження цифрових технологій і процесів стикають підприємства з численними викликами та проблемними питаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, ця проблема привертає значну увагу як українських, так і закордонних дослідників. Вони досліджують різні аспекти діджиталізації бізнесу та досліджують її вплив на модернізацію підприємств у контексті євроатлантичної інтеграції. Однак завданням подальших досліджень може бути інтеграція та узагальнення результатів, розроблення конкретних рекомендацій для українських підприємств і визначення оптимальних стратегій їхнього розвитку.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Недостатньо вивчено взаємодії цифрових технологій та євроатлантичної євроінтеграції на рівні окремих підприємств і галузей, а також аналізування практичних прикладів впровадження цифрових ініціатив у малих бізнесах. Додаткових досліджень потребує вивчення питань кібербезпеки, розроблення фінансових моделей для підприємств, вивчення етичних питань, пов'язаних зі збором та обробленням даних у цифровому середовищі, а також вплив євроатлантичної інтеграції на законодавство в цій галузі.

Постановка завдання, мети дослідження. Дослідження спрямовані на вивчення впливу євроатлантичної інтеграції на процес діджиталізації українських підприємств, а також визначення ключових факторів, які впливають на цей процес. Стаття має на меті сприяти розумінню та ефективності використання можливостей, які відкриваються перед українськими підприємствами завдяки інтеграції з євроатлантичними структурами в умовах діджиталізації бізнесу.

Методологія проведення дослідження. Комплекс наукового абстрагування, теоретичного порівняльного аналізу та синтезу власних інноваційних ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведено огляд ступеня використання цифрових технологій в українському бізнесі, включаючи статистичні дані, рівень інфраструктури та активність підприємств у цьому напрямку. Проаналізовано вплив процесів євроатлантичної інтеграції на розвиток цифрових технологій в Україні, зокрема в контексті гармонізації законодавства та забезпечення доступу до європейських ринків. Виявлено ключові чинники, що впливають на успішну реалізацію цифрових проектів в Україні та перешкоди, що можуть виникнути в цьому процесі. На основі отриманих результатів сформульовано рекомендації для українських підприємств і державних органів з питань прискорення процесу діджиталізації та євроатлантичної інтеграції. У підсумку наведено основні висновки дослідження, що вказують на актуальність і важливість подальших

заходів для розвитку українського бізнесу в контексті цифрової модернізації та інтеграції з євроатлантичними структурами.

Галузь застосування результатів. Підготовка здобувачів на спеціальності 073 «Менеджмент» з середньостроковим і довгостроковим стратегічним баченням.

Висновки відповідно до статті. Діджиталізація відкриває перед малими та середніми підприємствами нові можливості для розвитку й здійснення міжнародних операцій. Проте це також створює виклики, пов'язані із забезпеченням інвестування та підготовки кадрів. Розвиток цифрового ринку в Україні сприяє появі нових інновацій і креативних послуг. Цифровий ринок в Україні пов'язаний з євроатлантичною інтеграцією через гармонізацію та підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на європейських ринках. До ключових технологій цифрової трансформації в Україні відносяться інтернет-речі (IoT), блокчейн, штучний інтелект, віртуальна реальність тощо. Ці технології напряду впливають на розвиток бізнесу в Україні. SWOT-аналіз дозволяє прослідкувати сильні та слабкі сторони бізнесу в контексті діджиталізації, а також виявити можливості та загрози на ринку. PEST-аналіз розглядає політичні, економічні, соціальні та технологічні чинники, що впливають на бізнес у контексті євроатлантичної інтеграції та цифрової трансформації. Цифрова економіка стає все більш важливою складовою ВВП України та сприяє зростанню національного бізнесу та підвищенню рівня життя населення.

Ключові слова: діджиталізація бізнесу, цифрова трансформація, євроатлантична інтеграція, малі та середні підприємства.

STRATEGIC MANAGEMENT APPROACH TO DIGITALIZATION OF BUSINESS: THE IMPACT OF EURO-ATLANTIC INTEGRATION ON THE MODERNIZATION OF UKRAINIAN ENTERPRISES

Kuznietsova Tetiana
Banar Oksana

Relevance of the research topic. Changes in legislation and regulation aimed at supporting digital transformation are creating new opportunities for businesses. Ukrainian enterprises need modernization and adaptation to modern conditions of competitive business. Digital technologies are a powerful tool for increasing the efficiency and competitiveness of enterprises. Ukraine's integration into Euro-Atlantic structures, such as the European Union and NATO, creates new opportunities and requires enterprises to meet standards and requirements. All this creates a basis for discussing the impact of Euro-Atlantic integration on digital modernization.

Formulation of the problem. Ukraine, like other countries, faces the need to modernize its business in conditions of deep changes in the world economy. This modernization includes the transition to digital transformation, which is an urgent strategic goal for many Ukrainian enterprises. The implementation of digital technologies and processes confronts enterprises with numerous challenges and problematic issues.

Analysis of recent research and publications. In general, this problem attracts considerable attention of both Ukrainian and foreign researchers. They explore various aspects of business digitalization and examine its impact on enterprise modernization in the context of Euro-Atlantic integration. However, the task of further research may be the integration and generalization of the results, the development of specific recommendations for Ukrainian enterprises and the determination of optimal strategies for their development.

Selection of unexplored parts of the general problem. The interaction of digital technologies and Euro-Atlantic European integration at the level of individual enterprises and industries, as well as the analysis of practical examples of the implementation of digital initiatives in small businesses, have not been sufficiently studied. Additional research is needed to study cyber security issues, the development of financial models for enterprises, the study of ethical issues related to the collection and processing of data in the digital environment, as well as the impact of Euro-Atlantic integration on legislation in this field.

Problem statement, research goals. The research is aimed at studying the impact of Euro-Atlantic integration on the process of digitization of Ukrainian enterprises, as well as determining the key factors that influence this process. The article aims to contribute to the understanding and effective use of opportunities that open up to Ukrainian enterprises due to integration with Euro-Atlantic structures in the context of business digitalization.

Methodology of the study. Complex of scientific abstraction, theoretical comparative analysis and synthesis of own innovative ideas.

Presentation of the main material (results of work). An overview of the degree of use of digital technologies in Ukrainian business was conducted, including statistical data, the level of infrastructure and the

activity of enterprises in this direction. The influence of Euro-Atlantic integration processes on the development of digital technologies in Ukraine is analyzed, in particular in the context of the harmonization of legislation and ensuring access to European markets. Key factors affecting the successful implementation of digital projects in Ukraine and obstacles that may arise in this process have been identified. Based on the obtained results, recommendations were formulated for Ukrainian enterprises and state bodies on issues of speeding up the process of digitization and Euro-Atlantic integration. In conclusion, the main conclusions of the study are given, indicating the relevance and importance of further measures for the development of Ukrainian business in the context of digital modernization and integration with Euro-Atlantic structures.

Field of application of results. Training of applicants in the specialty 073 "Management" with medium and long-term strategic vision.

Conclusions in accordance with the article. Digitization opens up new opportunities for small and medium-sized enterprises to develop and carry out international operations. However, it also creates challenges in securing investment and training. The development of the digital market in Ukraine promotes the emergence of new innovations and creative services. The digital market in Ukraine is connected with Euro-Atlantic integration through harmonization and increasing the competitiveness of Ukrainian enterprises on European markets. The key technologies of digital transformation in Ukraine include Internet of Things (IoT), blockchain, artificial intelligence, virtual reality, etc. These technologies directly affect the development of business in Ukraine. A SWOT analysis allows you to track the strengths and weaknesses of a business in the context of digitalization, as well as identify opportunities and threats in the market. PEST analysis examines political, economic, social and technological factors affecting business in the context of Euro-Atlantic integration and digital transformation. The digital economy is becoming an increasingly important component of Ukraine's GDP and contributes to the growth of national business and raising the standard of living of the population.

Keywords: business digitalization, digital transformation, Euro-Atlantic integration, small and medium-sized enterprises.

JEL Classification: L2, M2, O3, P4.

Актуальність теми дослідження. Україна активно працює над своєю інтеграцією до євроатлантичних структур, що відкриває нові можливості та додає нові виклики для українських підприємств. Діджиталізація є ключовим фактором у модернізації підприємств, бо це покращує продуктивність праці, підвищує якість товарів і послуг, зменшує витрати та збільшує конкурентоспроможність. Розуміння стратегії управління цим процесом допомагає українським підприємствам своєчасно й ефективно реагувати на сучасні виклики.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. За темою наукового дослідження виокремлено декілька науковців. Клаус Шваб (Klaus Schwab) – засновник та виконавчий голова Всесвітнього економічного форуму (WEF), відомий своєю роботою в галузі «Четвертої промислової революції» та її вплив на бізнес і суспільство. Дон Тапскотт (Don Tapscott) – автор книги «Цифрова економіка» та великий дослідник в області цифрових технологій та їх впливу на бізнес та економіку. Ерік Брайнтон (Eric Brynjolfsson) – автор книги «Друга машина: робота, процвітання і глобальний конфлікт в епоху економічної розбіжності» та професор Массачусетського технологічного інституту, який вивчає вплив цифрової трансформації на економіку. Маїта Гіл (Maita Gill) – авторка численних досліджень про вплив євроатлантичної інтеграції на розвиток економіки України. І лише дослідження Інни Чуриленко стосуються питань модернізації українських підприємств у контексті євроатлантичної інтеграції.

Метою дослідження є сприяння розумінню та ефективності використання можливостей, які відкриваються перед українськими підприємствами завдяки інтеграції з євроатлантичними структурами в умовах діджиталізації бізнесу.

Завдання дослідження. Дослідити сучасні тенденції у цифровій трансформації бізнесу та їх вплив на українські підприємства. Виділити ключові аспекти стратегічного управління під час діджиталізації бізнес-процесів. Проаналізувати роль євроатлантичної інтеграції та визначити шляхи підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на міжнародному ринку інтеграції через діджиталізацію та євроатлантичну інтеграцію. Розробити рекомендації для бізнес-лідерів, урядових органів та міжнародних організацій щодо сприяння модернізації українських підприємств через цифрову трансформацію та інтеграцію в євроатлантичний простір.

Методи дослідження. Комплекс наукового абстрагування – при виокремленні та абстрагуванні ключових понять і термінів, пов'язаних з діджиталізацією бізнесу та євроатлантичною інтеграцією, теоретичний порівняльний аналіз – при створенні таблиць СВOT і ПЕСТ-аналізів, синтез власних інноваційних ідей – при оформленні висновків і пропозицій.

Результати дослідження. У сучасному бізнес-середовищі важко переоцінити роль цифрових технологій у вдосконаленні підприємницьких процесів і при підсиленні конкурентоспроможності. Завдяки відкритим ринкам та інтернаціоналізації економіки, інтеграція у світовий бізнес-простір набула критичної ваги для розвитку українських компаній. Проте, для багатьох підприємств євроатлантична інтеграція стала не лише можливістю, але й викликом, вимагаючи стратегічного управлінського підходу до діджиталізації та модернізації своїх операцій.

Дане наукове дослідження спрямоване на вивчення зв'язків між двома ключовими тенденціями у сучасному бізнес-середовищі: стратегічним управлінням діджиталізацією та процесами євроатлантичної інтеграції. Метою є дослідити, як ці два фактори взаємодіють та впливають на модернізацію українських підприємств, розкривши можливості та виклики, що стоять перед бізнесом в умовах глобалізації.

У контексті даного дослідження під діджиталізацією (цифровою трансформацією) розуміється процес впровадження та використання цифрових технологій і рішень до різних аспектів бізнесу. Діджиталізація охоплює перехід від традиційних аналогових систем до цифрових, що включає до себе використання хмарних обчислень, Інтернет-речей (IoT), штучний інтелект (AI), аналітичні дані й інші сучасні технології.

Під стратегічним управлінським підходом до діджиталізації бізнесу розуміється підхід до управління, який має стратегічну спрямованість і орієнтованість на досягнення бізнес-цілей в контексті діджиталізації бізнесу.

Ключовими елементами цього підходу є:

- «Стратегічний» означає, що управління діджиталізацією вирішується на рівнях стратегічного планування та враховує довгострокові цілі й перспективи розвитку підприємства;

- «Управлінський» – підхід для впровадження конкретних управлінських методів та інструментів для забезпечення успішної діджиталізації бізнес-процесів;

- «Вплив євроатлантичної інтеграції» – стаття також досліджує, як процеси євроатлантичної інтеграції впливають на стратегію діджиталізації та модернізації українських підприємств.

Розуміння того, що управляти діджиталізацією та впроваджувати її стратегічно, стає вирішальним завданням для українських бізнес-лідерів, дозволило виокремити певні ключові показники:

- підвищення ефективності, бо цифровізація дозволяє не тільки автоматизувати процеси, а і зменшити витрати та підвищити продуктивність;

- покращення клієнтського досвіду, бо цифрові технології дозволяють створити персоналізовані послуги та покращити взаємодію з клієнтами;

- збільшення конкурентоспроможності, бо бізнес-процеси, що активно діджиталізуються, мають перевагу та краще відповідають змінам ринку у залежності до вимог споживачів;

- аналіз даних і прийняття рішень, бо цифрові рішення дають можливість збирати й аналізувати великі обсяги даних для прийняття обґрунтованих рішень;

- розвиток нових бізнес-моделей, бо діджиталізація відкриває можливості для створення нових продуктів і послуг, які раніше були неможливі.

Ця інформація є основою розуміння та дослідження впливу діджиталізації на бізнес у контексті євроатлантичної інтеграції в Україні.

Виокремлено нові бізнес-моделі, що створені на основі різних інновацій [2], а також в процесі технологічних і соціокультурних змін:

Модель платних підписок. Ця модель включає в себе надання споживачам доступу до продукту або послуги за щомісячною або річною платою. Це використовується в багатьох сферах, включаючи медіа, програмне забезпечення та інтернет-послуги.

Модель «фріміум». У цій моделі базовий продукт або послуга продається безкоштовно, але для отримання додаткових можливостей користувачів потрібно оплачувати. Це дозволяє залучити велику аудиторію й отримувати прибуток від преміум-користувачів.

Модель маркетплейсу. Маркетплейси, які об'єднують продавців і покупців на одній платформі вже є дуже популярними. Це включає в себе електронні ринки для товарів, послуг, роботи та навіть криптовалюти.

Модель ділового супроводу. Велика кількість бізнесів створюється для надання підтримки та послуг іншим компаніям, зокрема у сфері інформаційних технологій, консалтингу та аутсорсингу.

Модель «Інтернет речей» (IoT). Виробники підключених до Інтернету пристроїв надають додаткові послуги, пов'язані з моніторингом і управлінням цими пристроями. Наприклад, управління побутовою технікою за допомогою смартфона або використання даних із сенсорів для аналізу.

Модель «Кількісного аналізу даних». Компанії збирають та аналізують великі обсяги даних, щоб виявляти нові можливості та розвивати продукти й послуги, які потребуються на ринку.

Модель «Електронної міграції». Ця модель включає в себе створення віртуальних аналогів фізичних середовищ, таких як виставкові центри, освітні заклади або навіть міста. Це є вельми корисним у сферах туризму, освіти та багатьох інших.

Дані моделі можуть використовуватися окремо або комбінуватися в залежності від бізнес-цілей, підприємств і галузей. Розвиток технологій, таких як штучний інтелект і блокчейн, також відкриває нові можливості для створення інноваційних бізнес-моделей.

Малі та середні підприємства (МСП) в Україні є невід'ємною складовою економіки та головним джерелом створення робочих місць. При цьому вони також стикаються з численними викликами в контексті діджиталізації бізнесу та євроатлантичної інтеграції.

Класифіковано основні аспекти, що впливають на МСП в цьому новому економічному середовищі, та представлено у формі табл. 1-2.

Таблиця 1. Виклики та можливості для МСП в Україні

Аспект	Виклик	Можливість
Фінансові ресурси	Відсутність фінансів для цифрової трансформації	Підтримка фінансування від держав та міжнародних організацій
Кваліфіковані кадри	Брак кваліфікованих спеціалістів для впровадження цифрових рішень	Підвищення кваліфікації персоналу та розвиток ІТ-освіти
Кібербезпека	Загрози кібербезпеки та даних	Запровадження заходів з кібербезпеки та співпраця з відповідними агентствами

**Джерело: спільна власна розробка*

Таблиця 2. Переваги діджиталізації для МСП та Євроінтеграції

Аспект	Перевага
Розширення ринків	Доступ до європейських ринків і нових клієнтів за кордоном
Автоматизація й ефективність	Підвищення ефективності операцій та зниження витрат
Інновації	Стимулювання інновацій та впровадження нових технологій
Доступ до фінансування	Збільшення можливостей отримання фінансування для розвитку
Прозорість	Покращення прозорості й управління даними відповідно до європейських стандартів

**Джерело: спільна власна розробка*

Виклики, що стоять перед МСП в Україні, можуть, на перший погляд, здаватися суто негативними факторами. Проте, у контексті бізнесу, вони можуть стати стимулом для розвитку та досягнення успіху. Дослідження демонструє: як це може відбуватися:

1) конкуренція на ринку змушує МСП бути більш інноваційними та ефективними, щоб виділитися серед конкурентів (це може призвести до розробки нових продуктів та послуг, а також покращення якості та ефективності існуючих);

2) фінансові обмеження змушують МСП бути більш обережними щодо фінансових рішень та більш раціонально використовувати ресурси (це може сприяти більшій фінансовій дисципліні та кращому управлінню ризиками);

3) бюрократичність заохочує МСП шукати способи оптимізації бізнес-процесів та зменшення адміністративних витрат (це можна призвести до більшої автоматизації та використання цифрових інструментів);

4) кадрові питання спонукають МСП інвестувати в навчання та розвиток персоналу, аби забезпечити наявність кваліфікованих співробітників (це може підвищити рівень компетентності та ефективності працівників).

Отже, виклики змушують МСП бути більш адаптивними та конкурентоспроможними, а це у свою чергу призводить до досягнення більшого успіху та підвищення стійкості в умовах ринкової нестабільності.

Ці таблиці допомагають візуалізувати зв'язок між діджиталізацією бізнесу й євроінтеграцією, а також виділити важливі аспекти викликів та можливостей для МСП у цьому контексті.

Адаптація МСП до цифрового середовища в Україні стає ключовим чинником їхнього успіху та конкурентоспроможності. Діджиталізація бізнесу в Україні все більше та частіше стає джерелом підготовки до євроінтеграції, після чого підприємства цілком стають більш конкурентоздатними та готовими до викликів європейського ринку.

Особлива роль інновацій при цьому, бо саме вона серед своїх складових має вплив штучного інтелекту (AI) та віртуальної реальності (VR):

– використання бізнесом штучного інтелекту для роботизації, аналізування даних і прийняття рішень, що впливає на ефективність і конкурентоспроможність;

– роль штучного інтелекту в обслуговуванні клієнтів для персоналізації маркетингових завдань, взаємодії з клієнтами через чат-боти й інші інструменти;

- використання віртуальної реальності для навчання та тренування, особливо в сферах виробництва та/або медицини;
- VR та іммерсивні дослідження для тестування ринку нових продуктів і послуг;
- застосування штучного інтелекту для аналізування ринкових даних для прогнозування тенденцій ринку та прийняття стратегічних рішень.

Інновації залишаються джерелом конкурентних переваг для МСП в Україні. Вони відкривають нові можливості для підприємців, дозволяючи постійно вдосконалювати виробництво, послуги та бізнес-процеси. Інноваційний підхід дозволяє МСП бути гнучкими та адаптивними на різноманітних ринках.

Завдяки інноваціям, МСП активно впроваджують цифрові рішення, що розширює їхні можливості та сприяє створенню цифрових продуктів і послуг. Це важливий аспект розвитку цифрового ринку в Україні.

Цифрова економіка є струменем інновацій та впровадження цифрових технологій. Вона збільшує продуктивність МСП і дозволяє їм проводити ефективну діяльність. Це, у свою чергу, сприяє зростанню їхнього обсягу виробництва та виходу на нові ринки.

Одним з показників успішного розвитку цифрового ринку є цифровий ВВП. Він показує внесок цифрової економіки у загальний економічний розвиток країни. Завдяки інноваціям та використаним цифровим технологіям МСП збільшують свою цінність, що впливає на підвищення цифрового ВВП України.

Тому, інновації, МСП, цифрова економіка та цифровий ВВП спільно сприяють успішному розвитку цифрового ринку в Україні (рис. 1). Підтримка інновацій та МСП впливає на підвищення конкурентоспроможності країни в глобальному цифровому просторі.

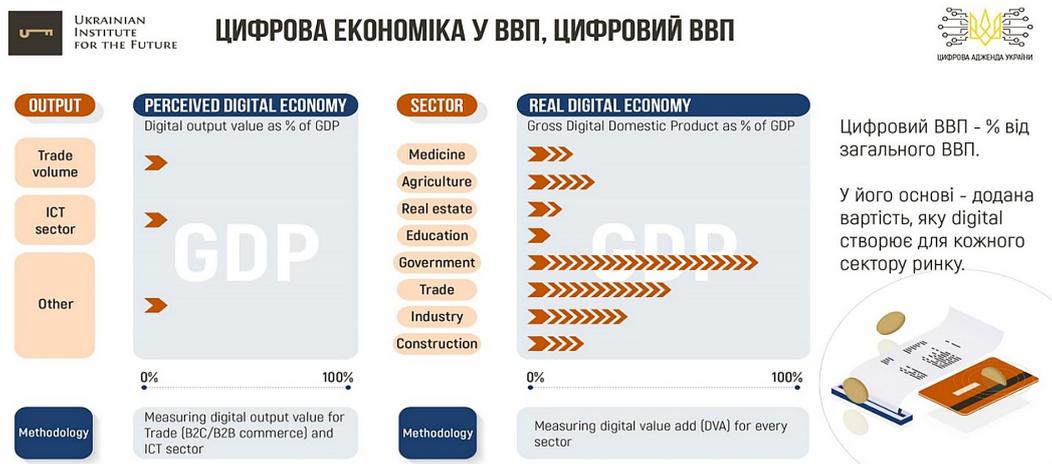

Рис. 1. Розвиток цифрового ринку

Джерело: [3]

Однією з основних характеристик цифрового продукту є активне використання ключових технологій цифрових трансформацій.

У ході наукового дослідження сформовано рекомендації / пропозиції до покращення бізнес-процесів.

1. Використання штучного інтелекту допоможе полегшити прийняття рішень, покращити аналітику даних, автоматизувати/роботизувати завдання та забезпечити персоналізоване обслуговування клієнтів.
2. Інтернет речей (IoT) дозволяє вибирати з різних джерел, які надаються в управлінських об'єктах та процесах оптимізації.
3. Використання блокчейну допоможе забезпечити більшу відкритість і надійність в управлінні фінансами та логістикою.
4. Віртуальна реальність (VR) і доповнена реальність (AR) допоможуть у використанні в навчальних програмах, маркетингу, проектуванні та багатьох інших сферах.
5. Аналітика даних і Big Data, тобто аналізування великих обсягів даних може призвести до виявлення нових сайтів і покращення стратегії управління.
6. Цифрові платформи та хмарні обчислення нададуть доступ до інфраструктури та сервісів, що полегшують розроблення та впровадження цифрових продуктів і послуг.

Інтеграція цих технологій допоможе підприємствам зробити бізнес-процеси більш продуктивними, ефективними та конкурентоспроможними в умовах євроатлантичної інтеграції, де вимоги до якості та ефективності є особливими. Ці ключові технології є фундаментом цифрової трансформації, і їхня правильна інтеграція до бізнес-процесів є першим кроком на шляху до цифрового майбутнього в контексті євроатлантичної інтеграції.

Інтеграція цих ключових технологій до бізнес-процесів є суттєвою для досягнення успішної цифрової трансформації, особливо в контексті євроатлантичної інтеграції. Серед підходів до інтеграції цих технологій ключовими є розроблення стратегії цифрової трансформації, оцінка внутрішніх потреб, системна інтеграція, оптимізація процесів, безпека та захист даних, навчання та розвиток персоналу, ефективна та плідна співпраця з партнерами для обміну досвідом та ресурсами у сфері цифрової трансформації.

Більш детально продемонстровано на рис. 2. Запровадження цих підходів українськими підприємствами покращить конкурентоспроможність і підсилить готовність до викликів, що ставляться перед ними в контексті євроатлантичної інтеграції та діджиталізації бізнесу.

Рис. 2. Ключові технології цифрових трансформацій

Джерело: [3]

В основі цифрових трансформацій лежать певні цифрові тренди, що формують напрями розвитку бізнесу та суспільства в цілому. Розуміння викликів і потреб допомагає підприємствам розробляти свої переваги в галузі цифрових ініціатив та впроваджувати відповідні рішення для успішної цифрової трансформації. Йдеться про зміну споживацьких звичок, цифрову безпеку, рівень бізнес-аналітики, цифрову трансформацію бізнес-моделей тощо.

Завдяки цифровим технологіям споживачі очікують більшої зручності та персоналізації в продуктах і послугах. З ростом цифрових загроз підприємства повинен бути готовий захист інформації та даних клієнтів. Збільшується значення аналізу даних для прийняття рішень. Підприємства повинні розвивати аналітичні можливості для отримання цінної інформації зі збережених даних та використовувати її для стратегічного планування.

Все більше підприємств переходять від традиційних бізнес-моделей до цифрових. Це включає в себе створення онлайн-платформи, використання підписки в розподільних послугах або розроблення нових продуктів і послуг, що базуються на даних.

Євроатлантична інтеграція розширює можливості для міжнародної торгівлі та співпраці. Підприємства повинні розглядати можливості для розвитку міжнародного партнерства і диверсифікації ринків.

Розуміння цифрових трендів дозволяє українським підприємствам адаптуватися до нових умов, створювати конкурентні переваги та розвиватися в умовах цифрової економіки. Детальні цифрові тренди продемонстровано на рис. 3.

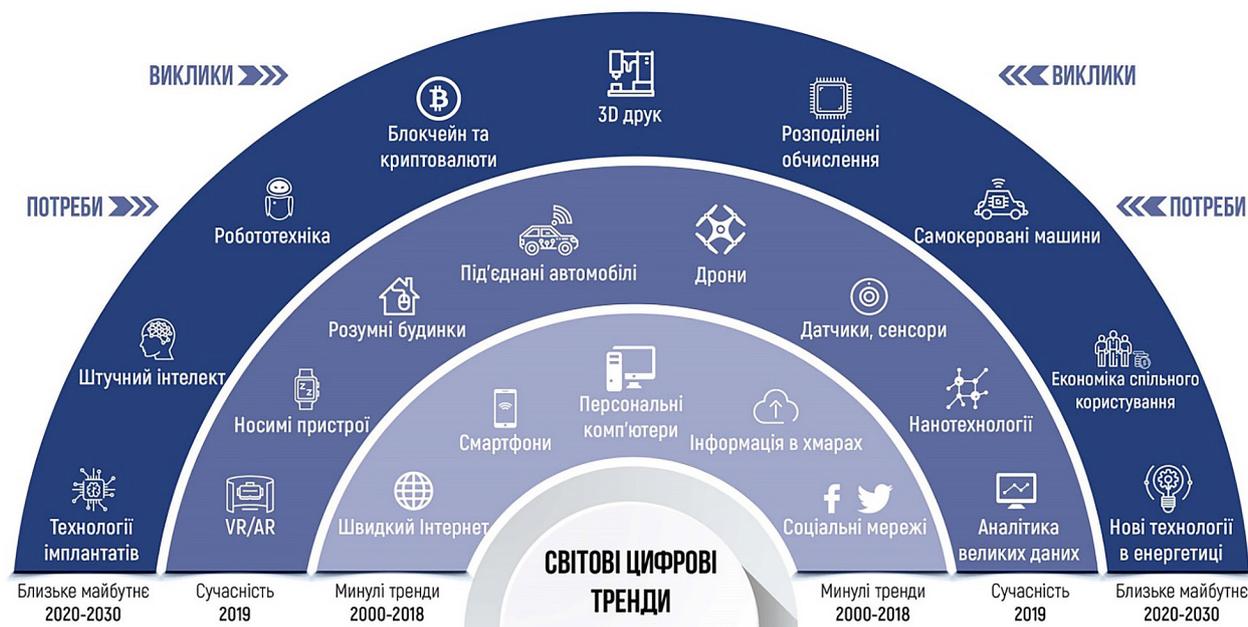

Рис. 3. Ключові цифрові тренди

Джерело: [3]

Щоб краще розуміти потоки цифрових трендів доцільно проводити систематичне SWOT- і PEST-аналізування. Це допомагає українським підприємствам оцінювати внутрішнє та зовнішнє середовище, в якому вони не просто функціонують, а активно застосовують/впроваджують цифрові тренди [1].

Відомо, що SWOT-аналіз (аналізування сильних, слабких сторінок, можливостей і загроз) дозволяє ідентифікувати внутрішні фактори підприємства, що можуть бути посилені або вдосконалені за допомогою цифрових трендів. Коли компанія має сильні сторони в області технологій, вона може використувати ці переваги для впровадження цифрових інновацій.

PEST-аналіз (аналізування політичного, економічного, соціального та технологічного середовища) взаємодіє із зовнішніми факторами, які впливають на бізнес-середовище. Цей аналіз краще за все показує, які соціальні або технологічні зміни створюють можливості для впровадження цифрових трендів або які політичні чи економічні фактори можуть створити перешкоди.

У якості рекомендацій після аналізування SWOT і PEST виокремлено максимальне використання сильних сторін і зменшення впливу слабких сторін – для мінімізації загроз розроблення резервних планів дій та/або змін стратегії.

З урахуванням синергії SWOT і PEST аналізування бажано ідентифікувати зв'язки між внутрішніми та зовнішніми факторами, які впливають на цифрову трансформацію (розроблення комплексної стратегії).

Зіставлення SWOT- і PEST-аналізів дає можливість ідентифікувати ключові точки синергії, які є критичними для розроблення ефективної стратегії. Це в свою чергу спонукає до розроблення комплексної стратегії цифрової трансформації бізнес-підприємств.

У межах даного наукового дослідження проведено SWOT- і PEST-аналізування зв'язків діджиталізації бізнесу з євроатлантичною інтеграцією й результати оформлено у вигляді таблиць 3 та 4.

Таблиця 3: SWOT-аналіз зв'язків діджиталізації бізнесу з євроатлантичною інтеграцією

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> Збільшення ефективності та продуктивності бізнесу. Підвищення якості продукції та послуг. Розширення можливостей на міжнародних ринках. Спрощення взаємодії з європейськими партнерами. 	<ol style="list-style-type: none"> Недостатня інфраструктура для діджиталізації. Відсутність кваліфікованих кадрів для роботи з новими технологіями. Фінансові обмеження для інвестицій в діджиталізацію. Ризик кібератак і конфіденційності даних.

Можливості	Загрози
1. Зростання запиту/попиту на цифрові рішення в Європі. 2. Підтримка державних програм цифрового розвитку. 3. Розширення інфраструктури для швидкого Інтернету.	1. Конкуренція з боку вже добре діджиталізованих підприємств. 2. Зміни в законодавстві та регулюванні щодо обробки даних. 3. Високі витрати на обслуговування інформаційних систем.

*Джерело: спільна власна розробка

Таблиця 4: PEST-аналіз зв'язків діджиталізації бізнесу з євроатлантичною інтеграцією

Політичні фактори	Економічні фактори
1. Підтримка уряду для діджиталізації й інновацій. 2. Участь України в євроатлантичних об'єднаннях і спільних ініціативах.	1. Зростання економіки внаслідок розвитку цифрових секторів. 2. Інвестиції з боку європейських країн в українські технологічні компанії.
Соціокультурні фактори	Технологічні фактори
1. Зростання інтересу споживачів до цифрових послуг і продукції. 2. Зміни у споживчій поведінці, спрямовані на онлайн-купівлі й інтернет-зв'язок.	1. Розвиток штучного інтелекту, віртуальної реальності й інших цифрових технологій. 2. Збільшення доступності високошвидкісного Інтернету та цифрових платформ.

*Джерело: спільна власна розробка

Після проведення обох аналізів легко ідентифікуються перетини між ними. Внутрішні сили, такі як наявність інноваційної команди, можуть допомогти підприємству ефективно впроваджувати цифрові рішення, навіть у разі зовнішніх загроз, наприклад, зміни в законодавстві. Зв'язки між цими факторами допомагають розробити стратегію, яка враховує як внутрішні, так і зовнішні умови, й таку, що спрямована на успішну цифрову трансформацію підприємства.

Висновки.

1. Діджиталізація вимагає переосмислення бізнес-моделей та оптимізації бізнес-процесів. Підприємства повинні готуватися до змін у своїй діяльності та навчати своїх співробітників новим цифровим компетенціям.

2. Трансформація включає в себе впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет речей, блокчейн тощо. Ці технології мають значно підвищити продуктивність і конкурентоздатність.

3. Однією з ключових складових трансформацій є підготовка кваліфікованих кадрів, які мають працювати з сучасними цифровими технологіями.

4. Трансформація підприємств стає більш конкурентоспроможною на міжнародному ринку, включаючи європейський. Це дає можливість залучати нових клієнтів і партнерів.

Отже, трансформація підприємств на шляху діджиталізації підкреслює важливість адаптації та змін для досягнення успішної євроатлантичної інтеграції та розвитку сучасного бізнесу в Україні. Підприємства, що ініціюють цифрові технології у своїй інтеграції, виступають як лідери на ринку та апіорі досягають вищих рівнів продуктивності.

Список використаних джерел:

1. Кузнецова Т. Український вектор євроінтеграції: інноваційна стратегія діджиталізації при викладанні менеджменту зовнішньоекономічної діяльності. Центр українсько-європейського наукового співробітництва. 2022. С. 51-54. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38933/pidvyshchennia%20kvalifikatsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

2. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/>

3. Національна стратегія Індустрії 4.0 Асоціації підприємств промислової автоматизації України. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/national-strategy-for-industry-4-0/>

References

1. Kuznietsova T. (2022). Ukrainian vector of European integration: an innovative strategy of digitization in teaching the management of foreign economic activity. Center of Ukrainian-European Scientific Cooperation. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38933/pidvyshchennia%20kvalifikatsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

2. Ukrainian Institute of the Future. URL: <https://uifuture.org/>

3. National Strategy of Industry 4.0 of the Association of Industrial Automation Enterprises of Ukraine. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/national-strategy-for-industry-4-0/>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кузнєцова Тетяна Вікторівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту
Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

e-mail: vottaktvk@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7142-6314

Researcher ID: U-1061-2018

Банар Оксана Василівна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту
Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

e-mail: o.mityay77@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5331-2513

Researcher ID: M-4563-2018

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kuznietsova Tetiana,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Management,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

e-mail: vottaktvk@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7142-6314

Researcher ID:U-1061-2018

Banar Oksana,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

e-mail: o.mityay77@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5331-2513

Researcher ID: M-4563-2018

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Ігнатенко М. М.
Коцур В. В.
Аранчій В. І.

Предметом дослідження є організаційно-економічні та маркетингові аспекти розвитку електронної (цифрової) економіки та електронної комерції як найбільш перспективного сегменту сучасних ринку в умовах обмежень на безпосередні контакти й пересування людей через заходи боротьби з пандемією COVID-19 та особистої безпеки.

Метою статті є організаційно-економічні та маркетингові аспекти розвитку електронної (цифрової) економіки та електронної комерції як найбільш перспективного сегменту сучасних ринку в умовах обмежень на безпосередні контакти й пересування людей через заходи боротьби з пандемією COVID-19 та особистої безпеки.

Методологічною основою статті є методи: системно-структурного аналізу і синтезу (при встановленні сукупності чинників впливу та його рівня на електронну економіку й комерцію; визначенні складу й структури цифрової економіки та електронної комерції); історичний та монографічний (при виявленні етапів розвитку та територіального поширення електронної комерції); статистико-економічний (для встановлення та аналізу кількісних показників стану, тенденцій і перспектив розвитку електронної комерції).

Результати статті. В результаті виконаних досліджень було встановлено, що найбільше значення в сучасній цифровій економіці мають: цифровізація бізнес-процесів та організаційної структури підприємств з метою їх оптимізації; діджиталізація документообігу; електронна комерція. Причому остання є самостійним і найбільш прогресивним сегментом споживчого ринку. Визначено основні чинники впливу на розвиток електронної економіки й, особливо, е-комерції; її основні складники та особливості роботи в он-лайн мережі; виявлено переваги й проблеми для організацій, працівників і споживачів. Встановлено масштаби, тенденції та перспективи розвитку електронної комерції на основі аналізу й синтезу, оцінки й діагностики кількісних показників.

Галузь застосування результатів. Результати статті можуть використати представники малого бізнесу, які здійснюють електронну комерцію або планують розвивати її; науковці, викладачі та студенти закладів вищої освіти.

Висновки. Перспективи розвитку електронної комерції пов'язані з просуванням наступних напрямів та використанням наступних інструментів: покращенням інституційного забезпечення здійснення електронної комерції та безпеки (в особливості, особистих даних) її учасників; залученням маркетингових стратегій з опорою на їх специфіку в он-лайн середовищі; встановленням всебічних аспектів поведінкової економіки й поведінкових фінансів для моніторингу й передбачення та збільшення попиту й формування товарних пропозицій; просування мобільної комерції через глобальні поширення мобільних пристроїв у тих регіонах світу, де відсутня будь-яка інфраструктура.

Ключові слова: електронна комерція, діджиталізація, цифрова економіка, он-лайн продажі, маркетинг, поведінкова економіка, споживачі, маркетплейси, мобільна комерція.

DEVELOPMENT OF E-COMMERCE IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF SOCIAL LIFE

Ihnatenko Mykola
Kotsur Vitaliy
Aranchii Valentyna

The subject of the study is the organisational, economic and marketing aspects of the development of the electronic (digital) economy and e-commerce as the most promising segment of modern markets in the context of restrictions on direct contacts and movement of people due to measures to combat the COVID-19 pandemic and personal safety.

The purpose of the article is to study the organisational, economic and marketing aspects of the development of the electronic (digital) economy and e-commerce as the most promising segment of modern markets in the context of restrictions on direct contacts and movement of people due to measures to combat the COVID-19 pandemic and personal security.

The methodological basis of the article is based on the following methods: system-structural analysis and synthesis (in determining the set of factors of influence and its level on the electronic economy and commerce; determining the composition and structure of the digital economy and e-commerce); historical and monographic (in identifying the stages of development and territorial spread of e-commerce); statistical and economic (for establishing and analysing quantitative indicators of the status, trends and prospects of e-commerce development).

Results of the article. As a result of the research, it was found that the following are of the greatest importance in the modern digital economy: digitalisation of business processes and organisational structure of enterprises with a view to their optimisation; digitalisation of document flow; and e-commerce. The latter is an independent and most progressive segment of the consumer market. The author identifies the main factors influencing the development of the electronic economy and, in particular, e-commerce; its main components and features of work in the online network; identifies the benefits and problems for organisations, employees and consumers. The scale, trends and prospects for the development of e-commerce are determined on the basis of analysis and synthesis, evaluation and diagnostics of quantitative indicators.

Field of application of results. The results of the article can be used by representatives of small businesses that carry out e-commerce or plan to develop it; scientists, teachers and students of higher education institutions.

Conclusions. Prospects for the development of e-commerce are associated with the promotion of the following areas and the use of the following tools: improving the institutional support for e-commerce and security (especially personal data) of its participants; involvement of marketing strategies based on their specificity in the online environment; establishing comprehensive aspects of behavioural economics and behavioural finance to monitor and predict and increase demand and form product offers; promotion of mobile commerce through the global

Key words: e-commerce, digitalisation, digital economy, online sales, marketing, behavioural economics, consumers, marketplaces, mobile commerce.

JEL Classification: L81; M30; D18.

Постановка проблеми. Необхідно зазначити, що цифрова економіка та діджиталізація стали не просто трендом, а стійкою тенденцією й основоположною умовою розвитку сучасного світового й національного бізнесу. Згідно прогнозів компанії IDC FutureScape, інвестиції у діджиталізацію будуть становити 16,5% у 2022-2024 рр. проти 15,4% у 2019-2021 рр. і до кінця 2024 р. вони становитимуть 55,0% від всіх надходжень в інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). В останні роки до цього спонукали й безпрецедентні обмеження роботи офлайн, навчання, всіх видів діяльності, які раніше передбачали особистісні контакти, прийняті у світі як засіб боротьби з пандемією коронавірусу; масштабна війна, яку росія розв'язала проти України.

У відповідь на ці виклики, загрози і невизначеність значна кількість підприємств та організацій вже прискорили інвестиції в діджиталізацію. Згідно прогнозів, більше половини світової економіки ґрунтуватиметься на цифрових технологіях або перебуватимуть під їх впливом. У свою чергу, це допоможе підвищити ефективність та прибутковість бізнесу більше, ніж на 20,0%. Повною мірою вказане стосується електронної комерції – важливого складника цифрової економіки. Тому оцінка й діагностика тенденцій розвитку електронної комерції є актуальними, своєчасними та мають велике теоретичне й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що питання розвитку економіки підприємств, торгівлі і продажів є предметом досліджень провідних зарубіжних та вітчизняних науковців: Вернигора О., Вертелецька Ю., Глушач Ю., Гудзь О., Дубіщев В., Ігнатенко М., Коломієць Г., Мармуль Л., Романюк І., Юдін А. та ін. У них розглядаються питання інформатизації й цифровізації бізнесових процесів і маркетингових технологій, логістики й постачання, обліку й аналізу, планування й прогнозування, операційного менеджменту й стратегічного управління. Проте проблеми власне цифрової економіки та електронної комерції в її складі потребують поглиблених досліджень, особливо в останні роки кардинальних змін умов життєдіяльності людей не лише в національному, але й у європейському та глобальному масштабі.

Мета статті. Метою дослідження є визначення основних чинників, напрямів і тенденцій розвитку електронної економіки, електронної комерції у її складі, виявлення й оцінка проблем та пропозиція подальших перспектив функціонування й інструментів удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як уже зазначалося, електронна економіка та комерція мають стрімкі тенденції до розвитку і поширення. У найближчі 2 роки до 90,0% компаній світу будуть надавати перевагу інвестиціям у діджиталізацію. Кожна друга компанія або підприємство буде отримувати 40,0% своїх доходів від надання цифрових продуктів і послуг, що на 20,0% більше, ніж у 2020 р. При цьому цифрові технології стосуються не лише окремих видів діяльності, але й оптимізації бізнес-процесів, документообігу, планування й прогнозування тощо. Так, оптимізацію бізнес-процесів забезпечує використання програмних продуктів Business Process Management (BPM).

Мета програмних продуктів BPM полягає у здійсненні керівництва різними напрямками підприємств і організацій, виявляти слабкі ділянки їх бізнес-процесів або організаційної структури, які знижують ефективність діяльності. Вони дозволяють автоматизувати завдання, які виконати вручну неможливо або дуже довго [1-3]. Крім цього, мінімізується кількість помилок, які неминуче виникають через людський фактор, економиться час та підвищується продуктивність.

В Україні використовується система Creatio, яка дозволяє створювати та автоматизувати бізнес-процеси різного рівня складності; має бібліотеку типових найбільш продуктивних процесів. Система Scriptum BPM також дозволяє автоматизувати й оптимізувати бізнес-процеси, інтегрувати їх. Система Бітрікс 24 направлена на створення та редагування бізнес-процесів, моніторинг і контроль, аналіз та оцінку кількісних показників.

Впровадження електронного документообігу теж направлене на вирішення важливих проблем діяльності підприємств і організацій. Зокрема, це економія часу й людських ресурсів на роботі з документами; вивільнення зекономлених коштів та направлення їх на розвиток компанії; мінімізація помилок та захист інформації. Внаслідок цього комунікація з клієнтами та співробітниками стає більш ефективною, підвищується якість контролю за робочими та бізнесовими процесами. Для здійснення документообігу також використовується кілька програмних продуктів з відповідними функціями. Це Deals, e-Docs, Megapolis.DocNet. Вони дозволяють скорочувати час на роботу з документами, що особливо цінно для документоорієнтованих компаній; оптимізувати й уніфікувати їх; забезпечують швидкий доступ користувачів і, одночасно, інформаційну безпеку.

Одним з провідних напрямів цифрової економіки є електронна комерція. Електронна комерція або e-commerce означає сферу економіки, де торгівлі та фінансові операції проводяться в інтернеті. Інакше кажучи, це будь-які транзакції, здійснені з допомогою електронних пристроїв та відображені у мережі. Електронна торгівля була започаткована в США приблизно у 1979 р., які перші оцінили унікальність та конкурентні переваги он-лайн комунікацій, потім (1981 р.) вона поширилася в Європі, а через 10 років у країнах колишнього Радянського Союзу та в Китаї.

Наразі, до інтернету підключено 7 млрд. електронних пристроїв. Це означає, що практично кожен житель Землі. Це свідчить про потенційні ресурси та масштаби розвитку електронної комерції, яка швидко зростає на фінансових ринках світу. Більше того, конкурентоспроможними будуть лише ті компанії й підприємства, які матимуть цифрові ніші на фінансовому ринку. В Україні e-commerce – це поширення продаж, реклама, просування продуктів і послуг, розрахунки з використанням електронних пристроїв у світовій мережі інтернет та її національних сегментах.

Загалом, виділяються принаймні 5 напрямів електронної комерції.

1. Грошові перекази з електронних гаманців і карт через платіжні електронні системи в інтернеті.
2. Інтернет-банкінг.
3. Інформаційні сайти, вебінари, коучинг, навчання.
4. Інтернет-маркетинг.
5. Он-лайн торгівля (продажі).

Одним з основних складників е-комерції є електронний або он-лайн магазин. Тому на його прикладі можна розглянути алгоритм та основні процеси е-комерції. З позицій споживача з айфона, смартфона

або ноутбука він обирає товар або послугу в он-лайн магазині. Потім його заявка надходить з сервера адміністратору або у відділ комплектації замовлень. Далі встановлюється наявність замовлених товарів на складі або у постачальників й інформація передається покупцеві.

У разі погодження всіх нюансів (марки або сорту товару, ціни, термінів і місця доставки, її умови) він оплачує замовлення. Дані про надходження оплати отримують і покупець, і продавець [4-7]. Тоді магазин комплектує замовлення, обирає зручну й оптимальну логістику та повідомляє покупця, як і де можна забрати товар смс-повідомленням або повідомленням на електронну пошту. Отже, все відбувається максимально зручно, швидко та прозоро, без будь-яких додаткових транзакцій, отже, економічно доцільно та взаємовигідно. У відповідності до особливостей продавців та покупців як учасників торгівлі, змісту укладаних угод електронна комерція поділяється на кілька категорій.

Це “споживач до споживача” будь-яка особа, навіть не будучи підприємцем, може виставити свої речі або майно для продажів в інтернеті, а інша особа, фізична чи юридична – купити їх); “бізнес до бізнесу” (найчастіше, гуртова торгівля забезпечує роздрібну або навпаки (так, фермери можуть продавати невеликі партії продукції в гуртові магазини або бази для формування великих її великих партій)); “бізнес до споживача”; “біржа до біржі” (угоди між веб-сайтами, транзакції з електронного гаманця на банківську картку тощо); “уряд до громадян” (повідомлення про нарахування і сплата податків, комунальних послуг, надходження коштів державної підтримки за вакцинацію проти COVID-19 та її витрати тощо).

Переваги електронної торгівлі або комерції є надзвичайно суттєвими. Саме вони допомогли створити і розвивати всесвітньовідомі, поширені і доступні у всьому світі інтернет-магазини й торгові платформи – гіганти. Це AliExpress, Amazon, Alibaba, eBay, Zaposs, iTunes, OLX та ін. Масштаби та обсяги їх діяльності вражають навіть зараз. Так, Amazon – компанія з американського міста Сіетл – у 2020 р. зареєструвала рекордну кількість унікальних он-лайн відвідувачів – 5,2 млрд. осіб. Це у межах 2/3 всього населення Землі. Проте за обсягами продажів компанія посідає третє місце, пропустивши вперед китайські гіганти он-лайн комерції – Taobao і Tmall, які управляються з он-лайн платформи Alibaba Group – провідного постачальника он-лайн торгівлі в Азії.

Основними конкурентними перевагами е-комерції для організацій є: відсутність великих витрат утримання або оренди приміщень й обладнання для торгівлі, велику кількість продавців і менеджерів, інших фахівців на оформлення вітрин; легкий пошук, всеосяжна реклама та залучення великої кількості споживачів; зменшення обсягу документообігу й паперової роботи та витрат на них; прискорення бізнес-процесів, їх уніфікація та зростання якості; здешевлення товарів при збереженні високої якості обслуговування споживачів.

Не менш значними є переваги й для споживачів. Насамперед, це можливість здійснити покупки у будь-який час та будь-де за умови підключення до мережі інтернет; не виходячи з дому та уникаючи можливих черг, поганой погоди, контактів з хворими людьми; можливість не витратити час на непродуктивну діяльність загалом. Також це миттєве порівняння товарів з товарами-аналогами в інших інтернет-магазинах та можливість найкращого вибору через їх високу конкуренцію. Нарешті, це можливість ознайомитися з відгуками інших покупців та експертів, залишити свій відгук і, таким чином, формувати вплив на ділову репутацію й імідж магазинів, торгових марок та брендів. Також це участь у акціях, використання знижок і бонусів, кешбеку.

Проте, поряд з колосальними перевагами, в е-комерції є й значні недоліки та ризики [8, с. 16]. До них належать висока конкуренція на популярних напрямках торгівлі й боротьба буквально за кожного споживача; поширення шахрайства, не добросовісних продавців і покупців; невідповідність товару очікуванням через неправильну його оцінку внаслідок недоступності офлайн; складності при пошуку грамотних і відповідальних співробітників за умови віддаленої роботи. Також це недовіра до он-лайн-торгівлі значної кількості споживачів, не вміння працювати у мережі як з їх сторони, так і зі сторони працівників та власників. Нарешті, це відсутність усталеного та гармонійного інституційного забезпечення електронної комерції.

Тому вказані недоліки та ризики потрібно враховувати в діяльності з цього напрямку, уникати або ж оперативнo усувати їх. Починати ж електронний бізнес необхідно з визначення цінності того іншого продукту чи послуги на ринку для себе і для споживачів, розуміння місії свого бізнесу та відповідності очікуванням. Спеціальні програмні системи та інші продукти дозволяють оцінити, що цікавить людей у тому або іншому регіоні чи місті, які запити споживачів в інтернеті є найбільш поширеними, індивідуальні уподобання буквально кожного клієнта.

Наступним етапом є аналіз діяльності конкурентів, оцінка їх сайтів, реклами, сильних і слабких місць [9-11]. Враховуючи названі чинники, а також власні ресурси та інші можливості, можна переходити до іншого етапу розвитку електронної комерції – остаточного вибору напрямку діяльності, розробки сайту, організації бізнесу й стратегій маркетингу. Однією з її результативних форм є Унікальна Торгова Пропозиція (УТП). Її формування має спиратися на знання потреб цільової аудиторії й розуміння їх;

врахування чинників поведінкової економіки або поведінкових фінансів; прагнення не лише отримати максимум прибутків, але й вести соціально відповідальний бізнес.

Як зазначає А. Юдін, інтернет-маркетолог та керівник інтернет-агенції UAWEB, провідною тенденцією розвитку е-комерції у всьому світі і в Україні зокрема є буквально повсюдне використання для неї мобільних телефонів та поширення, отже, Mobile commerce (M-commerce) – мобільної комерції. У 2019 р. кількість відвідувань комерційних веб-сайтів у світі становила вже 67,0% всього їх обсягу [12]. Враховуючи, що мобільні пристрої та мобільний інтернет є найбільш поширеними засобами комунікацій та зв'язку навіть у тих регіонах планети, де відсутня інша інфраструктура, мобільна комерція очевидно буде зростати і надалі.

Вказаний висновок підтверджує досвід Азії, де на мобільний трафік вже приходиться 65,0% всіх он-лайн транзакцій. Взагалі ж за останні 3 років (2016-2021 рр.) продажі мобільної роздрібною торгівлі зросли на 20,5% у структурі електронної комерції. Необхідність жити у новій реальності, тобто в умовах ізоляції через пандемію також прискорила ці тенденції, значно змінивши транзакції людської життєдіяльності загалом. Так, транзакція "онлайн – супермаркет" зросла на 161%; всі види діяльності, можливі он-лайн, також продемонстрували зростання: медіа (80,0%), телекомунікації (32,0%), маркетплейси (на 15,0%), банківська сфера (на 3,9%). Натомість, інша діяльність, яка передбачає діяльність офлайн, характеризувалася зниженням он-лайн трафіку від -57,% у туризмі до -15,0% у спорті (по рітейлу – 18,0%) [12].

Згідно прогнозів 99firms.com, більше 95,5% всіх покупок буде здійснюватися через он-лайн торгівлю. Крім вимірювання показників рентабельності інвестицій (ROI), компанії, які працюють у сегменті електронної комерції, почали вимірювати показники рентабельності досвіду (ROX) і визначати, як задоволеність клієнтів масштабує їх бізнес. Також було виявлено наступні тенденції розвитку електронної комерції:

- найбільш динамічним ринком е-комерції залишається Китай, його шляхом ідуть Індонезія та Індія;
- більшість он-лайн клієнтів при розрахунках надають перевагу кредитним карткам;
- понад 50,0% клієнтів вже роблять покупки через смартфони;
- у світі налічується понад 2,0 млрд. он-лайн покупців, тобто кожен 2-3 житель планети;
- у світі налічується від 12 до 24 млн. сайтів e-commerce;
- глобальні продажі он-лайн вже перевищують понад 4,5 млрд. доларів.

Необхідно зазначити, що розвиток електронної комерції безумовно супроводжується глибокими маркетинговими дослідженнями та дослідженнями поведінкової економіки. Поєднання вказаних підходів дозволяє виявляти і враховувати у діяльності часом не очікувані, але дуже важливі закономірності. Так, понад 60,0% покупців, якщо знаходять потрібний товар на веб-сайті, не шукають його для порівняння на інших веб-сайтах. Вирішальну роль на користь рішення покупців справляє безкоштовна доставка. Другий за важливістю чинник – її простота, за якою слідує вартість повернення [13-14].

Та першою причиною залишається ціна, широкий асортимент, швидкість доставки. Завданням всіх он-лайн компаній в умовах гострої конкуренції у сфері електронної комерції залишається боротьба за постійного клієнта. Для цього використовується стимулювання покупців всілякими заохоченнями; використання інструментів партнерського маркетингу; розширення каналів пошуку потрібних товарів та послуг; їх простий пошук для споживачів; використання відео реклами; залучення інструментів поведінкової економіки та індивідуального підходу до клієнтів.

Висновки. В останні 5 років у глобальному й національному вимірі стався надзвичайно динамічний зсув попиту із сегменту звичайної торгівлі в сегмент електронної, у т. ч. через карантинні вимоги у рамках боротьби з пандемією COVID-19; неспровоковану воєнну агресію росії проти нашої країни та викликаний цим багатомільйонний потік біженців у Європу, в інші країни. В результаті цього у секторі он-лайн стрімко зросла кількість компаній, маркетплейсів, веб-сайтів, товарів, послуг і клієнтів. На перспективу вказані зміни закріплюються через зручність здійснення покупок; економію часу і коштів; прискорення транзакцій та оптимізацію бізнес-процесів; масштабування попиту, пропозиції і бізнесу. До е- та м-комерції залучаються небувалі раніше кількості споживачів, які сягають мільярдів осіб.

Проте треба враховувати, що для масових споживачів, серед яких є люди похилого віку, не достатньо освічені, які можуть мати проблеми з підключенням мобільних пристроїв, фінансовою доступністю, навичками і довірою. Тому важливе значення на перспективу має подальший розвиток інституційного, насамперед, законодавчого забезпечення е-комерції. Мова йде про забезпечення цифрової безпеки у мережі; конфіденційність і захист споживачів; сприяння на державному рівні найбільш вразливим верствам населення. Останнє здійснюється в Україні на прикладі стимулюючих виплат від держави за вакцинацію, коли людям похилого віку, крім виділених коштів, будуть безоплатно передані мобільні телефони для здійснення транзакцій он-лайн. Також це значні кешбеки від банків, магазинів.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про електронну комерцію. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 45. С. 410.

2. Мармуль Л.О., Величко Т.Г., Рогатина Л.П. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою аграрних та харчових підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 2 (34). С. 49.
3. Романюк І.А. Характеристики основних компонентів діджиталмаркетингової стратегії компанії. Управління розвитком соціально-економічних систем: матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 червня 2022 р. Харків: ДБТУ, 2022. С. 379-381
4. Лебеденко М. Основні поняття та моделі електронного бізнесу. *Ефективна економіка*. № 12, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3836>
5. Ігнатенко М.М., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Інформаційне забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854>
6. Вернигора О. Як розвиватиметься цифрова економіка у найближчі роки. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/01/13/681412/>
7. Ігнатенко М., Леваєва Л., Посполіт В. Використання маркетингових технологій у розвитку та здійсненні соціальної відповідальності підприємств в умовах електронної комерції. *Економічний вісник університету*. 2022. Вип. 52. С. 40-46.
8. Дубіщев В. П., Вертелецька Ю. Б. Нормативно-правове регулювання міжнародної електронної торгівлі на сучасному етапі розвитку світового господарства. *Економіка і регіон: науковий вісник ПолтНТУ*. 2016. №2 (57). С.13-19
9. Сєвідова І.О., Мандич О.В., Квятко Т.М., Бабко Н.М., Романюк І.А. Конкуренентоспроможність підприємства: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с
10. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2(24). С. 4-12.
11. Коцур В.В., Ігнатенко М.М. Стратегічні напрями використання криптовалют як новітніх фінансових інструментів. *Економічний вісник університету*. 2022. Вип. 53. С. 7-13.
12. Юдін А. Світовий E-commerce і M-commerce – статистика і факти електронної комерції. 2020. URL: <https://marketer.ua/ua/e-commerce-worldwide-statistics-facts/>
13. Коломієць Г.М., Глушач Ю.С. Цифрова економіка: контроверсійність змісту і впливу на господарський розвиток. *Бізнес Інформ*. 2017. № 7. С. 137-143.
14. Marmul L., Levaieva L., Pospolit V. Formation of agricultural enterprises' competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security. *University Economic Bulletin*, 48, 2021. С. 33-39.

References

1. Law of Ukraine (2015). Pro elektronnu komertsiyu [On Electronic Commerce]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*, 45, 410.
2. Marmul', L.O., Velychko, T.H., Rohatina, L.P. (2016). Stratehichne upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoju ahrarnykh ta kharchovykh pidpryyemstv [Strategic management of financial and economic security of agrarian and food enterprises]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 2 (34), 49.
3. Romaniuk, I.A. (2022). Kharakterystyky osnovnykh komponentiv didzhytalmarketynhovoyi stratehiyi kompaniyi [Characteristics of the main components of the company's digital marketing strategy]. *Upravlinnya rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system* [Management of the development of socio-economic systems]: mater. VI Mizhnar. nauk.-prakt. conf., Kharkiv: DBTU, 379-381
4. Lebedenko, M. (2014). Osnovni ponyattya ta modeli elektronnoho biznesu [Basic concepts and models of e-business]. *Efektivna ekonomika*, № 12, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3836>
5. Ihnatenko, M.M., Levayeva, L.YU., Romaniuk, I.A. (2020). Informatsiyne zabezpechennya orhanizatsiyno-ekonomichnykh priorytetiv rozvytku fermers'kykh hospodarstv i sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv [Information support of organisational and economic priorities of development of farms and agricultural enterprises]. *Efektivna ekonomika*, 5, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854>
6. Vernyhora, O. (2022). Yak rozvyvatymet'sya tsyfrova ekonomika u nayblyzhchi roky [How the digital economy will develop in the coming years]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/01/13/681412/>
7. Ihnatenko, M., Levayeva, L., Pospolit, V. (2022). Vykorystannya marketynhovykh tekhnolohiy u rozvytku ta zdiysnenni sotsial'noyi vidpovidal'nosti pidpryyemstv v umovakh elektronnoyi komertsiyi [The use of marketing technologies in the development and implementation of social responsibility of enterprises in the context of e-commerce]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 52, 40-46.
8. Dubishchev, V. P., Vertelets'ka, YU. B. (2016). Normatyvno-pravove rehulyuvannya mizhnarodnoyi elektronnoyi torhivli na suchasnomu etapi rozvytku svitovoho hospodarstva [Regulatory and legal regulation of international electronic commerce at the present stage of development of the world economy]. *Ekonomika i rehion: naukovy visny PoltNTU*, 2 (57),13-19.

9. Syevidova, I.O., Mandych, O.V., Kvyatko, T.M., Babko, N.M., Romaniuk, I.A. (2020). Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva [Competitiveness of the enterprise]. Kharkiv: KHNTUSH.
10. Hudz', O.YE. (2018). Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnostey ta oriyentyriv upravlinnya pidpryyemstvamy [Digital economy: changing values and guidelines for enterprise management]. Ekonomika. Menedzhment. Biznes, 2(24), 4-12.
11. Kotsur, V.V., Ihnatenko, M.M. (2022). Stratehichni napryamy vykorystannya kryptovalyut yak novitnikh finansovykh instrumentiv [Strategic directions of using cryptocurrencies as the latest financial instruments]. Ekonomichnyy visnyk universytetu, 53, 7-13.
12. Yudin, A. (2020). Svitovyy E-commerce i M-commerce – statystyka i fakty elektronnoyi komertsyi [World E-commerce and M-commerce - statistics and facts of e-commerce]. URL: <https://marketer.ua/ua/e-commerce-worldwide-statistics-facts/>
13. Kolomiyets', H.M., Hlushach, YU.S. (2017). Tsyfrova ekonomika: kontroversiynist' zmistu i vplyvu na hospodars'kyi rozvytok [Digital economy: controversy of content and impact on economic development]. Biznes Inform, 7, 137-143.
14. Marmul, L., Levaieva, L., Pospolit, V. (2021). Formation of agricultural enterprises" competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security. University Economic Bulletin, 48, 33-39.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Ігнатенко Микола Миколайович,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: professorignatenko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5589-9338>

Коцур Віталій Вікторович,

доктор історичних наук, кандидат політичних наук,
професор кафедри публічного управління та адміністрування, ректор
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: uhsp.edu@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>

Аранчій Валентина Іванівна,

кандидат економічних наук, професор, перший проєктор
Полтавський державний аграрний університет
вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, Україна
e-mail: pdaa@pdaa.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7391-2882>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Ihnatenko Mykola,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: professorignatenko@ukr.net

Kotsur Vitalii,

Doctor of Historical Sciences, Candidate of Political Sciences,
Professor of the Department of Public Management and Administration, Rector
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: uhsp.edu@gmail.com

Aranchii Valentyna,

PhD in Economics, Professor, first projector
Poltava State Agrarian University
1/3 Skovorody str., Poltava, 36003, Ukraine
e-mail: pdaa@pdaa.edu.ua

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ЄС ДО РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Студінська Г. Я.
Студінський В. А.

Дослідження досвіду Європейського Союзу у вирішенні проблем слабого розвитку сільського господарства, як сенситивної галузі, та деполяризації соціально-економічних умов проживання мешканців у сільській місцевості має прикладне значення для імплементації цього досвіду в Україні, що визначає актуальність та новизну даного дослідження.

Об'єктом дослідження є інструменти державної інноваційної політики розвитку аграрного виробництва та сільських територій ЄС.

Предметом дослідження є досвід Європейського Союзу щодо підтримки розвитку сільського господарства, як сенситивної галузі, та посиленої підтримки розвитку окремих депресивних регіонів ЄС з метою зниження їх соціально-економічної деполяризації.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні необхідності посилення державної політики та її інструментів для інноваційного розвитку аграрного виробництва та сільських територій в Україні на прикладі врегулювання відповідних питань у Європейському Союзі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості практичного застосування рекомендацій щодо визначення інструментів державної інноваційної політики розвитку аграрного виробництва та сільських територій в Україні.

Для досягнення мети були використані: системний аналіз еволюції вирішення питання спільної сільськогосподарської політики Європейського Союзу, що сприяло формуванню рекомендацій щодо визначення інноваційних інструментів державної політики розвитку аграрного виробництва та сільських територій в Україні; управлінський підхід - до посилення контрольної функції державного менеджменту в питаннях реалізації державних програм, що стосуються підтримки сільського господарства як сенситивної галузі та розвитку сільських територій.

Висновки. Розвиток сенситивних галузей в кожній країні має не тільки економічне значення, а й соціальне та політичне, оскільки мова йде про збереження робочих місць, споживчі можливості населення, генерацію ВВП та відрахування податків у місцеві та державний бюджет, зниження деполяризації економічного розвитку між окремими регіонами та верствами населення, а, отже, соціально-політичного спокою в державі. Багатогранність цього питання впливає на рішення урядів країн та міжнародних інтеграційних угруповань, зокрема ЄС, досвід якого є вельми корисним для дослідження та подальшої імплементації в Україні.

Відправним моментом ефективності Програми сталого розвитку АПК в Україні є комплексний підхід до вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності українського аграрного виробництва та нівелювання значних диспропорцій соціально-економічного розвитку сільських територій. Ці задачі є двома сторонами однієї проблеми, через ігнорування якої можна не тільки втратити велику кількість малих та середніх українських сіл, а й опинитися перед фактом продовольчої небезпеки, що загрожує і національній безпеці України.

Особливої уваги в процесі реалізації Програми сталого розвитку АПК в Україні потребує функція контролю, що має здійснюватися перманентно та якісно.

Ключові слова: сенситивна галузь, сільське господарство, деполяризація, аграрне виробництво, інноваційна політика, сільські території, Європейський Союз, спільна сільськогосподарська політика.

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE EU APPROACHES TO REGULATORY POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND RURAL AREAS

Studinska Galina
Studinski Volodymyr

The study of the experience of the European Union in solving the problems of the weak development of agriculture as a sensitive sector and the polarization of the socio-economic living conditions of residents in rural areas has an applied value for the implementation of this experience in Ukraine, which determines the relevance and novelty of this research.

The object of the research is the tools of the state innovation policy for the development of agricultural production and rural areas of the EU.

The subject of this study is the experience of the European Union in supporting the development of agriculture, as a sensitive industry, and increased support for the development of certain depressed regions of the EU in order to reduce their socio-economic depolarization

The purpose of this work is to justify the need to strengthen state policy and its tools for the innovative development of agricultural production and rural areas on the example of the settlement of relevant issues in the European Union.

The practical significance of the results lies in the possibility of practical application of the recommendations regarding the definition of instruments of the state innovation policy for the development of agricultural production and rural areas in Ukraine. To achieve the goal, the following were used: a systematic analysis of the evolution of solving the issue of the common agricultural policy of the European Union, which contributed to the formation of recommendations for the definition of innovative tools of state policy for the development of agricultural production and rural areas in Ukraine; management approach - to strengthen the control function of state management in the implementation of state programs related to the support of agriculture as a sensitive industry and the development of rural areas.

Conclusions. The development of sensitive industries in each country has not only economic, but also social and political significance, since it is about preserving jobs, consumer opportunities of the population, generating GDP and deducting taxes to the local and state budget, reducing the depolarization of economic growth between individual regions and strata population, and, therefore, socio-political peace in the state. The multifacetedness of this issue affects the decisions of the governments of countries and international integration groups, in particular the EU, whose experience is very useful for research and further implementation in Ukraine.

The starting point for the effectiveness of the Program for the Sustainable Development of the Agricultural Industry in Ukraine is a comprehensive approach to solving the problems of increasing the competitiveness of Ukrainian agricultural production and leveling significant disparities in the socio-economic development of rural areas. These tasks are two sides of the same problem, due to the neglect of which it is possible not only to lose a large number of small and medium-sized Ukrainian villages, but also to face the fact of food insecurity, which threatens the national security of Ukraine.

Special attention in the process of implementation of the Program for the Sustainable Development of the Agricultural Industry in Ukraine is needed by the control function, which must be carried out permanently and qualitatively.

Key words: sensitive industry, agriculture, depolarization, agricultural production, innovation policy, rural areas, European Union, common agricultural policy.

JEL Classification: O18, O33, Q13, F14, F29.

Вступ. Розвиток сенситивних галузей в кожній країні має не тільки економічне значення, а й соціальне та політичне, оскільки мова йде про збереження робочих місць, споживчі можливості населення, генерацію ВВП та відрахування податків у місцеві та державний бюджет, зниження деполітизації економічного розвитку між окремими регіонами та верствами населення, а, отже, соціально-політичного спокою в державі. Багатогранність цього питання впливає на рішення урядів країн та міжнародних інтеграційних угруповань, серед яких Європейський Союз відіграє лідируючу роль.

Європейський Союз є економічним та політичним міжнародним об'єднанням, що станом на 2023 рік включає 27 країн після виходу з нього Великої Британії. За загальним номінальним ВВП Європейського Союзу в 2022 році займав третє місце в світі із показником 16,64 трлн дол. після США – 25,46 трлн дол. та Китаю – 17,95 трлн дол. При цьому ВВП на душу населення в ЄС становило в 2022 році – 37 112 дол./людину, в США – 76 389 дол./людину, в Китаї – 12 450 дол./людину. Це доводить ефективність соціально-економічної політики ЄС та має слугувати позитивним прикладом для пошуку рішень у відповідних

питаннях в Україні. Питання якості життя населення, його соціально-економічних умов завжди головувало в політиці Європейського Союзу та реалізовувалось через прийняття відповідних векторів розвитку, формування певної структури видатків спільного бюджету Європейського Союзу, а також через суттєву підтримку розвитку чутливих галузей в країнах-членах ЄС.

Структура управління, що сформована з семи основних керівних органів ЄС: Європейська комісія (ЄК), Європейський парламент (ЄП), Європейська рада міністрів (ЄРМ), Рада Європейського Союзу (РЄС), Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк та Європейський суд аудиторів, а також розподіл функціональних обов'язків між ними, передбачає чітку процедуру формування спільного бюджету ЄС, згідно якої бюджетні повноваження розподілені між ЄК, ЄРМ та ЄП. *Перша інституція (ЄК) готує проект бюджету, друга та третя інституції (ЄРМ та ЄП) – формують структуру витрат спільного бюджету.* ЄП затверджує або відхиляє підготовлений проект. Узгоджений ЄП бюджет підписується президентом ЄП.

ЄС переглядає свої стратегічні і тактичні орієнтири подальшого розвитку залежно від поточної економічної ситуації, контроль за якою знаходиться у компетенції ЄК. Стратегічним, зокрема, є документ «Agenda-2000», де в 1999 році були визначені пріоритетні напрямки розвитку ЄС на найближчі 7 років, а також визначені напрямки підтримки чотирьох «чутливих» (sensitive – чутливих) галузей європейської економіки: сільського господарства, металургійної промисловості, текстильної індустрії і рибальства. В цьому ж документі окреслені депресивні регіони ЄС, що потребують посиленої підтримки та додаткового фінансування.

Спільна сільськогосподарська політика Європейського Союзу вважається одною з важливіших та витратних сфер діяльності ЄС. Тільки після врегулювання гострих внутрішніх питань ЄС щодо регіональних та галузевих диспропорцій, спільний бюджет ЄС 2018 року був переорієнтований на вирішення зовнішніх викликів.

Об'єктом дослідження є інструменти державної інноваційної політики розвитку аграрного виробництва та сільських територій ЄС.

Предметом дослідження є досвід Європейського Союзу щодо підтримки розвитку сільського господарства, як чутливої галузі, та посиленої підтримки розвитку окремих депресивних регіонів ЄС з метою зниження їх соціально-економічної деполаризації.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні необхідності посилення державної політики та її інструментів для інноваційного розвитку аграрного виробництва та сільських територій в Україні на прикладі врегулювання відповідних питань у Європейському Союзі.

Проблеми розвитку сільського господарства в Україні привертають увагу вітчизняних науковців та інституцій, оскільки сфера аграрного виробництва займає одне з провідних місць у економіці України. Одним з останніх досліджень (на березень 2023 року) є прогноз обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, який представлено науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» – Лупенко Ю. О., Нечипоренко О. М., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В. [1]. Особливо важливими ці питання стали під час російсько-української війни. Саме тому, до цієї теми звернулись науковці ННЦ «ІАЕ» Малік М. Й., Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., що надали теоретико-аналітичну оцінку засад формування, тенденцій розвитку та функціонування форм організації господарської діяльності на селі на основі кооперації та інтеграції в умовах воєнного стану з окресленням перспективи післявоєнної відбудови аграрної економіки [2].

Головачко, В., Ліба, Н., Вибер, Е. у 2021 р. здійснили аналіз можливостей розвитку сільського господарства в Україні через дослідження бар'єрів, які спричиняють уповільнення розвитку сільського господарства, на які варто звернути увагу, щоб дати поштовх для кращого функціонування агропромисловості в Україні [3].

Чуб А. В. звертає увагу на формування організаційно-економічного механізму розвитку сільського господарства України та доходить до висновку, що в Україні в останні десятиліття швидкими темпами нарощується виробництво зернових та зернобобових культур, а також соняшнику [4].

Оцінку поточний стану ефективності аграрного бізнесу в Україні з позицій змісту та імперативів концепції сталого розвитку, яка набуває виключної пріоритетності у світовій практиці розвитку сільського господарства та сільських територій здійснили Крюкова О. І. та Ступаненко С. В. [5]. Останнє дослідження цілком відповідає першому принципу сталого розвитку сільського господарства, що сформульований FAO (продовольчою та с/г міжнародною організацією під патронатом ООН): підвищення ефективності використання ресурсів.

Не менш актуальними для України залишаються й інші принципи сталого розвитку FAO: збереження, захист та покращення біоресурсів; захист сільських територій та покращення рівня якості життя сільського населення; підвищення стійкості людей, громад та екосистем; відповідальний та ефективний механізм управління, як умова забезпечення сталого розвитку сільського господарства і сільських територій [6].

Грунтовне наукове дослідження сталого розвитку для сільського господарства здійснив Пінчук О. А. [7]. Науковець цілком логічно визначив задачу сталого розвитку сільського господарства України важливою не тільки для забезпечення продовольчої безпеки, а й також для національної безпеки в цілому, оскільки рівень розвитку сільського господарства впливає на кількість зайнятих на сільських територіях.

Питання ефективного розвитку сільського господарства України було і залишається вельми актуальним, особливо гострим воно постало під час повномасштабної російсько-української, коли РФ закрила шляхи для експорту українського зерна, що спричинило продовольчу світову кризу [8].

Основні проблеми розвитку сільського господарства та державна політика щодо нього проаналізовані в умовах російсько-української повномасштабної війни у [9].

Сільське господарство належить до первинного сектора економіки разом із лісовим господарством, рибальством та видобутком природних копалин, що визначає найнижчий рівень доданої вартості, що формується в цьому секторі. Саме ця фундаментальна причина стоїть за необхідністю у державній допомозі, оскільки мова йде про екологічну та продовольчу безпеку, з яких формується національна безпека держави. Виключень у вирішенні цієї взаємозалежності не може бути, отже кожна країна шукає власні шляхи захисту та підтримки сільськогосподарського виробника прямими чи прихованими методами.

Спільна сільськогосподарська політика Європейського Союзу (ССП) – це цільова програма підтримки сектору сільського господарства, особливо фермерів, які представляють малий і середній бізнес у ЄС. Головні завдання ССП – забезпечити фермерам прийнятний рівень життя, а споживачам – якісні харчові продукти за справедливими цінами, зокрема шляхом організації спільного ринку сільгосппродукції та застосування принципів єдиних цін, фінансової солідарності та переваги спільноти. Частка витрат на ССП із загального бюджету ЄС довгий час складала 40% [10]. Очевидно, що така програма була прийнята у ЄС відповідно до проблем, що існували на той час у країнах-членах ЄС. В подальшому разом із поступовим врегулюванням згаданих проблем структура бюджету ЄС почала змінюватися, витрати на ССП – скорочуватися, зокрема за результатами 2018 року питома вага витрат на ССП складала 37,7%.

На 2003 рік, що передував найбільшому розширенню ЄС, коли приєдналися 10 країн (Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, а також Словенія), бюджет Спільноти був визначений у розмірі 97,5 млрд євро. Близько половини бюджетних коштів було витрачено на виконання завдань спільної сільськогосподарської політики ЄС.

«Порядок денний 2000» (Agenda 2000) був задуманий на Мадридській ЄР в грудні 1995 року, а ухвалений главами держав та урядів у 1999 році в Берліні. Основними цілями ЄС в контексті об'єкту дослідження стали наступні:

1. Сприяння розвитку та реструктуризації регіонів, що мають відставання;
2. Підтримка регіонів зі структурними проблемами у сфері соціально-економічних перетворень і сільського господарства;
3. Модернізація політики у галузі освіти, професійно-технічної підготовки та зайнятості і відповідних систем [11].

Основні положення реформування ССП, що були закладені в «Порядок денний 2000», передбачали обмеження витрат і концентрацію уваги на безпеці харчових продуктів, розвитку села та збереження якості навколишнього природного середовища. Важливим інструментом інноваційної політики розвитку аграрного виробництва та сільських територій стала заміна дотацій на виробництво сільськогосподарської продукції на прямі виплати фермерам, як форму допомоги і засіб мотивації сільськогосподарських виробників дотримуватись встановлених харчових та екологічних норм.

Реалізація перелічених програмних цілей, які фінансувались країнами-учасниками ЄС в межах 0,5% щорічного ВВП здійснювалось через структурні фонди ЄС:

1. Європейський Фонд регіонального розвитку;
2. Європейський Соціальний Фонд;
3. Фінансовий механізм розвитку рибальства;
4. Європейський Фонд з управління та надання гарантій для сільсько-господарського виробництва.

Кошти цих Фондів пропорційно розподіляються між учасниками. Ще один Фонд – Згуртування (Солідарності) фінансував проекти тільки 4 країн-учасниць ЄС (Ірландія, Іспанія, Греція, Португалія), бо ці країни мали найнижчі макроекономічні показники розвитку. Таким чином, ЄС не тільки встановив диспропорцію у розвитку між країнами-учасниками ЄС, а й здійснив оцінку цієї диспропорції, розробив інноваційний механізм розвитку аграрного виробництва та сільських територій ЄС, сформував необхідний бюджет для вирішення поставлених цілей та перманентно контролював досягнення результатів з метою корегування обсягу необхідних ресурсів. Враховуючи розширення ЄС у 2004 році до групи реципієнтів приєдналось десять країн, що також потребували допомоги у вирівнюванні соціально-економічних диспропорцій у сільській місцевості.

Сільське господарство має дуальну природу по відношенню до сталого розвитку, тобто може розглядатися як об'єкт сталого розвитку, так як і інструмент досягнення сталого суспільного розвитку [7, с. 46]. Саме тому, сільське господарство відноситься до сенситивних галузей, що потребують підтримки з боку держави. На рис. 1 наведено алгоритм імплементації Програми сталого розвитку АПК в Україні, з якого видно, що відправним моментом її ефективності є комплексний підхід до вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності українського аграрного виробництва та нівелювання значних диспропорцій соціально-економічного розвитку сільських територій.

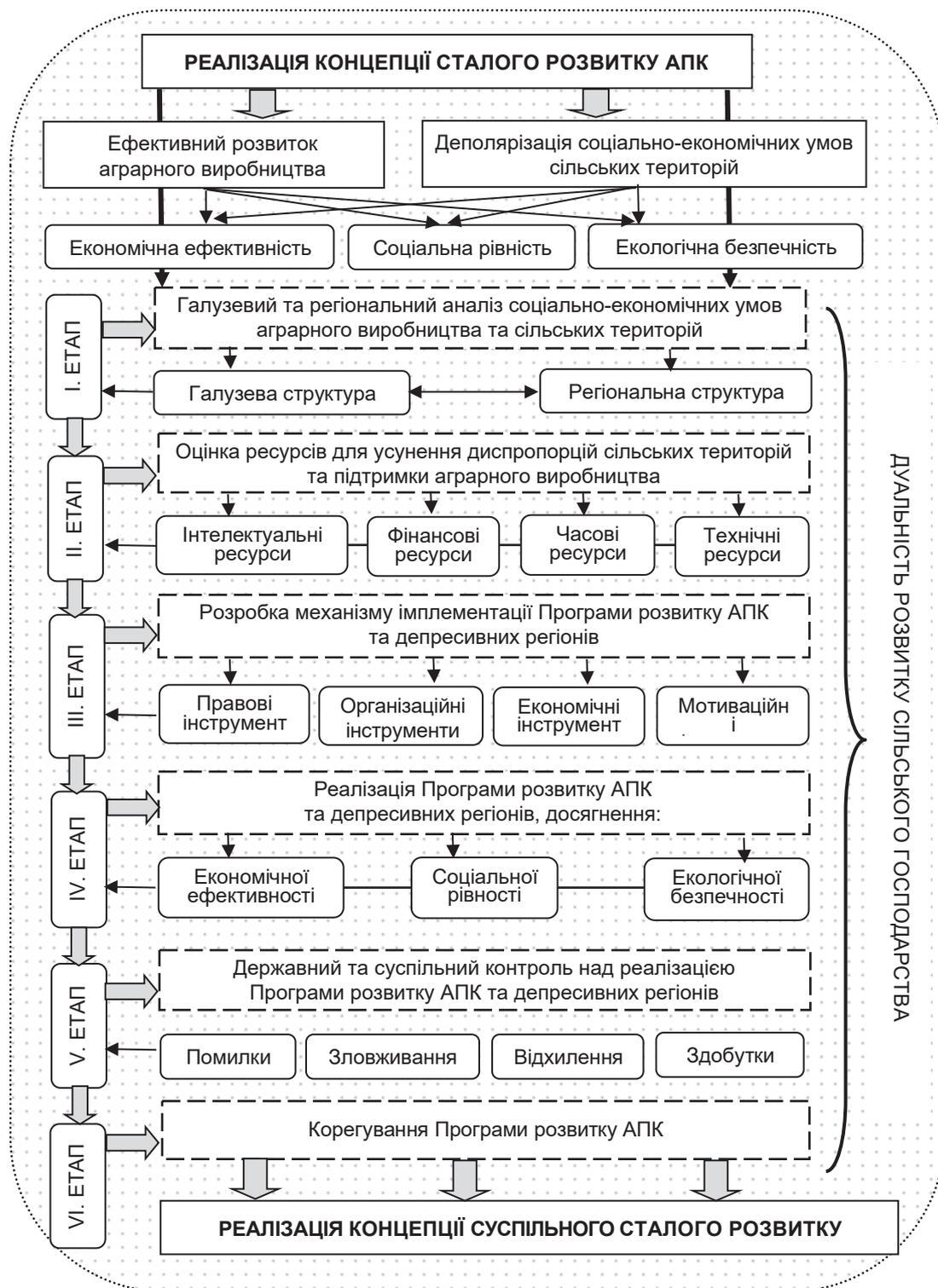

Рисунок 1 – Алгоритм імплементації Програми сталого розвитку АПК

Джерело: складено авторами

Ці задачі є двома сторонами однієї проблеми, через ігнорування якої можна не тільки втратити велику кількість малих та середніх українських сіл, а й опинитися перед фактом продовольчої небезпеки, що загрожує і національній безпеці України.

Алгоритм імплементації Програми сталого розвитку АПК в Україні передбачає поетапну (6 етапів) її реалізацію, що відповідає послідовності відповідних дій ЄС у спільній сільськогосподарській програмі (ССП). На кожному етапі мають бути отримані певні результати, зокрема, на 1-му етапі необхідно здійснити галузевий та регіональний аналіз аграрних виробників, результатом якого будуть наступні дані:

- Кількість виробників аграрної продукції;
- Площа земельної ділянки та її характеристика кожного виробника;
- Галузева спеціалізація виробника (тваринництво – по видах, рослинництво – в розрізі культур);
- Обсяги виробництва кожної культури чи виду, бажано в динаміці за останні 3-5 років, щоб була можливість прогнозувати їх діяльність;
- Технічний стан аграрної техніки (ступінь зносу, фізичний стан через військові дії тощо) та поточні потреби в новій техніці;
- Доступ до кредитних ресурсів;
- Рівень освіти виробника та необхідність у підвищення його кваліфікації;
- Енергоефективність виробництва (обсяги та види поливно-енергетичних ресурсів господарства);
- Використання зеленої енергії у аграрному виробництві, її обсяги;

На цьому етапі необхідно проаналізувати соціально-економічні умови сільських територій через збір наступних даних (паспортизація місцевості):

- Кількість мешканців, їх демографічна характеристика;
- Характеристика місцевої інфраструктури (дороги, вода, газ, дощова каналізація, електроенергія);
- Наявність освітніх, культурних, медичних закладів або умови діставання до них;
- Перелік закладів торгівлі та громадського харчування;
- Наявність культурних та історичних пам'яток, музеїв;
- Місцеві, регіональні традиції, ярмарки, свята тощо;
- Можливості щодо розвитку туризму, в т.ч. зеленого туризму.

Систематизація отриманих даних дозволить сформулювати висновки та перейти до другого етапу - оцінки ресурсів для усунення диспропорцій сільських територій та підтримки аграрного виробництва, результатом якого стане інформація щодо необхідних ресурсів (економічних/фінансових, інтелектуальних, часових та технічних) для реалізації Програми сталого розвитку АПК. Отримання цієї інформації необхідне для розуміння терміну та складності впровадження переліку всіх заходів в майбутньому.

Отримання сукупності результатів 2-го етапу – розуміння обсягу необхідних ресурсів дозволить сформувати механізм імплементації через розробку правових, економічних, організаційних та мотиваційних інструментів, які мають забезпечити підтримку реалізації запланованих заходів (3 етап). Європейський Союз має великий досвід щодо розробки та впровадження цих інструментів, що диференціюються в залежності від складності, рівня соціально-економічних умов розвитку регіону та аграрного виробництва в ньому.

Четвертий етап – це власне реалізація Програми сталого розвитку АПК, закінчення якого відбудеться досягненням підвищення економічної ефективності аграрного виробництва; бажаним покращенням соціально-економічних умов проживання сільського населення, що має вплинути на демографічну ситуацію та знизити урбанізаційні процеси; поліпшенням екологічних умов проживання та опануванням європейських стандартів якості сільськогосподарської продукції.

Враховуючи великі прогалини в державному менеджменті, особливого значення набуває 5-ий етап імплементації Програми сталого розвитку АПК – державний та суспільний контроль, результатом здійснення якого мають бути визначені помилки у плануванні та реалізації, зафіксовані та зупинені зловживання, відхилення від встановлених нормативів та стандартів, а також знайдені резерви та встановлені здобутки від впровадження Програми.

На останньому, 6-му етапі імплементації Програми сталого розвитку АПК має здійснюватися корегування задач, ресурсів та результатів. Як видно з рис. 1, реалізація Програми сталого розвитку, впливає на загальний суспільний сталий розвиток національної економіки, тобто відіграє роль інструменту, підтверджуючи думку про дуальність характеру сільського господарства.

Висновки. Розвиток сенситивних галузей в кожній країні має не тільки економічне значення, а й соціальне та політичне, оскільки мова йде про збереження робочих місць, споживчі можливості населення, генерацію ВВП та відрахування податків у місцеві та державний бюджет, зниження деполаризації економічного розвитку між окремими регіонами та верствами населення, а, отже, соціально-політичного спокою в державі. Багатогранність цього питання впливає на рішення урядів країн та міжнародних інтеграційних угруповань, зокрема Європейський Союз, досвід якого є вельми корисним для дослідження. Спільна сільськогосподарська політика ЄС, як цільова програма підтримки сектору

сільського господарства, особливо фермерів, які представляють малий і середній бізнес у ЄС реалізується через важливі завдання – забезпечити фермерам прийнятний рівень життя, а споживачам – якісні харчові продукти за справедливими цінами, зокрема шляхом організації спільного ринку сільськогосподарської та застосування принципів єдиних цін, фінансової солідарності та переваги спільноти.

Відправним моментом ефективності Програми сталого розвитку АПК в Україні є комплексний підхід до вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності українського аграрного виробництва та нівелювання значних диспропорцій соціально-економічного розвитку сільських територій. Ці задачі є двома сторонами однієї проблеми, через ігнорування якої можна не тільки втратити велику кількість малих та середніх українських сіл, а й опинитися перед фактом продовольчої небезпеки, що загрожує і національній безпеці України.

Особливої уваги в процесі реалізації Програми сталого розвитку АПК в Україні потребує контроль, що має здійснюватися перманентно та якісно.

Список використаних джерел:

11. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки: монографія / [М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за редакцією М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 194 с.
2. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2023 році (березень 2023 року) / [Лупенко Ю. О., Нечипоренко О. М., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.]; за ред. Ю. О. Лупенка, О. М. Нечипоренка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2023. 18 с.
3. Головачко, В., Ліба, Н., & Вибер, Е. (2021). Аналіз можливості розвитку сільського господарства в Україні. *Економіка та суспільство*, 27. 27-45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-45>
4. Чуб, А. В. (2022). Сучасні аспекти формування організаційно-економічного механізму розвитку сільського господарства України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 3. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-04-02>
5. Крюкова О. І., Ступаненко С. В. (2022). Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. *Агросвіт*, 9. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9—10.3>
6. Ukraine and FAO sustainable food systems for food security and nutrition. URL: <https://www.fao.org/about/en/>
7. Пінчук А. О. (2020). Стратегія забезпечення сталого розвитку сільського господарства в умовах діджиталізації економіки України: автореф. дис. ... докт. економ наук: 08.00.03. Чернігів. 36 с.
8. Студінська Г. Я. Принципи сталого розвитку АПК в забезпеченні продовольчої та екологічної безпеки держави. Колективна монографія «Сталий розвиток – XXI століття (наукові читання імені Ігоря Недіна). URL: <http://surl.li/lhwxr>
9. Студінська Г. Я., Просов В. М. (2022). Стратегічні підходи до функціонування АПК в умовах російсько-української війни. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*, 9 (256). 9-15. К.: ДНДІІМЕ.
10. Витрати ЄС на підтримку сільського господарства скорочуються. URL: <http://surl.li/lhpmn>
11. Порядок денний 2000: для міцнішого та ширшого Союзу. URL: <http://surl.li/lhxob>

References

1. Rozvytok sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi v umovakh voyennoho stanu ta pislyavoyennoyi vidbudovy ahrarnoyi ekonomiky [Development of agricultural cooperation in the conditions of martial law and post-war reconstruction of the agrarian economy]: monohrafiya / [M. Y. Malik, Yu. O. Lupenko, O. H. Shpykulyak ta in.]; za redaktsiyeyu M. Y. Malika. Kyiv: NNTS «ІАЕ», 2023. 194 p.
2. Prohnoz vyrobnytstva sil's'kohospodars'koyi produktsiyi v Ukrayini u 2023 rotsi [Forecast of production of agricultural products in Ukraine in 2023] (berezen' 2023 roku) / [Lupenko Yu. O., Netchyporenko O. M., Hryshchenko O. Yu., Volosyuk Yu. V.]; za red. Yu. O. Lupenka, O. M. Netchyporenka. K.: NNTS «ІАЕ», 2023. 18 p.
3. Holovachko, V., Liba, N., & Vyber, E. (2021). Analiz mozhlyvosti rozvytku sil's'koho hospodarstva v Ukrayini [Analysis of the possibility of development of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 27. 27-45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-45>
4. Chub, A. V. (2022). Suchasni aspekty formuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny [Modern aspects of the formation of the organizational and economic mechanism of the development of agriculture in Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, 3. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-04-02>
5. Kryukova, I. and Stepanenko, S. (2022), "Efficiency of domestic agrobusiness in prisms of priorities of sustainable development", *Agrosvit*, vol. 9-10, pp. 3–12. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9-10.3
6. Ukraine and FAO sustainable food systems for food security and nutrition. URL: <https://www.fao.org/about/en/>

7. Pinchuk A. O. (2020). Stratehiya zabezpechennya staloho rozvytku sil's'koho hospodarstva v umovakh didzhitalizatsiyi ekonomiky Ukrainy [The strategy of ensuring the sustainable development of agriculture in the conditions of digitization of the economy of Ukraine]: avtoref. dys. ... dokt. ekonom nauk: 08.00.03. Chernihiv, 36 p.

8. Studins'ka H. Ya. Pryntsypy staloho rozvytku APK v zabezpechenni prodovol'choyi ta ekolohichnoyi bezpeky derzhavy [Principles of sustainable development of agricultural industry in ensuring food and environmental security of the state]. Kolektyvna monohrafiya «Stalyy rozvytok – KHKHI stolittya (naukovi chytannya imeni Ihorya Nedina). URL: <http://surl.li/lhwxr>

9. Studins'ka H. Ya. and Prosov V. M. (2022). Stratehichni pidkhody do funktsionuvannya APK v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [Strategic approaches to the functioning of the agricultural industry in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini : Zbirnyk naukovykh prats'*, 9 (256). 9-15. K. : DNDIIME.

10. Vytraty YES na pidtrymku sil's'koho hospodarstva skorochuyut'sya [EU spending on agricultural support is being reduced]. URL: <http://surl.li/lhpmn>

11. Poryadok dennyy 2000: dlya mitsnishoho ta shyrshoho Soyuzu [Agenda 2000: for a stronger and broader Union]. URL: <http://surl.li/lhxob>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Студінська Галина Яківна,

доктор економічних наук, Старший науковий співробітник

ННЦ «Інститут аграрної економіки», Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4713-4957>

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

Студінський Володимир Аркадійович,

кандидат економічних наук, доктор історичних наук,

виконавчий директор Науково-дослідного навчального центру «ПринцепС»,

а/с 123, м. Київ, 03191, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-6300-7179>

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Studinska Galina,

Doctor of Economic Sciences

Senior researcher of the Institute of Agrarian Economics

of the NSC «Institute of Agricultural Economics», Kyiv, Ukraine

e-mail: studinska.galina@gmail.com

Studinski Volodymyr,

Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science,

Executive Director of the PrincepS Research and Training Center

Box 123, Kiev, 03191, Ukraine

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

ДІЯЛЬНІСТЬ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кужелєв М. О.,
Стабіас С. М.

Предметом дослідження є теоретичні підходи щодо функціонування та розвитку небанківських фінансових інститутів в умовах воєнного стану.

Мета статті – на основі системного підходу проаналізувати вплив війни на результати фінансової діяльності небанківських установ та запропонувати комплекс заходів щодо стабілізації їхньої діяльності.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано методи наукової абстракції, аналізу та синтезу, системний підхід, узагальнення.

Результати статті. У статті розглянуто особливості функціонування небанківських фінансових установ в умовах відкритої агресії росії проти України. Здійснено аналіз тенденцій функціонування ринку страхових послуг під час воєнного стану. Досліджено динаміку заборгованості членів кредитних спілок та динаміку кредитування фінансовими компаніями позичальників за період 2019-2022 рр. Розглянуто перспективи розвитку ринку небанківських фінансових посередників в Україні після закінчення війни. Проведено SWOT-аналіз діяльності небанківських фінансових установ в сучасних умовах.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі упорядкування нормативно-правової бази, що регламентує діяльність учасників ринку фінансових послуг України.

Висновки. В умовах воєнного стану та необхідності розбудови країни після перемоги особливого значення набувають операції на ринку фінансових послуг загалом та на сегменті небанківських фінансових установ. В Україні вбачається значний потенціал щодо розвитку цієї підсистеми ринкових відносин. Наразі питання щодо функціонування ринку небанківських установ, повного їх правового та інституційного забезпечення є відкритим й актуальним, але має певні гальмування, які зумовлені об'єктивним чинником – війною в країні.

Ключові слова: фінансові посередники, фінансовий ринок, фінансові компанії, кредитні спілки, страховики, небанківські установи.

ACTIVITIES OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Kuzheliev Mykhailo,
Stabias Sergii

The subject of the research is theoretical approaches to the functioning and development of non-banking financial institutions under martial law.

The purpose of the article is to analyze the impact of the war on the results of the financial activities of non-banking institutions based on a systemic approach and to propose a set of measures to stabilize their activities.

Method or methodology of research. The article uses methods of scientific abstraction, analysis and synthesis, a systematic approach, and generalization.

Results of the article. The article examines the peculiarities of the functioning of non-banking financial institutions in the conditions of Russia's open aggression against Ukraine. An analysis of the trends in the functioning of the insurance services market during martial law was carried out. The dynamics of indebtedness

of members of credit unions and the dynamics of lending by financial companies to borrowers for the period 2019-2022 were studied. The prospects for the development of the market of non-bank financial intermediaries in Ukraine after the end of the war were considered. A SWOT analysis of the activities of non-banking financial institutions in modern conditions was carried out.

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of streamlining the regulatory framework that regulates the activities of participants in the financial services market of Ukraine.

Conclusions. In the conditions of martial law and the need to develop the country after the victory, transactions in the financial services market in general and in the segment of non-banking financial institutions are of particular importance. In Ukraine, there is considerable potential for the development of this subsystem of market relations. Currently, the question of the functioning of the market of non-banking institutions, their full legal and institutional support is open and relevant, but it has certain inhibitions, which are caused by an objective factor – the war in the country.

Key words: financial intermediaries, financial market, financial companies, credit unions, insurers, non-banking institutions.

JEL Classification: E44, G20, G23.

Актуальність теми дослідження. Однією з ключових сучасних тенденцій розвитку є інтеграція національних економічних систем зі світовим співтовариством. Показовим можна вважати й той факт, що між ступенем інтеграції країни у світове господарство та рівнем розвитку існує певна взаємозалежність. Тому перехід національної економіки до нової парадигми економічних відносин, заснованих на принципах вільного ринку, вимагає докорінних змін у фінансово-кредитній системі України. Однією з базових підсистем ринкових відносин є ринок небанківських фінансових послуг, що займає важливі позиції в організації та регулюванні соціально-економічної ситуації у суспільстві.

Саме тому питання функціонування та розвитку небанківського фінансового сектору та окремих його сегментів перебувають у центрі уваги з боку фундаментальних та прикладних наукових досліджень останніми роками в Україні та світі. Слід зазначити, що важливою умовою ефективного розвитку небанківського фінансового сектору є постійний моніторинг динаміки його елементів, аналіз існуючих інструментів та суб'єктів, оскільки цей сегмент ринку фінансових послуг функціонує відповідно до законів ринку та піддається постійним коливанням. Тому дослідження проблем розвитку небанківського фінансового сектору в Україні залишається актуальним навіть в умовах воєнного стану, оскільки від результативності його функціонування залежить подолання низки проблем (скорочення дефіциту фінансових ресурсів домогосподарствами та підприємствами, розширення можливостей інвестування, перерозподілу фінансових ресурсів в межах національної економічної системи та досягнення певного рівня соціально-економічного розвитку країни).

Слід акцентувати увагу й на тому факті, що повномасштабне вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. призвело до тимчасової окупації частини Київської, Сумської, Чернігівської, Харківської, Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей, руйнації та розграбуванню великої кількості стратегічних виробничих підприємств та інфраструктури, принесло катастрофічні жертви серед мирного населення та погіршило соціальний стан у країні. Крім того, це призвело до падіння доходів домогосподарств та зниження їх загальної купівельної спроможності. Згідно оцінок національна економіка за перший рік війни втратила 29,2 % від реального ВВП, а близько 13,5 млн населення стали вимушеними переселенцями, а рівень бідності досяг 24% [1].

Мета дослідження – на основі системного підходу проаналізувати вплив війни на результати фінансової діяльності небанківських установ та запропонувати комплекс заходів щодо стабілізації їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно попередніх оцінок експертів Світового банку і Єврокомісії, орієнтовні пошкодження від вторгнення росії в України тільки за перший рік війни складають понад 134,7 млрд доларів США [2]. Однією із економічних підсистем, що зазнала значного тиску стала саме фінансова, тому що до стандартних завдань розвитку додалися проблеми фінансування витрат на оборону на фоні зростання соціальної напруженості та падіння дохідної бази державного бюджету. На цьому фоні небанківський фінансовий сектор зіткнувся з низкою проблем, які потребують оперативного вирішення:

1. війна вплинула на попит на фінансові послуги та його структуру;
2. небанківські фінансові установи мають обмежений доступ до зовнішніх ринків через зниження довіри інвесторів до країни, яка залучена до військових дій;
3. військові дії збільшили ризики втрати активів та зниження прибутковості по фінансових операціях;
4. скоротилися можливості фінансування підприємств з боку зарубіжних інвесторів та міжнародних фінансових установ, що призвело до певного дефіциту кредитних ресурсів.

Однією з «перших скрипок» ринку небанківських фінансових установ в умовах мирного життя в Україні був ринок страхових послуг, який у 2022 році зазнав скорочення порівняно із попередніми періодами (Таблиця 1). Так, у 2022 році страховики отримали на 16,1% менше чистих премій, ніж у 2021 році. Крім того, чисті виплати скоротилися на 27,7% [3,4]. Тобто ринок страхових послуг повернувся до рівня показників 2019 року.

Таблиця 1. Аналіз показників діяльності страховиків за період 2021-2022 рр.

Показник	2021 рік	2022 рік	Зміна, %
Активи страхових компаній, млрд грн.	65,7	65,7	-0,1%
Чисті страхові премії, млрд грн., у т.ч.:	46	38,6	-16,1%
зі страхування наземного транспорту (крім залізничного)	10,5	8,3	-21%
з медичного страхування	6,2	4,8	-22,6%
зі страхування від нещасних випадків	1,4	1,2	-14,3%
з ОСЦПВ	6,8	6,9	1,5%
зі страхування життя	5,9	4,9	-16,9%
Чисті страхові виплати, млрд грн., у т.ч.:	17,7	12,8	-27,7 %
зі страхування наземного транспорту (крім залізничного)	5	3,9	-22%
з медичного страхування	3,5	2,6	-25,70%
зі страхування від нещасних випадків	0,2	0,2	0
з ОСЦПВ	3,5	2,8	-20%
зі страхування життя	0,8	0,9	7%
Сформовані страхові резерви, млрд грн.	36,6	41,1	12,3%
Кількість страхових компаній	155	128	- 27

Джерело: сформовано авторами на підставі [3]

У 2022 році кількість страховиків становила 128 (зменшення на 27), що є доволі суттєвим коливанням для ринку. Але така кількість ліквідованих страховиків не є наслідком виключно воєнного стану, а пов'язане в тому числі й зі змінами вимог Національного банку України. Цікавою тенденцією на ринку страхових послуг у 2022 році стало зростання частки премій з автострахування (КАСКО, «Зелена карта», «автоцивілка»). Крім того, майже вдвічі зріс сегмент міжнародного ОСЦПВ порівняно з 2021 роком, а сума страхових виплат за цим продуктом зросла майже на третину, що пояснюється великою вимушеною міграцією громадян України до країн ЄС. Водночас відбувся значний спад страхових премій по продуктах майнового страхування та страхування фінансових ризиків та зниження по ним виплат на 62 %. Це також безпосередньо є наслідками війни та форс-мажорних обставин по контрактах. Що стосується обов'язкових видів страхування, то у 2022 році коефіцієнт збитковості по ним не змінився та залишився на рівні 45 %. А добровільні види страхування продемонстрували певний спад, що, в свою чергу, призвело до зменшення обсягу резервів. Загалом страхові резерви у 2022 році підвищилися на 12,3% та досягли позначки 41,1 млрд грн. [3].

Ще один важливий учасник ринку небанківських фінансових установ – кредитні спілки [5]. Їх кількість у 2022 році продовжувала тенденцію скорочення, а їхній кредитний портфель скоротився на 8%. Загалом прибуток кредитних спілок знизився до 18,5 млн грн. (Рисунок 1).

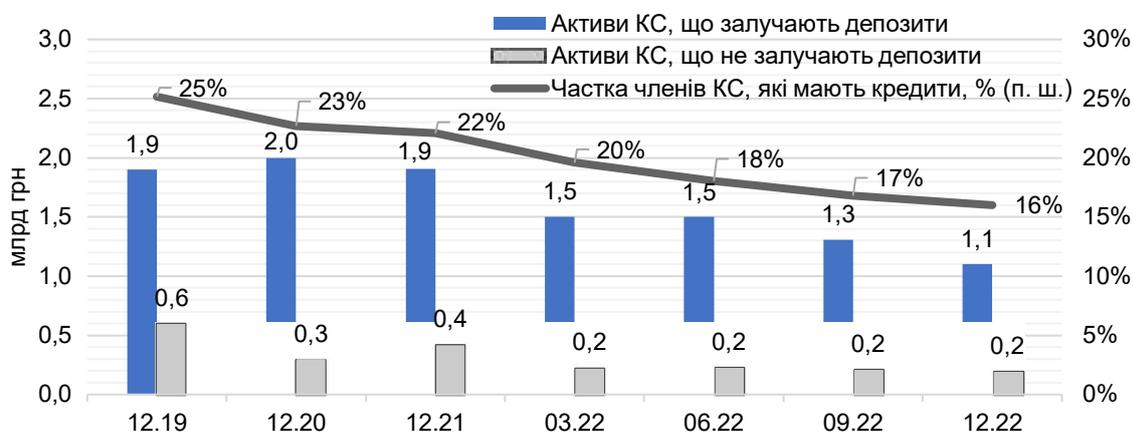

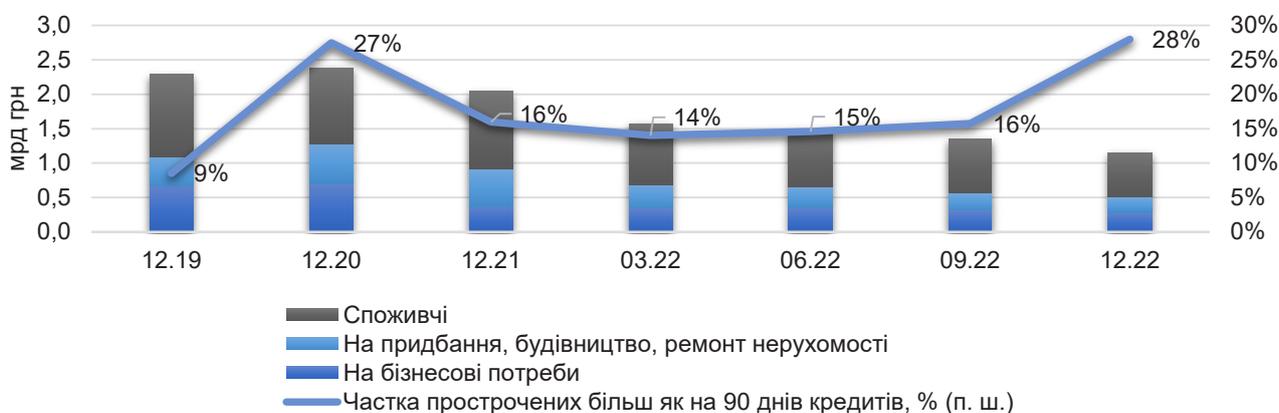
Рисунок 1. Динаміка активів кредитних спілок за період 2019-2022 рр.

Джерело: сформовано авторами на підставі [3]

Враховуючи проблемну ситуацію на цьому сегменті ринку фінансових послуг НБУ розглядає можливість спростити ліквідаційну процедуру для кредитних спілок через воєнний стан. Нові підходи передбачають, що НБУ дозволить проблемним кредитним спілками поступовий вихід з кризи та самостійне прийняти рішення про початок ліквідаційних процедур. Також розглядається можливість інвестування тимчасово вільних коштів кредитних спілок у довгострокові державні цінні папери [6].

Згідно даних рисунку 2 можна констатувати загальне погіршення якості портфеля кредитних спілок у 2022 році, переважну більшість якого займає кредитування споживчих потреб (649,85 млрд грн.), а кредитування витрат на будівництво та бізнесові потреби мають негативний тренд за період 2019-2022 рр. Так, якщо станом на 31.12.2019 року кредитування на будівельні потреби та ремонт нерухомості складав 428,76 млрд грн., то на 31.12.2022 року майже удвічі менше (221, 53 млрд грн.). На бізнесові потреби кредитування за той же період знизилася з 662,14 млрд грн. до 283,23 млрд грн. [3].

Одночасно загальна частка прострочених кредитів більш ніж на 90 днів у 2022 році збільшилась вдвічі (з 14 % станом на 1 січня 2022 року до 28 % на 31 грудня 2022 року). Проте, це збільшення не у повній мірі відображує реальний стан, адже популярним рішенням неможливості сплати позичальниками заборгованості в умовах воєнного стану стала реструктуризація з правом відстрочки сплати основного боргу та відсотків. Наслідком такої ситуації є втрата ліквідності кредитних спілок через що їхні члени намагаються вивести свої заощадження достроково, а це, відповідно, знижує портфель депозитів. Тому окремі кредитні спілки встановлюють заборону на дострокове повернення депозитів та виплату додаткових пайових внесків, що не сприяє розвитку цього сегменту та припливу нових ресурсів.

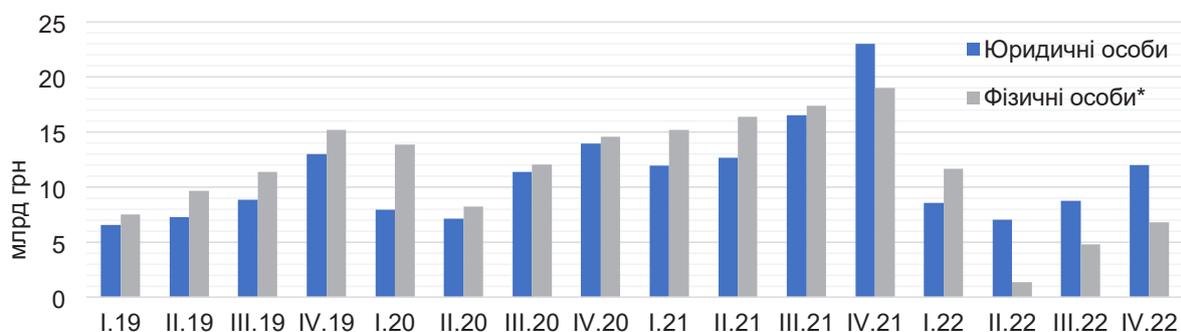

Рисунку 2. Аналіз заборгованості членів кредитних спілок за період 2019-2022 рр

Джерело: сформовано авторами на підставі [3]

Здавалося б, що криза з доходами у домогосподарств – це ідеальний час для розширення мікрокредитування, особливо з боку небанківських установ, які менш вимогливі до позичальників, аніж банки, але активізації операцій не спостерігається [7, 8]. Так, порівняно з 2021 роком, середній розмір позики, яку мікрофінансові організації видавали домогосподарствам, за шість місяців 2022 року зменшився з 5,03 тис грн. до 3,65 тис грн. А кількість виданих кредитів упала майже в сім разів.

Згідно даних рисунку 3 можна констатувати той факт, що за період 2019 – 2022 рр. продаж фінансових послуг юридичним та фізичним особам фінансовими компаніями не має чіткої лінійної тенденції.

Рисунку 3. Динаміка кредитування фінансовими компаніями позичальників за період 2019-2022 рр.

Джерело: сформовано авторами на підставі [3]

Результати аналізу стану небанківських установ України в умовах воєнного стану дозволяють побудувати матрицю стратегічних переваг та недоліків їхньої діяльності з обґрунтуванням шляхів подолання існуючих проблем та перспективних напрямів розвитку (Таблиця 2).

Таблиця 2. SWOT-аналіз діяльності небанківських фінансових установ в Україні в умовах воєнного стану

Сильні сторони	Можливості
<ul style="list-style-type: none"> – доступні умови кредитування домогосподарств; – джерело фінансування малого та середнього бізнесу; – інвестування в інноваційні проекти суб'єктів господарювання; – формування активів інститутів спільного інвестування; – зростання страхових резервів на ринку страхових послуг; – забезпечення умов для конкуренції з банківськими установами. 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток маркетингової стратегії просування небанківських фінансових продуктів; – розвиток фінансових технологій; – розширення клієнтської бази на основі підвищення якості надання фінансових послуг; – стимулювання подальшого розвитку мікрофінансових та інших установ.
Слабкі сторони	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – обмежений асортимент фінансових інструментів для інвестування та диверсифікації фінансових ризиків; – обмеженість джерел формування ресурсної бази небанківськими фінансовими інститутами; – непоодинокі випадки побудови шахрайських схем окремими небанківськими фінансовими інститутами; – недосконалість діючої нормативно-правової бази, що регламентує діяльність небанківських фінансових установ. 	<ul style="list-style-type: none"> – макроекономічна нестабільність в умовах воєнного стану; – зниження платоспроможного попиту підприємств та домогосподарств на фінансові послуги; – скорочення кількості небанківських фінансових інститутів в умовах війни та часткової окупації окремих територій України.

Джерело: сформовано авторами на підставі [9-11]

Зважаючи на те, що стан ринку фінансових послуг безпосередньо впливає на стабільність та платоспроможність фінансової системи країни в цілому, слід провести комплекс заходів щодо його вдосконалення:

- створити умови для появи нових небанківських фінансових інститутів в країні;
- підготувати комплекс заходів щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні після перемоги над ворогом;
- продовжити практику імплементації найкращих міжнародних стандартів надання фінансових послуг у національне законодавство;
- розширення «географії» присутності небанківських фінансових установ для широкого доступу населення до фінансових послуг;
- розширення асортименту фінансових послуг та підвищення їхньої якості;
- впровадження сучасних фінансових технологій, які дозволяють покращити якість послуг та зменшити загальні витрати учасників ринку;
- постійний аудит суб'єктів фінансової діяльності та посилення вимог до розкриття їхньої звітності;
- оптимізація системи оподаткування операцій небанківських фінансових установ.

Висновки. В умовах воєнного стану та необхідності розбудови країни після перемоги особливого значення набувають операції на ринку фінансових послуг загалом та на сегменті небанківських фінансових установ. Однак, *небанківський фінансовий сектор під час воєнного стану зіткнувся з проблемами та викликами, що фактично зупинили тенденцію його гармонійного розвитку та ефективного функціонування. Але він залишається важливим фактором післявоєнного відновлення України, адже має значний потенціал щодо розвитку в умовах ринкових відносин. В зв'язку з війною ринок небанківських фінансових послуг потребує з боку державних інституцій системи нормативних, організаційних та фінансових заходів з управління ризиками.*

Список використаних джерел:

1. Ральф де Хаас. Майбутнє фінансового сектору в післявоєнній Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/5/695722/>
2. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://databank.worldbank.org/>
3. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>

4. Baranovskiy O. I., Zherlitsyn D. M., Nechyporenko A. V., Sokyрко O. S. Econometric models of monetary policy effectiveness in Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol 3. No 30. P. 226-235.
5. Головенко І. П. Розвиток інфраструктури ринку цінних паперів: сутність та елементи. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. № 2. С. 145-156.
6. Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Rekunenکو I., Nechyporenko A., Nemsadze G. The impact of inflation targeting on macroeconomic indicators in Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2020. №15(2). P. 94-104.
7. Nechyporenko A. Financial resources of public sector of economy in ensuring realization of financial policy of the country. *Association agreement: driving integrational changes: collective monograph / edited by R. Iserman, M. Dei, O. Rudenko, Y. Tsekhmister, V. Lunov. Accent Graphics Communications Chicago, Illinois, USA, 2019. P. 374-385.*
8. Онишко С. В. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів : монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.
9. Kuzhelev M. A. Corporate governance: essence and elements. *Ekonomika i organizaciya upravlinnya*. 2008. vol. 3, pp. 51-58.
10. Бондаренко О. С., Адаменко І. П. Перспективи розвитку фінансових інститутів в економіці України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 5. С. 8–11.
11. Zherlitsyn D. M., Kuzheliev M. O., Nechyporenko A. V. Bioresources Price Trend and GDP Growth Adjustment. *International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR)*. Vol. 10. Special Issue-1. 2019. P. 379-383.

References

1. Ralf de Khaas. *Maybutnye finansovoho sektoru v pislyavoyenniy Ukrayini*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/5/695722/>
2. *Ofitsiyyny sayt Svitovoho banku*. URL: <https://databank.worldbank.org/>
3. *Ofitsiyyny sayt Natsional'noho banku Ukrayiny*. URL: <https://bank.gov.ua/>
4. Baranovskiy O. I., Zherlitsyn D. M., Nechyporenko A. V., Sokyрко O. S. (2019). Econometric models of monetary policy effectiveness in Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, Vol 3. No 30. P. 226–235.
5. Holovenko I. P. (2016) *Rozvytok infrastruktury rynku tsinnykh paperiv: sutnist' ta elementy* [Development of the securities market infrastructure: essence and elements]. *Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrayiny*. № 2. S. 145–156.
6. Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Rekunenکو I., Nechyporenko A., Nemsadze G. (2020) The impact of inflation targeting on macroeconomic indicators in Ukraine. *Banks and Bank Systems*. № 15(2). P. 94–104.
7. Nechyporenko A. (2019). Financial resources of public sector of economy in ensuring realization of financial policy of the country. *Association agreement: driving integrational changes: collective monograph / edited by R. Iserman, M. Dei, O. Rudenko, Y. Tsekhmister, V. Lunov. Accent Graphics Communications Chicago, Illinois, USA, P. 374–385.*
8. Onyshko S. V. (2016). *Regulyatyvnyy potentsial finansovoho rynku v umovakh hlobal'nykh vyklykiv* [Regulatory potential of the financial market in the conditions of global challenges] : monohrafiya / za zah. red. d.e.n., profesora S. V. Onyshko. Irpin': Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu DPS Ukrayiny, 452 s.
9. Kuzhelev M. A. (2008). Corporate governance: essence and elements. *Ekonomika i organizaciya upravlinnya*, 3. P. 51–58.
10. Bondarenko O. S., Adamenko I. P. (2018). *Perspektyvy rozvytku finansovykh instytutiv v ekonomitsi Ukrayiny* [Prospects for the development of financial institutions in the economy of Ukraine]. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*. № 5. S. 8–11
11. Zherlitsyn D. M., Kuzheliev M. O., Nechyporenko A. V. (2019). Bioresources Price Trend and GDP Growth Adjustment. *International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR)*, 10. Special Issue-1. P. 379–383.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кужельєв Михайло Олександрович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна

e-mail: m.kuzheliev@ukma.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-7895-7879

Researcher ID: G-6791-2019

Стабіас Сергій Миколайович,
кандидат економічних наук, ФОП «Стабіас»
вул. Миру, 14/46, м. Запоріжжя, 69019, Україна
e-mail: mail@stabias.com
ORCID 0000-0003-2758-5662

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kuzheliev Mykhailo,
Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance,
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»
2, Skovorody st, Kyiv, 04070, Ukraine
e-mail: m.kuzheliev@ukma.edu.ua

Stabias Sergii,
PhD in Economics, Private individual entrepreneur "Stabias"
14/46, Myru st, Zaporizhzhia, 69019, Ukraine
e-mail: mail@stabias.com

HIGHER EDUCATION AND R&D SYSTEM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: CHALLENGES AND POTENTIAL FOR GROWTH

Levitskaia Alla,
Ianioglo Nadejda

Purpose of the study – and critical assessment of the quality assurance system of higher education in the Republic of Moldova in the context of European integration process. The objectives of this study: analysis of the current state of the higher education system in the Republic of Moldova; comparative analysis of quality assurance of higher education in Moldova and EU countries. Research methods includes system approach, analysis and synthesis, logical generalization and analogies and foreign scientists and leading experts, analytical materials on the research problem. The analysis of recent studies and publications despite the existing scientific research, the issues of quality assurance of higher education do not lose their relevance and require further study. The results of this study can be used by stakeholders to promote the development and improvement of the quality assurance system for higher education and research in the context of the country's European integration, as well as for the formation of quality assurance strategies in the universities of the Republic of Moldova.

Keywords: higher education; quality of higher education; research quality; quality assurance; assessment of the quality of education; European integration.

JEL Classification: A22; I23; I25; I26.

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕСПУБЛІЦІ МОЛDOVA: ВИКЛИКИ ТА ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ЗРОСТАННЯ

Левітська Алла,
Яніогло Надія

Мета дослідження – критична оцінка системи забезпечення якості вищої освіти в Республіці Молдова в контексті євроінтеграційних процесів. Завдання дослідження: аналіз сучасного стану системи вищої освіти в Республіці Молдова; порівняльний аналіз забезпечення якості вищої освіти в Молдові та країнах ЄС. Методи дослідження включають системний підхід, аналіз і синтез, логічне узагальнення та аналогії, а також праці зарубіжних вчених і провідних експертів, аналітичні матеріали з досліджуваної проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на існуючі наукові дослідження, питання забезпечення якості вищої освіти не втрачають своєї актуальності і потребують подальшого вивчення. Результати даного дослідження можуть бути використані зацікавленими сторонами для сприяння розвитку та вдосконалення системи забезпечення якості вищої освіти і наукових досліджень в контексті європейської інтеграції країни, а також для формування стратегій забезпечення якості в університетах Республіки Молдова.

Ключові слова: вища освіта; якість вищої освіти; якість досліджень; забезпечення якості; оцінка якості освіти; європейська інтеграція.

Formulation of the problem.

The intensive processes of European integration that are taking place in the Republic of Moldova contributed to the accession of the country's higher education system to the Bologna Process, the implementation of the draft Intergovernmental Framework Agreement on the recognition of diplomas, academic qualifications, skills and competencies with European countries.

Republic of Moldova is preparing to sign the Global Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education which was adopted on November 25, 2019 in Paris [5]. Therefore, in order to deepen the integration processes of the system of higher education of the Republic of Moldova into the European educational space, it is necessary to subject the existing databases and empirical studies in this field to a comparative analysis.

Analysis of recent research and publications. Quality of teaching processes has become a major strategic issue in tertiary education systems across the globe (Harvey and Williams 2010; Enders and Westerheijden 2014). The processes taking place in the system for assessing the quality of the educational process in Europe and in the Republic of Moldova as integrated into the Bologna process accelerate the processes of their unification and standardization.

Quality management tools are based on the comparison of educational outcomes and the development of university rankings and the work of managers (Broucker and de Witt 2015; van Vught and de Boer 2015). Under these conditions, it is important to develop tools for international cooperation, including student and teacher mobility programs across European higher education institutions (Teichler 2012), as well as joint research and development.

Studies of issues related to the analysis of the quality and evaluation of higher education in the Republic of Moldova were devoted to the work of such Moldovan researchers as: Cotelnic A., Codrunianu I., Stratan A., Bordian E., Guslicova N., Belostehnik G., Petrov E. et al. However, despite the existing scientific research, the issues of quality assurance of higher education in the Republic of Moldova do not lose their relevance and require further study.

The purpose of this study is to analyze and critically evaluate the challenges and potential for growth of higher education and R&D system in the Republic of Moldova in the context of European integration processes. Objectives includes analysis of the current state of the higher education and R&D system in the Republic of Moldova; comparative analysis of quality assurance of higher education in Moldova and EU countries; justification of the relevance of ERASMUS+ projects in ensuring the quality of higher education and research in Moldova.

Scientific methods used in the research process includes system approach, methods of studying economic phenomena and processes, analysis and synthesis, logical generalization and analogies and foreign scientists and leading experts, analytical materials on the research problem.

Presentation of the main material. On March 7, 2023, the Government of the Republic of Moldova approved the Education 2030 Strategy. According to the plans of the Ministry of Education and Research, the implementation of this Strategy will contribute to the achievement of the goals of European integration in the field of education. Through this strategic document, the Ministry intends to ensure the quality of education and training, as well as to establish a link between the education sector and the labor market, which is constantly evolving. The Strategy plans to improve the quality of research, the effectiveness of inventions and innovations, which will ensure that the national educational system is linked to European requirements and values.

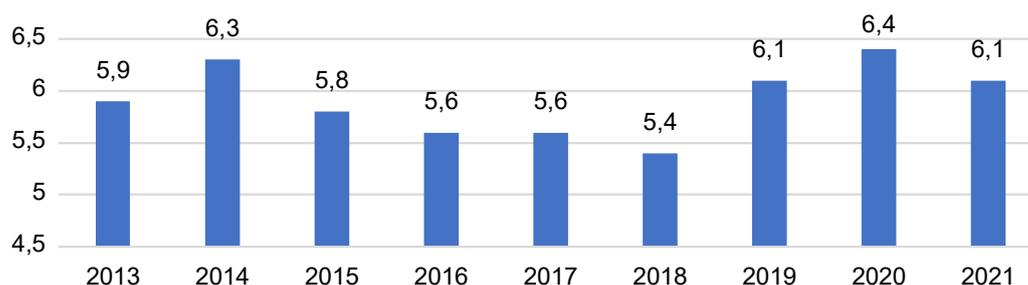

Figure 1. The dynamics of education spending as a share of gross domestic product (GDP) in Moldova in period 2013-2021, %

Source: Moldova: Education spending, percent of GDP. URL: www.theglobaleconomy.com

Education is one of the most important factors in the sustainable development of society, competitiveness and national security of the state. According to the theory of endogenous growth, the formation and build-up of human capital allow for a more efficient use of physical capital, which in turn leads to an increase in GDP per capita [10]. The average indicator of spending on education in the GDP of the Republic of Moldova is 5.92% (Fig. 1). The lowest value of this indicator for the analysis period of 2013-2021 is observed in 2018 – 5.44%, the largest in 2020 – 6.39%. In 2021, spending on education amounted to 13.5 billion lei, which is 6.1% of the country's GDP [13].

In the structure of public expenditures for education, in 2020 the highest share was held by secondary education: 5,9 billion lei or 49%, followed by early education and primary education: 3590 million MDL (30%), professional technical education: 1,1 billion lei or 9%, higher education: 1,07 billion lei or 8% [13]. One of the most important indicators of the state's participation in the development of the educational sector is the percentage of education expenditures in the country's GDP.

A comparative analysis of this indicator with the EU countries illustrates that, on average, in European countries, expenditures on education in the country's GDP amount to 5%. The largest share of spending on education in the GDP of Iceland is 7.7%, the smallest share of spending on education in the GDP of Bulgaria is 4%, neighboring Romania is 3.7% and Ireland is 3.1% (Fig. 2.).

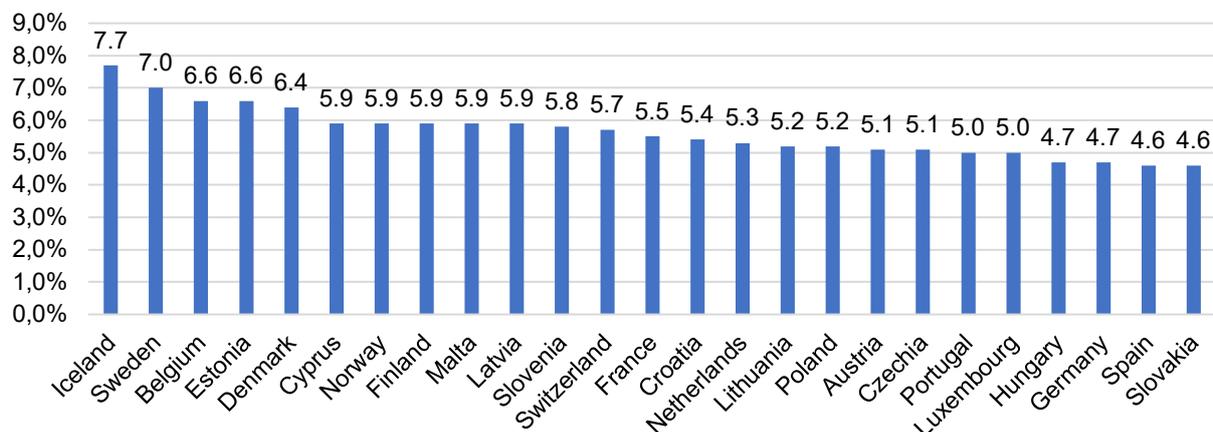

Figure 2. Education spending as a share of gross domestic product (GDP) in Europe in 2020, %

Source: Education spending as a share of gross domestic product (GDP) in Europe in 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics>

It should be noted that the Republic of Moldova, in terms of the share of expenditures on education in the country's GDP, exceeds the average European indicators, which made it possible to the Republic of Moldova ranks 13th among the 132 economies featured in the Global Innovation Index 2022 on contributions to education [5].

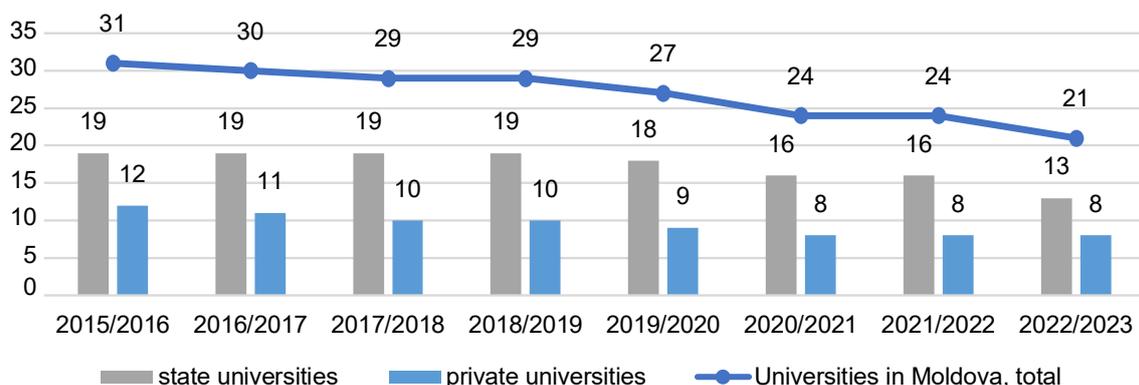

Figure 3. The dynamics of HEI's in Moldova in period 2015-2023

Source: Research and development activity in 2021. URL: <https://www.statistica.gov.md>

The number of higher education institutions in the 2022/2023 academic year is 21 units, which is 10 institutions or 32.2% less than in the 2015/2023 academic year. 2020 and 3 fewer institutions compared to 2021/22, as a result of the reorganization of a number of public higher education institutions (fig. 3).

At the beginning of the 2022/23 academic year, 56.7 thousand students studied in higher education institutions, which is 4.8% less than in the previous academic year and 24.9 thousand students or 30.5% less than in 2015 – 16 accounts year. Of the total number of students, 62.7% were full-time students, and 37.3% were part-time students (fig. 4).

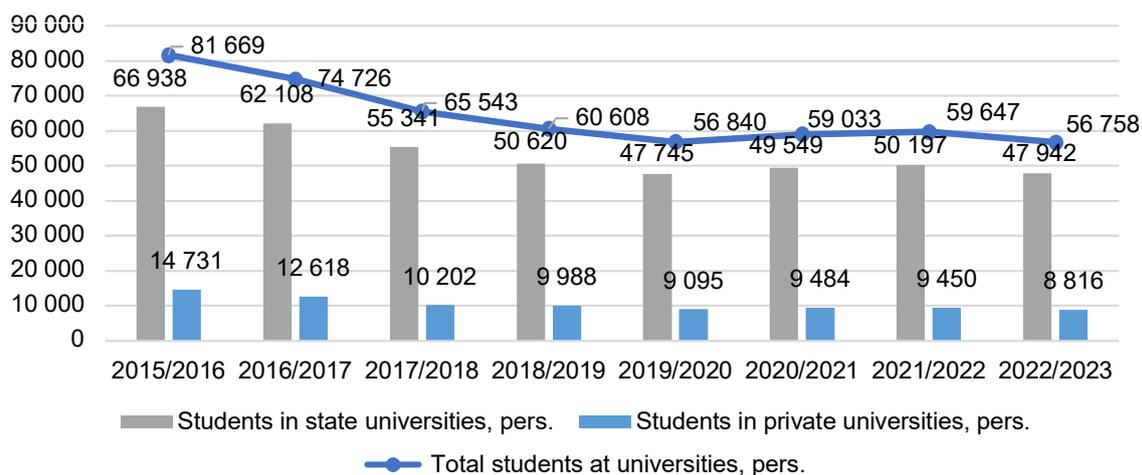

Figure 4. The dynamics of students in Moldova in period 2015-2023

Source: Research and development activity in 2021. URL: <https://www.statistica.gov.md>

The functioning of universities includes not only the training of educational personnel, but also employees for R&D work. However, research and development funding in the Republic of Moldova is low. The data presented in Figure 5 illustrate the share of spending on research and development in the country's GDP over the past 10 years at the level of 0.24%.

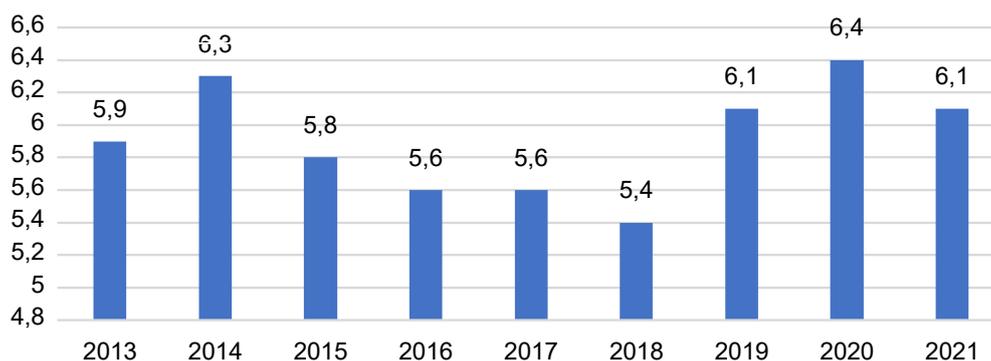

Figure 5 The dynamics of R&D expenditure as a share of gross domestic product (GDP) in Moldova in period 2013-2021, %

Source: Research and development expenditure Moldova. URL: <https://data.worldbank.org>

If in terms of the share of spending on education the Republic of Moldova corresponds to the European average, then in terms of the share of spending on R&D in GDP, Moldova lags behind the EU countries (about 600 million lei), which is clearly shown in Figure 6. The average share of spending on R&D in the GDP of the EU countries is 2.3% in 2020. The largest share of R&D expenditures is observed in the GDP of Belgium and Sweden – 3.5% respectively, the smallest share of R&D expenditures in Romanian GDP – 0.5%, which is 2 times higher than in Moldova [9].

EU gross domestic spending on R&D as a percentage of GDP has been relatively stable at 2.03% on average. The long-term goal of the EU is the level of achievement of 3% of R&D costs of the total GDP. The sources of investment in R&D in the EU member states are divided into four main sectors: business, government, higher education and the private non-profit sector. The business sector of the EU member states remains the largest source of investment in R&D (about 65% of total investment), the contribution of education structures is about 24%, the public sector is at the level of 12%, the non-profit sector is 1% [2].

According to the National Agency for Research and Development of the Republic of Moldova, own investments in the innovative development of enterprises in 2022 amounted to 4.9 million lei, which does not reach the funding level of 1% of the total R&D costs. Public investments for the implementation of research projects in 2022 amounted to 122.4 million lei, or 20% of the total R&D costs [13].

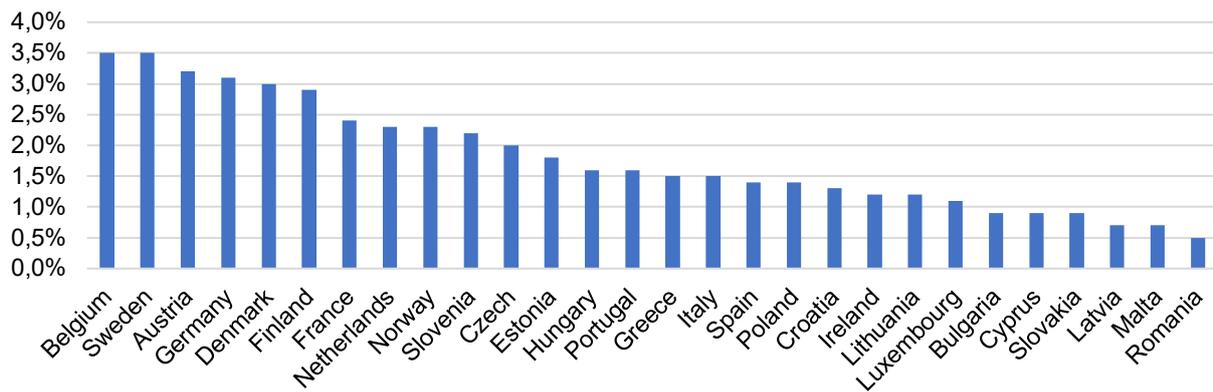

Figure 6. R&D expenditure in the EU as a share of gross domestic product (GDP) in 2020

Source: R&D expenditure in the EU at 2,3% of GDP in 2020 <https://ec.europa.eu/eurostat>

The existing difference in the basic methodology for calculating this indicator in the Republic of Moldova, namely, the lack of accounting for investments from three other sources when taking into account only public expenditures, does not allow us to speak correctly about the level of investment in research and development. Also, in addition to increasing public funding for R&D in the EU countries, tax incentives are widely used, funding programs are being developed, in particular, through the EU Framework Program and the functioning of structural funds.

According to the data of the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, in 2021, expenditures on research and development amounted to 560.5 million lei, which, as noted, is 0.23% of GDP. In 2021, compared to 2020, spending on research and development activities increased by 90.9 million (by 19.4%), including public institutions – by 36.7 million or 8.8% (table 1).

Table 1. Expenses on research and development, in 2020-2021, mln. Lei

	2020		2021	
	Total	incl. in government agencies	Total	incl. in government agencies
Total expenses	469,6	418,6	560,5	455,3
Incl.				
current expenses	448,2	400,2	537,3	436,9
capital expenditures	21,4	18,4	23,2	18,4

Source: Research and development activity in 2021. URL: <https://statistica.gov.md>

From the data illustrate a large share in the total amount of costs for research and development is occupied by current costs - 95.9%, capital costs – 4.1%. The current expenditures are dominated by personnel costs (394.1 million lei or 73.3%), material costs in the amount of 61.1 million lei (11.4%), other current expenses in the amount of 82.1 million lei (15.3 %). Compared to 2020, both personnel costs increased (by 44.6 million lei or 12.8%) and other components of current expenses (by 44.5 million lei or 45.1%). In capital expenditures, the costs for the purchase of equipment and other fixed assets had the largest share – 78.9%.

According to the Global Innovation Index 2022 data, the Republic of Moldova ranks 78th in terms of contributions to innovation, which is higher than last year, but lower than in 2020. However, despite low spending on R&D, in 2022 the Republic of Moldova shows better results in terms of contributions to innovation than in terms of contributions to innovation - 46th place. The position is higher than in 2021 and 2020. The trend line between income levels (GDP per capita) and innovation performance indicators (GII) shows the expected performance of innovations depending on the level of income [6].

In relation to GDP, the indicators of the Republic of Moldova exceed the expected level of its development. Republic of Moldova ranks 78th in innovation inputs, higher than last year but lower than 2020. However, despite low R&D costs, the Republic of Moldova performs better in innovation outputs than innovation inputs in 2022 – ranks 46th. This position is higher than both 2021 and 2020. the trend line shows the relationship between income levels (GDP per capita) and innovation performance (GII score) are performing better than expected and those below are performing below expectations [6].

It is necessary to note a paradoxical situation – the Republic of Moldova produces more innovation outputs relative to its level of innovation investments, that is, they are effectively translating costly innovation investments into more and higher-quality outputs. The Republic of Moldova performs above the upper-middle-income group average in four pillars, namely: Human capital and research; Market sophistication; Knowledge

and technology outputs and, Creative outputs. The basis of the quality of any education and science is personnel. Let's consider how many researchers Moldova has in scientific areas.

Table 2. Researchers by scientific fields, 2020-2021

	Researchers, pers.				Researchers, %			
	2020		2021		2020		2021	
	Total	Incl. women	Total	Incl. women	Total	Incl. women	Total	Incl. women
Researchers – total	2907	1430	2920	1459	100	100	100	100
Natural sciences	985	487	941	469	33,9	34,0	32,2	32,1
Engineering sciences	351	71	336	69	12,1	5,0	11,5	4,7
Medical sciences	402	251	396	240	13,8	17,6	13,6	16,5
Agricultural sciences	453	217	464	226	15,6	15,2	15,9	15,5
Social sciences	477	278	535	323	16,4	19,4	18,3	22,1
Humanitarian sciences	239	126	248	132	8,2	8,8	8,5	9,1

Source: *Research and development activity in 2021*. URL:<https://statistica.gov.md>

In the period 2020-2021, most researchers worked in the field of natural sciences (32.2%), and the fewest researchers worked in the field of humanities (8.5%). At the same time, in 2021, the share of researchers from the natural sciences (by 1.7 p.p.), engineering and technical sciences (by 0.6 p.p.), and medical sciences (by 0.2 p.p.) decreased), and the share of researchers from the fields of social sciences (by 1.9 p.p.), agricultural and human sciences (by 0.3 p.p.).

The proportion of women researchers is higher than that of men in the following fields - medical sciences (60.6%), social sciences (60.4%) and humanities (53.2%), a minority in three other fields - natural sciences (49.8 %), agricultural (48.7%) and engineering sciences (20.5%).

Researchers with scientific titles (doctor and doctor habilitat) in 2021 accounted for 54.3% of the total number of researchers. At the same time, the share of researchers with the title of doctor in the total number of researchers is 42.4%, and with the title of doctor of habilitate – 11.8%. Doctor habilitate women researchers account for just over half of all doctors (50.8%), and doctor habilitate women researchers account for 30.3%.

Compared to 2020, there is a decrease in the number of researchers with the academic title of doctor, both among women and men (by 3.2% and 2.4%, respectively). The number of male researchers with the academic title of Doctor (Habilitation) also decreased (by 5.1%), and only among female researchers – Doctor (Habilitation) increased by 29.6%.

Table 3. Researchers with academic titles by field of science, 2020-2021

Type of Science	2020				2021			
	doctor (habilitat)		doctor		doctor (habilitat)		doctor	
	Total	Incl. women	Total	Incl. women	Total	Incl. women	Total	Incl. women
Researchers (scientific titles)	335	81	1275	651	346	105	1239	630
natural	100	17	436	230	100	17	422	226
engineering	21	1	97	14	25	3	94	12
medical	70	21	157	102	60	22	132	80
agricultural	38	5	166	72	35	5	164	75
social sciences	59	20	285	163	78	41	287	163
humanitarian	47	17	134	70	48	17	140	74
compound, %	100	100	100	100	100	100	100	100
natural	29,9	21,0	34,2	35,3	28,9	16,2	34,1	35,9
engineering	6,3	1,2	7,6	2,1	7,2	2,9	7,6	1,9
medical	20,9	25,9	12,3	15,7	17,3	20,9	10,6	12,7
agricultural	11,3	6,2	13,0	11,1	10,1	4,8	13,2	11,9
social	17,6	24,7	22,4	25,0	22,6	39,0	23,2	25,9
humanitarian	14,0	21,0	10,5	10,8	13,9	16,2	11,3	11,7

Source: *Research and development activity in 2021*/ URL:<https://statistica.gov.md>

Another challenge facing the system of higher education and the necessary condition for ensuring the quality and sustainability of education and research is the introduction of digital technologies, which is reflected in the Development Strategy „Education 2030”. The list of main activities and the required amount of funding from other sources includes [13]:

- ✓ equipping at least 80% of educational units with equipment, software and other information and communication technologies;
- ✓ ensuring the initial and continuous training of 100% of employees in the education sector regarding the development of digital skills and the implementation of education computerization standards;
- ✓ developing the institutional capacity of 95% of educational institutions in the creation, use and evaluation of digital learning tools;
- ✓ development and implementation of higher education programs with distance learning.

Conclusions. The results of the study illustrate a fairly high level of funding for the education sector, while the number of students and educational institutions is decreasing at the same time. R&D funding indicators require the construction of a system of statistical accounting of private investments, the development of incentive systems for financing this area. The study of the system of development of higher education in the Republic of Moldova makes it possible to note that the system of higher education cannot develop outside of global processes and trends - digitalization processes, inclusion more women in the field of science.

Solving the issues of reforming and developing the country's universities cannot be based on criteria only at the national level. Without studying and implementing best practices, universities will not be able to train specialists who meet the requirements of the modern market and ensure sustainable development. It should be noted the importance of strengthening the international component in the organization of the training of a competent specialist, the development of the internationalization of higher education and the field of scientific research.

National Agency for Quality Assurance in Education and Research (ANACEC) is already recognized in the Republic of Moldova as a body of competence and expertise in the field of external quality assurance of studies [14]. Since its establishment and to date, the Agency has made great progress in developing and improving its activities in line with the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) recommendations. ANACEC is already recognized in the Republic of Moldova as a body of competence and expertise in the field of external quality assurance of studies.

Thus, for the Republic of Moldova in the context of integration processes, one of the most effective ways to improve the quality of education and its competitiveness is the participation of universities in international educational and research projects. One of these projects is the project QFORTE- Enhancement of Quality Assurance in Higher Education System in Moldova, implemented with the support of the ERASMUS+ funded by the EU [20].

Overall objective of the project: to contribute to deeper integration of Moldova into European Higher Education Area (EHEA) through the enhancing of quality assurance in higher education system. Specific objective of the project: to promote and strengthen the Quality Assurance culture in Moldova and to build national consensus of the key-actors on the development issues; to develop and advance a national legislative framework and stimulate regulatory changes on Quality Assurance in HEIs in Moldova; to enhance the Quality Assurance management of HEIs in Moldova through International institutional accreditation; to build the institutional capacities of HEIs in Moldova for efficient and effective implementation of Quality Assurance reform.

The implementation of the QFORTE project for the Moldovan higher education system is an opportunity to exchange experience with leading European universities, optimize the system for ensuring the quality of education and research, an important resource for modernizing education and introducing innovative methods. On the way to integration into the European Educational Area, the Republic of Moldova should strive to form educational and research programs that meet the highest quality standards.

References

1. Cotelnic A. Quality assurance in higher education institutions through the risk management integration. *Journal of Social Sciences* Vol. VI, no. 1 (2023), pp. 58-68.
2. Demirguc-Kunt, Asli; Torre, Iván. 2020. Measuring Human Capital in Europe and Central Asia. Policy Research Working Paper; No. 9458. World Bank, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/>
3. Education spending as a share of gross domestic product (GDP) in Europe in 2020 URL: <https://www.statista.com/statistics/1073151/education-spending-in-eu-countries/>
4. Enders, Jürgen; Don F. Westerheijden. 2014. "Quality Assurance in the European Policy Arena." *Policy and Society* 33 (3): 167-176.
5. Global Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372970>

6. Global Innovation Index 2022. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/
7. Harvey, Lee, and James Williams. 2010. "Fifteen Years of Quality in Higher Education (Part two)." *Quality in Higher Education* 16 (2): 81-113.
8. Ianioglo N., Racovchena T. International student mobility as an important process of internationalization of universities and improvement of education quality//Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph/edited by W. Musialic, in 3 Vol. // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. – Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 2019. – Vol. 1. – 258-267 p.
9. Innovation Economic Development: Institutional and Organizational Dimension: International collective Monograph /red. Alla Levitskaia; science council: Michael Oklander [et al.]; Comrat State University (Moldova), National University "Kiev-Mohyla Academy" (Ukraine), Odessa National Polytechnic University (Ukraine) [et al.]. – [Comrat] : S. n., 2021.
10. Levitskaia A., Innovation driven model of increasing entrepreneurship innovative potential. Collective monograph. For ed. prof. Khrapkina V.V. VZ "Kiev University of Market Relations"/Kiev. 2018.
11. Markus Seyfried | Philipp Pohlenz Assessing quality assurance in higher education. *European journal of Higher Education*. 2018, vol. 8, № 3, 258-271.
12. Ministry of Education and Research. The third stage of the National Digital Literacy Program begins [Press release]. 2022. URL:<https://mecc.gov.md/ro/content/incepe-cea-de-treia-etapa-programului-national-dealfabetizare-digital>
13. Moldova: Education spending, percent of GDP. URL: https://www.ru.theglobaleconomy.com/Moldova/Education_spending/
14. National action plan on quality assurance of higher education in the Republic of Moldova for the period 2021-2023. ANACEC 2021, Chisinau.
15. Raportul de activitate al Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare pentru anul 2022. URL: <https://ancd.gov.md/ro/content/rapoarte>
16. R&D expenditure in the EU at 2.3% of GDP in 2020. URL:<https://ec.europa.eu>
17. Research and development expenditure (% of GDP) – Moldova. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?end=2020&locations=MD&start=2013&view=chart>
18. Research and development activity in 2021. URL: https://statistica.gov.md/ro/activitatea-de-cercetare-dezvoltare-in-anul-2021-9454_59408.html
19. Strajn, Darko; Zgaga, P., Teichler, U., & Brennan, J. (Eds.) (2012). *The globalisation challenge for European higher education / Convergence and Diversity, Centres and Peripheries*. Frankfurt/M.: Peter Lang. [Book review] - In: *CEPS Journal* 3 (2013) 4, S. 139-143
20. QFORTE- Enhancement of Quality Assurance in Higher Education System in Moldova. Reference number (618742-EPP-1-2020-1-MD-EPPKA2-CBHE-SP) URL: <https://www.qforte.usm.md/>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Levitskaia Alla,

Doctor of Economic Sciences (Habilitation), Professor,
 Department of Economics, Comrat State University, Republic of Moldova
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0520-805X>
 Researcher ID: AEW-5234-2022
 e-mail: alla.levitskaia@gmail.com

Ianioglo Nadejda,

Doctor of Economic Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
 Department of Economics, Comrat State University, Republic of Moldova
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1784-3824>
 e-mail: ianioglo.n@gmail.com

DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA, WAYS TO IMPROVE THE SPHERE AND MANAGEMENT SYSTEM

Musca Snejana
Kara Maria

Relevance of the research. *The agro-industrial complex is the most important component of the economy of the Republic of Moldova. The protracted crisis of the agrarian sphere was, first of all, the result of the weakening of the role of state regulation and the management system of the agro-industrial complex. The effective economic development of the agricultural sector of the Republic of Moldova at the macro and micro levels requires the improvement of the system of management of the agricultural sector at all levels.*

Formulation of the problem. *Related to the improvement of management at all levels of the country's agro-industrial complex, namely the competitiveness of enterprises under the influence of various risk factors, the correct formation of strategic management at the level of the state and enterprises, the use in the production of certain models of rational placement of production infrastructure for the effective development of enterprises, which ultimately ensure the sustainable economic growth of the country's agricultural sector.*

Setting the task, the purpose of the study. *The purpose and objectives of the article are to study the structure of the agro-industrial complex management system, the dynamics of the main indicators characterizing the state of agriculture of the Republic of Moldova; identify problems, and develop recommendations for improving the management system of the agro-industrial complex of Moldova.*

Material and methodology. *During the writing of the article, general scientific and special methods were used, namely the abstract-logical, statistical-economic, and graphic methods. The information and empirical base of the study are based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova.*

Presentation of the main material (results of work). *The article conducted a study of the composition of the agro-industrial complex of the Moldavian SSR; the current state management system of the agro-industrial complex was analyzed; the degree of impact of reforms on the management structure of the agro-industrial complex was determined; in-depth analysis of the main indicators characterizing the state of this industry was carried out; proposed are directions of market infrastructure development through suitable channels of agricultural products distribution.*

Field of application of results. *The materials, results, and conclusions of the study can be used by government bodies, higher education institutions, and student organizations.*

Conclusions according to the article. *The results of the reforms carried out in the agricultural sector of the country's economy were summarized, problems that arose as a result of the ongoing reorganizations in the agro-industrial complex system were identified, and a deep analysis of the development of the agricultural economy was made. The authors also presented recommendations for improving the processes of management of the agricultural sector of the Republic of Moldova, and presented the author's conceptual approaches to the formation of the composition of the agro-industrial complex.*

Key words: *agro-industrial complex of Moldova, innovations in the agro-industrial complex, difficulties and opportunities, structure, composition, management.*

JEL Classification: Q13,Q17.

РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА, ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СФЕРИ ТА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Муска Сніжана
Кара Марія

Актуальність теми дослідження. Агропромисловий комплекс є найважливішою складовою економіки Республіки Молдова. Затяжна криза аграрної сфери стала, насамперед, наслідком послаблення ролі державного регулювання та системи управління АПК. Ефективний економічний розвиток аграрного сектора РМ на макро та мікрорівні потребує вдосконалення системи управління аграрним сектором на всіх рівнях.

Постановка проблеми. Пов'язаних із удосконаленням управління на всіх рівнях АПК країни, а саме конкурентоспроможності підприємств під впливом різних факторів ризику, правильного формування стратегічного управління на рівні держави та підприємств, використання у виробництві певних моделей раціонального розміщення виробничої інфраструктури для ефективного розвитку підприємств, що забезпечують, зрештою, стійке економічне зростання аграрного сектора країни.

Постановка задачі, цілі дослідження. Метою та завданнями написання статті є дослідження структури системи управління АПК, динаміки основних показників, що характеризують стан сільського господарства Республіки Молдова; виявлення проблем та розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи управління АПК Молдови.

Методика дослідження. У ході написання статті було використано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме абстрактно-логічний, статистико-економічний та графічний метод. Інформаційно-емпірична база дослідження ґрунтується на даних Національного Бюро статистики Республіки Молдова.

Виклади основного матеріалу (результати дослідження). У статті здійснено дослідження складу АПК Молдовської РСР; проаналізовано діючу державну систему управління АПК; визначено ступінь впливу реформ на структуру управління АПК; проведено глибокий аналіз основних показників, що характеризують стан цієї галузі; запропоновано напрями розвитку ринкової інфраструктури через відповідні канали дистрибуції сільськогосподарської продукції.

Область застосування результатів. Матеріали, результати та висновки дослідження можуть бути використані державними органами, вищими навчальними закладами, студентськими організаціями.

Висновки відповідно до статті. Узагальнено результати проведених реформ в аграрному секторі економіки країни, виявлено проблеми, що виникли в результаті реорганізацій, що проводяться в системі АПК, зроблено глибокий аналіз розвитку економіки сільського господарства. Також подано рекомендації авторів для вдосконалення процесів управління аграрним сектором Республіки Молдова, подано авторські концептуальні підходи формування складу АПК.

Ключові слова: Агропромисловий Комплекс Молдови, інновації в АПК, проблеми, можливості, структура, склад, управління.

The activities of the agro-industrial complex are of high social importance, which consists of the development of the foundations of the life support of the public sector, as well as the level of food security of the state. The current conditions are characterized by the need to stabilize and ensure the successful development of the agricultural sector of the economy, it makes special sense to improve the management procedure. Today, Moldova's economy is characterized by a loss of economic manageability, which has had a very negative impact on the state of the agricultural sector as the most complex system, which takes place under the influence of patterns of economic, social, natural, and climatic nature and other special conditions [1]. Most economists believe that the current procedure for managing the agricultural sector has extremely ugly forms. This is not even a management system, but its a quasi-market hybrid, which has absorbed the worst features of a directive and market economy. Taking into account the conditions and the situation, especially in the agricultural sector of the economy, the management of production and people in our country requires a fresh approach.

Since the beginning of the 90s of the twentieth century, great changes in the socio-economic nature have occurred in the agro-industrial complex of the Republic of Moldova: a variety of forms of ownership have been established, and new land relations have developed. Subsequent forms of management were created in the village: limited liability companies, joint-stock companies, agricultural production, and consumer cooperatives, peasant (farm) farms, and households. The situation of the country's agricultural production during the period of development of market relations worsened, the enterprises of the agro-industrial sector lost their market positions and for the most part, are presented as economically weak and scattered [2].

However, it should be noted that the agro-industrial complex in Moldova is still the main one in the country's economy, the agro-industrial complex accounts for about 60% of the GDP and more than 50% of the export of manufactured products.

The agro-industrial complex was formed in Soviet times under the influence of some development conditions, which can be attributed to - the favorable agroclimatic conditions of Moldova, the highest provision of its labor resources, which allows you to specialize in the production of labor-intensive types of products, as well as relatively low costs for the production of agricultural products, the state provision of agricultural machinery, mineral fertilizers, fuel, and other resources played an important role.

What is the agro-industrial complex?

The agro-industrial complex (agro-industrial complex) is a set of interconnected sectors of the economy involved in the production, and processing of agriculture and bringing it to the consumer.

The key task of the agro-industrial complex is to provide the country's population with food.

The agro-industrial complex was formed as part of some of the most important interconnected industries - the agricultural, industry that processes agricultural raw materials, enterprises, and organizations that provide agro-industrial services (agrochemical and reclamation services, elevators, veterinary services, seed laboratories, motor transport bases, etc.); especially at the time, organizations specializing in the sale of finished products can be distinguished - procurement and sales offices, bases, branded grocery stores, food markets.

Considering the spheres included in the agro-industrial complex, it should be noted that such an organization was inherent in enterprises of this sector of the economy in the 70-85 years (Figure 1). In the agro-industrial complex, agriculture (2 links of the agro-industrial complex) seems to be the basic share of the national economy, in Moldova's GDP, it is more than 15%.

In this complex, the agro-industrial complex is divided into separate components, the main of which is associated with a change in ownership forms. The numerous industry and functional commercial structures formed here, especially in the form of JSC (SA), operating in the field of material and technical supply, and trade, pursue one goal - making a profit, and by no means protecting the interests of agricultural producers. The goals, objectives, and functions of the systems of state, economic and economic management, and local self-government are poorly marked. In this regard, legislation, provisions and charters and other regulatory and legal documents on the management of the agro-industrial complex are imperfect, vague, and ambiguous.

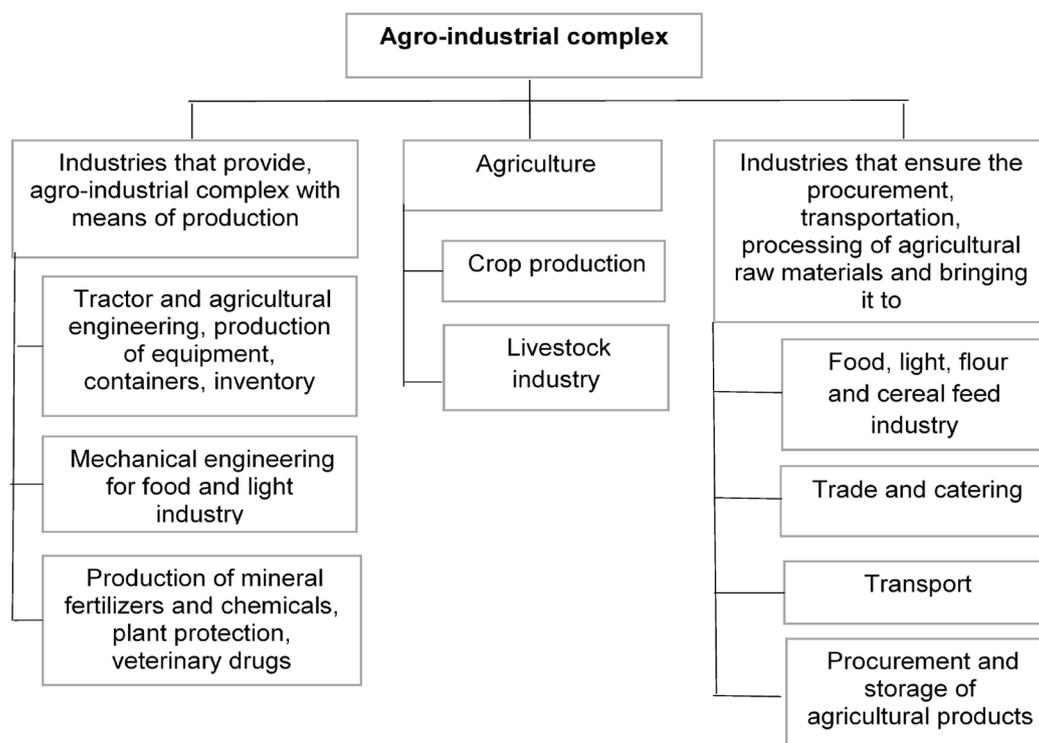

Figure 1. Composition of the Agro-Industrial Complex of the Moldavian SSR

Source: [1]

It should also be noted that the formation of the composition of the agro-industrial complex was influenced by reforms carried out in agriculture after the collapse of the USSR, as a result of which the newly minted

composition of agricultural land plots was formed in the form of ownership. Representatives of an impressive share of this property were newly created enterprises: limited liability companies (SRL), production cooperatives, peasant farms, etc. As of January 1, 2022, 74% of the land is privately owned and only 26% is in public (state) (Figure 2).

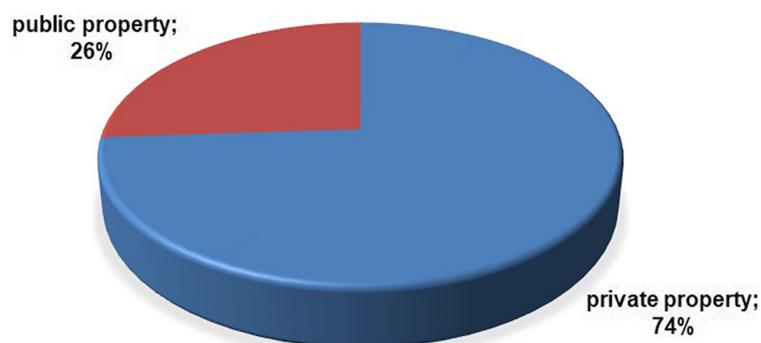

Figure 2. Composition and structure of agricultural land by forms of ownership in the Republic of Moldova as of January 1, 2022

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL:<https://statbank.statistica.md/>

Analysis of the composition and structure of agricultural land (data presented in Figure 3) indicates a significant share of arable land – 74% of the total area of farmland, long-term plantings of 275,5 thousand hectares (10%), including vineyards 124, 6 thousand hectares (5%), gardens 126, 6 thousand hectares (5%); pastures 336.0 thousand hectares. (12%). The area of agricultural land in the country as a whole for the analyzed period from 2005 to 2021 decreased by 1,6 million hectares, and as of January 1, 2022, amounted to 2493,1 thousand hectares.

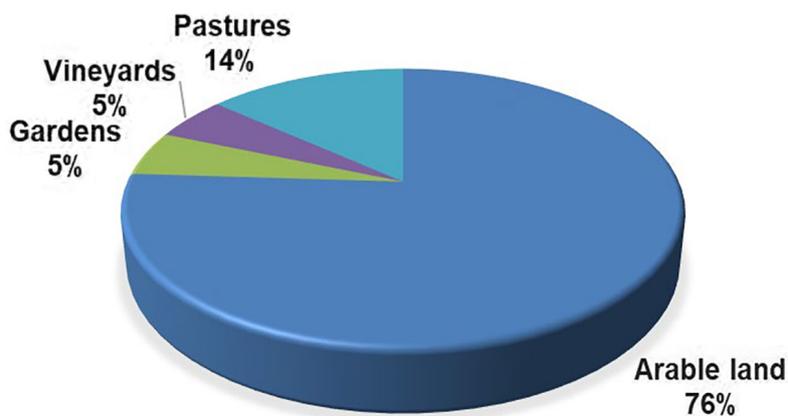

Figure 3. Composition and structure of agricultural land in the Republic of Moldova as of January 1, 2022

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL:<https://statbank.statistica.md/>

The current situation could not but affect the sectoral structure of the agricultural sector of our country and regions. The analysis of the structure of agricultural production by industry over the period under review in Moldova (Table 1) indicates a change in the specifics of this industry. There was a redistribution of the ratio between crop production and animal husbandry.

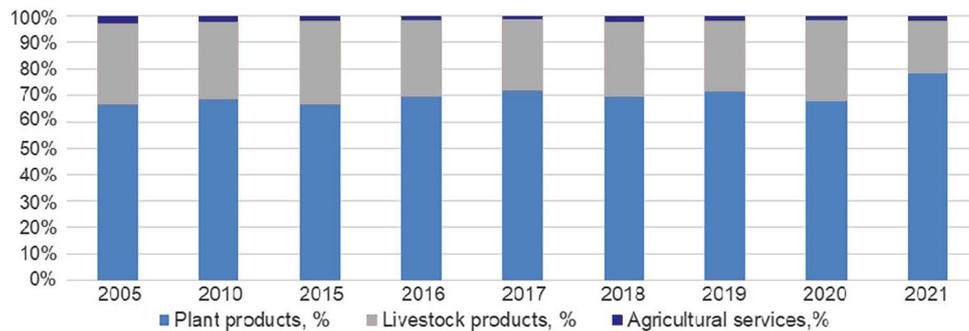
Over the past twenty-year period, the share of crop production in the country as a whole has increased, in 2000, respectively, amounted to 70%, and in 2021, 78,2%. Due to the bankruptcy and liquidation of many large livestock complexes, the share of the livestock industry in gross agricultural production for the period from 2000 to 2021 decreased significantly, both in the country as a whole and in the districts. So, if in 2000 the share of animal husbandry was 24,4%, in 2021 19, 9%, the decrease was 4,5%.

Table 1. Production of agricultural products in farms of all categories (million lei)

Indicators	Year									
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Agricultural products – in total: including	8268	12688	19873	27193	30362	34142	32637	34597	30061	48434
Crop production	5790	8449	13616	18082	21098	24354	22883	24670	20389	37896
Livestock products	2202	3851	5786	8584	8768	9192	9190	9248	9135	9683
Agricultural services	276	388	471	527	496	515	564	679	537	913

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL: <https://statbank.statistica.md/>

The agricultural sector of the Republic of Moldova is dominated by crop production (Figure 4). A significant share of agricultural products in value terms is represented by the following types: cereals, grapes, vegetables, fruits, pork, milk, and poultry. Grain crops and sunflowers occupy the first place in this list, thanks to the impressive share of arable land – almost 70% of the total sown area. The root causes of the concentration of grain production are wide mechanization, relatively little need for capital investment, low labor intensity, reliable markets and profit opportunities, and a limited need for irrigation. From 2005-2021, crop production in the Republic of Moldova amounted to 70-80% of the total agricultural production.

Figure 4. Structure of agricultural production in farms of all categories of the Republic of Moldova for the period from 2005-2021 (million lei; current prices)

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL: <https://statbank.statistica.md/>

However, despite a significant share of crop production in the structure of agricultural production and a rich harvest, a decline continued in the livestock sector. Animal husbandry produces approximately 30,0% of agricultural output by cost. Cattle of the dairy and meat direction, pigs, and sheep are bred in the country, poultry farming is almost widespread. But livestock productivity is very low, and even personal needs are not met, the reason is a decrease in the number of animals at times, this is indicated by the indicators of the given data in Table 2.

Table 2. Livestock in farms of all categories of the Republic of Moldova for the period from 2005 to 2021, thousand heads

Indicators	Year									
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Cattle	331	222	191	186	182	167	145	124	109	
Including cows	231	161	137	128	123	113	97	81	71	
Pigs	398	377	473	453	439	406	397	397	340	
Sheep and goats	942	915	875	869	870	843	770	677	617	
Horses	73	54	43	39	37	34	26	26	22	
Birds	17522	22457	3535	4008	4351	4521	3624	4094	3263	

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL: <https://statbank.statistica.md/>

Analysis of the given data in Table 1, certifies the systematic deterioration of the situation of the entire animal population. Thus, for the studied period from 2005-2021. the reduction in the number of animals occurred mainly due to slaughtering. The number of cattle decreased by 67% or 222 thousand heads. During the same period, the number of sheep and goats decreased by 325 thousand heads or 35%, and the number of pigs decreased by 15% or 58 thousand heads. A significant reduction in the number of animals occurred horses by more than 3 times and birds by 5 times. On average, the rate of decline in livestock and poultry in Moldova is 5,6% per year or 72,4 thousand heads.

As a result of the reduction in livestock, the production of the main types of livestock products also fell (Table 3.). Livestock products of the Republic of Moldova have the following structure: pigs – 57,7%, poultry – 29,2%, cattle – 9,7%, sheep and goats – 2,4%, and other products – 1%. 86% of livestock is concentrated in the private sector, including cows – 92%, pigs – 91%, sheep, and goats – 96%. The dairy industry produces 11,8% of the total agricultural output (skimmed milk, cottage cheese, milk powder, soft cheeses, and other products, mainly intended for the domestic market).

Table 3. Production of the main types of livestock products in farms of all categories of the Republic of Moldova for the period from 2005-2021

Indicators	Year								
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sales for slaughter of livestock and poultry, thousand tons	121	150,3	174,5	184,3	157,8	163,3	158,6	159,2	156,1
Milk, thousand tons	659	591,2	519,7	504,3	485,2	411,7	367,3	321,7	295,3
Including cow's milk, thousand tons	561,2	554,1	479,5	462,1	442,7	373,1	331,7	290,5	264,9
Eggs, million pcs	762	718,5	628,8	673,5	707,2	688,7	686,6	627,5	578,4
Wool (in physical weight), tons	2079	2066,7	1899,3	1709,5	1850,2	1917,5	1755,1	1464,1	1264,8

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL: <https://statbank.statistica.md/>

The sale of livestock and poultry for the study period 2005-2021 was not stable. In 2021, it amounted to 156.1 thousand tons, which is 29% higher than in 2005, and compared to 2020, production decreased by 2%. And compared to 2016, the decrease occurred by 15%. The amount of milk produced in 2021 amounted to 295.3 thousand tons, which is 45% of the amount produced in 2005, compared to 2021 decreased by 8%.

According to statistics, 60% of dairy farms are located in the north of the republic, and the rest of the dairy products come from the central and southern regions. This distribution has developed since the time of the Soviet Union. Egg production decreased by 24%, and stubborn wool, during the analysis period decreased by 2 times.

The development of this sector depends on the decapitalization of enterprises specializing in the production of livestock products, the reduction of livestock and forage crops, low livestock productivity, lack of access to sales markets, and fierce competition with imported products that prevail over local products.

The agro-industrial complex also includes food, processing, and light industry, among all industries the leading place is occupied by the food industry – the cost of produced products is more than 40%. The enterprises of the fruit and vegetable industry are concentrated in the southeast of the country – Cahul, Chisinau, Tiraspol, and Bender. The sugar industry is concentrated in the north of the country, wineries are concentrated mainly in the center and south of the country, where grape plantations are located. The enterprises of the oil mill - the fat industry are equally located in the country. The light industry uses mainly imported raw materials for cotton and silk fabrics. The production of cotton fabrics is established in Tiraspol, silk fabrics in Bender, and carpet products in Ungen.

As for other blocks of the agro-industrial complex, the procurement of agricultural products, the production, and repair of agricultural machines, plant protection, reclamation, etc., ceased to exist. These functions are partly performed by private-sector enterprises. The reason lies in the transition from a centralized to a market system of farm management, which drove the economy of Moldova, including the agricultural sector, to serious changes in the structure of production and priorities in the agricultural sector, data and several other root causes contributed to a change in specialization in the agricultural sector of the economy, both in the country as a whole and in areas, farms. This led to the collapse of economic ties among the subjects of the agricultural sector, an increase in differences between them in terms of the degree of economic development, the loss of sales markets, decreasing in the number of employment, and the potential of qualified personnel.

As it was noted, the transition from a centralized to a market system of farm management drove the economy of Moldova, including the economy in the agricultural sector, to serious deformations. Fundamental changes in the structure of production in the agricultural sector, a sharp restriction of the state order for agricultural products, as well as a number of other points changed the priority scales in the agricultural sector. This

led to a change in the specialization of the agricultural sector, and in many cases, the deserialization of the territories of regions, and farms, led to the breakdown of economic ties among the subjects of the agricultural sector, a repeated increase in differences between them in terms of the degree of economic development and, ultimately, to the collapse of the entire national economic complex. There was a threat to the very existence of the sector: domestic production is becoming less and less in the domestic market of the republic. In the agricultural sector, employment conditions, production structures, and scientific and technological degradation are reduced. As a result, the professional and qualification potential accumulated over the previous years in the agricultural sector was largely not in demand [4].

Agricultural production has always been considered a key direction of Moldova's economy. The instability of the agricultural sector of the country's economy was also reflected in the development of agricultural exports, especially since these problems significantly affected crop production and animal husbandry. This is evidenced by the indicators of the export of crop and livestock products of the Republic of Moldova for 2012-2021 (Table 4).

Table 4. Export of agricultural products of the Republic of Moldova for 2012-2021 (million dollars)

Indicators	Year									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Live animals; animal products	26,87	24,96	43,25	12,53	18,27	19,21	16,09	12,42	11,45	11,62
Products of plant origin	149,90	158,66	498,37	102,51	70,09	111,07	110,83	113,07	132,27	154,18
Total agricultural products	176,77	183,62	541,63	115,04	88,36	130,22	126,92	125,49	143,72	185,81

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2022. URL: <https://statbank.statistica.md/>

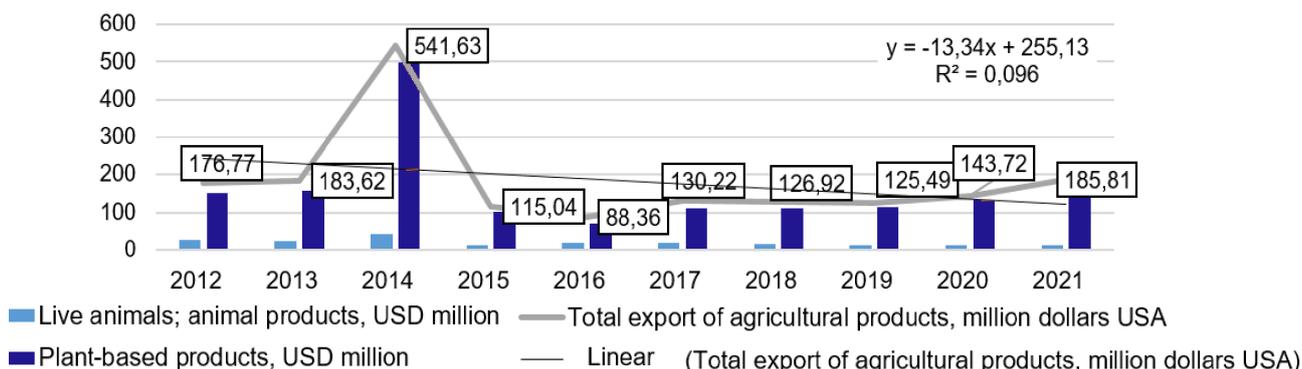

Figure 5. Dynamics of export of agricultural products of the Republic of Moldova for 2012-2021 (million dollars)

Source: developed by the authors based on data from the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova., 2022. URL: <https://statbank.statistica.md/>

Agricultural products are supplied to the countries of the European Union, Asia, the CIS, and the Middle East. In 2021, the number of exports of agricultural goods amounted to 185, 81 million dollars, this is much higher for the entire analyzed cycle, except for 2014, which was the highest-yielding year in the last 30 years. In 2021, the total amount of exports increased by 32, 4% (+60, 32 million dollars) compared to 2019. However, agricultural exports have consistently declined at an average rate of more than \$13 million per year over the 20 years under review (as evidenced by the linear trend $y = -13,34x + 255,13$).

It should be emphasized that in the structure of agricultural exports, the largest share is occupied by the number of exports of crop products – 83%, livestock only 17%. One of the main reasons for the significant reduction in livestock and animal productivity, as well as exports from livestock products, is allowed only bee honey and egg powder are. Restrictions on the export of livestock products are explained by the fact that most of these products are produced in a household that does not meet uniform standards and are not competitive due to high costs.

The consequence of this was:

1. Complete loss of the system of the agro-industrial complex as an object of whole management (until 1990, the agro-industrial complex had a clear system of governing bodies, which included such sectors of the national economy as agriculture, processing, trade, repair, transport, procurement enterprises. and so on.

2. Unjustified fragmentation of the agro-industrial sector of Moldova and the loss of a significant number of public administration functions between ministries and departments, parallelism and duplication in work.
3. Lack of appropriate administrative structures for the agro-industrial complex.
4. Change of authority and responsibility of public administration bodies, etc.

Conclusions and recommendations:

At the current stage, it is impossible to master crisis phenomena and lay the foundation for the stable formation of the agricultural sector outside the development of a scientifically sound strategy for the formation of the industry at all levels of management, as well as it is necessary to improve technologies and approaches to the organization of management at all levels of the agricultural sector of the country's economy. It should be noted that the key outcome of solving these problems should be reorganization in the organizational structure of the management of the agricultural sector of the economy, which will contribute to the effective formation of the agro-industrial complex. We join the statements of the students of the Republic of Moldova A.N. Sratan, N.P. Perchinskaya, E.A. Baranova, who are researching this most relevant topic in the agricultural sector.

For the team and organizational structure of the management of the agro-industrial complex of Moldova to meet the composition of the agro-industrial complex that existed in our country before the collapse of the union (Figure 1) and to successfully organize management in this sector of the economy, it is necessary:

1. *Integration into a single economic chain of production, processing, and sale of agricultural raw materials and products.* Mediation, monopoly of customers of agricultural raw materials, and change the quantitative and property of processing enterprises should be excluded, which will contribute to the formation of the agro-industrial complex of Moldova in the conditions of the post-industrial economy and innovative transformation.

2. An important role in ensuring the sustainability of the functioning and effective formation of the agro-industrial sector should be played.

Consumer cooperation, which will be able to include the solution of subsequent issues:

- ✓ procurement of agricultural machinery and tools, seeds, and mineral fertilizers;
- ✓ maintenance of agricultural machinery and repair;
- ✓ organization of nurseries for agricultural plants;
- ✓ creation of tribal subsidiary (farm) farms);
- ✓ informational and consulting assistance, etc.

It should be noted that increasing the competitiveness of agricultural products is not an instant solution. Without the development of market infrastructure and the establishment of suitable distribution channels for products integrated into external trading networks, the added value of agricultural products will decrease.

Thus, it is necessary to focus on:

1. *The creation of wholesale agri-food markets (auctions of agricultural products)* will be carried out by modernizing advertising structures.

2. *The creation and formation of marketing cooperatives* are designed to improve the quality of products, and the volume of production, contribute to the allocation of marketing investments (packaging, sorting, processing, storage), and increase the bargaining potential of agricultural producers.

3. *Support for small and medium-sized enterprise refining and marketing investments.*

References

1. Baranov E., Moroi E. Model of the system of strategic management of agricultural enterprises of the Republic of Moldova. În: Conferința Internațională Științifico-Practică a VII – a „Creșterea Economică în Condițiile Internaționalizării”, Institutul de Economie, Finanțe și Statistică, Chișinău, 18-19 octombrie 2012, p. 227-232.
2. Cara M.F. Reforms in the agriculture of Moldova and their consequences//Science, education, culture. International scientific and practical conference dedicated to the 28th anniversary of Comrat State University. Comrat, 2019. S. 118-119.
3. Kara M., Musca S. Problems of livestock industry development in the Republic of Moldova. International Scientific and Practical Conference "Science, Education, Culture": Dedicated to the 31st anniversary of Comrat State University, "Știință. Educație. Cultură", conferință științifico-practică internațională. Comrat; CSU, 2022, pp. 127-130.
4. Kara M., Musca S. Aspects of the development of agrarian reform in the 90s and their consequences for the economy of the Republic of Moldova and the ATO Gagauzia. International Scientific and Practical Conference "Science, Education, Culture": Dedicated to the 30th anniversary of Comrat State University. Comrat: CSU, 2021, p. 102-108.
5. Mitin. D.A. On increasing the role of cooperation in the development of agro-industrial integration in modern conditions//New word in science and practice: hypotheses and testing of research results. 2012. № 1. S. 179-186.

6. Novikov V.A. Modernization of the development of the agricultural and industrial sector of the economy is the way to food independence of the state//Economic Nobel Bulletin. 2012. № 1-2 (5). S. 271-279.
7. Strathan A., Baranov B. Areas of strategic management of an enterprise in a market economy. În: Analele Institutului de Economie, Finanțe și Statistică, Ediția a II-a, Chișinău, 2012, p. 25-30.
8. National Bank of Statistics of Moldova, 2022 URL: Access mode <http://statbank.statistica.md>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Musca Snejana,

Doctor of Economics

Comrat State University, Comrat, Republic of Moldova

ATO Gagauzia, Lenin street 207, kv.8

e-mail: muskasnejana@mail.ru

orcid.org/0000-0001-8165-4660

Maria Kara,

Assoc. Prof. Ph.D., Lecturer, Department of Economics

Comrat State University, Comrat, Republic of Moldova

ATO Gagauzia, street Galatana 62

e-mail: maria.cara2017@mail.ru

orcid.org/0000-0002-5243-2708

ЕКОНОМІЧНІ ІНІЦІАТИВИ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Костик Є. П.

Предметом дослідження є: економічні ініціативи першого Президента незалежної України через призму вивчення періодичних видань.

Мета наукової статті полягає у тому, щоб дослідити економічні ініціативи першого Президента незалежної України через призму вивчення періодичних видань 1991-1994 рр..

Методи дослідження. Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, розвитку, пріоритету конкретної істини, плюралізму, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, археографічному, контент-аналізу, ретроспективному, статистичному, системного та комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики нами були взяті за основу основні положення: історії України, економічної історії та історії економічної думки, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері, Фонд Президентів України (інтерв'ю, виступи Президента України Л.М. Кравчука перед вітчизняними та зарубіжними засобами масової інформації), матеріали інформаційна служба Президента України та ін.

Результати роботи. У контексті означеної проблематики ми дослідили економічні ініціативи першого Президента незалежної України через призму вивчення періодичних видань.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем економічної історії та історії економічної думки, історії розвитку національного господарства, історії України.

Висновки. Отже, дослідження економічних ініціатив першого Президента незалежної України через призму вивчення періодичних видань 1991-1994 рр.. дає підстави стверджувати, що Леонід Макарівич досить чітко розумів яким має бути економічний курс молодої незалежної держави – соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка проголошує різноманітність і рівність усіх форм власності, включаючи, приватну власність на засоби виробництва, закріплює права держави на проведення своєї власної економічної політики, створення власної бюджетної, податкової і банківської системи, грошової одиниці, ринку робочої сили, цінних паперів, а також сприяння зарубіжним інвесторам, зокрема, іноземні суб'єкти підприємництва повинні мати рівні права з вітчизняними підприємцями, включаючи права власності, реінвестиції і репатріації відповідної частки прибутку при пільговому оподаткуванні. Поряд із постійною готовністю розвивати різноманітні зв'язки із західними партнерами пріоритетними і життєво важливими для Л.М. Кравчука залишалися всі форми й напрямки економічного співробітництва з суверенними республіками.

Слід зазначити, що окреслена проблематика залишається відкритою, позаяк дослідження ініціатив першого Президента незалежної України, дасть можливість прослідкувати особливості становлення та розвитку інституту президентства, а також його вплив на державотворчі процеси, у тому числі – економічні.

Ключові слова: інститут президентства; економічні ініціативи першого Президента незалежної України; соціально-орієнтована ринкова економіка; приватна власність; економічна політика, створення бюджетна, податкова і банківська системи; грошова одиниця; ринок робочої сили та цінних паперів; сприяння зарубіжним інвестиціям; іноземні суб'єкти підприємництва; інтеграція у міжнародне співробітництво.

ECONOMIC INITIATIVES OF THE FIRST PRESIDENT OF INDEPENDENT UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE STUDY OF PERIODICALS

Kostyk Yevhenii

The subject of research is: economic initiatives of the first President of independent Ukraine through the prism of studying periodicals.

The purpose of the scientific article is to investigate the economic initiatives of the first President of independent Ukraine through the prism of studying the periodicals of 1991-1994.

Research methods. All components of the research are based on the main principles – scientificity, historicism, objectivity, systematicity, development, the priority of concrete truth, pluralism, as well as methods of learning socio-economic processes of social development-analysis, synthesis, problem-chronological, comparative-analytical, archeographical, content-analysis, retrospective, statistical, system and integrated approach.

Work methodology. In the process of researching the specified issues, we took as a basis the main provisions: the history of Ukraine, economic history and the history of economic thought, the work of domestic and foreign scientists and practitioners in the specified field, Fund of the Presidents of Ukraine (interview, speeches of the President of Ukraine L.M. Kravchuk in front of domestic and foreign mass media), materials of the information service of the President of Ukraine, etc.

Work results. In the context of the mentioned problems, we investigated economic initiatives of the first President of independent Ukraine through the prism of studying periodicals.

Field of application of results. The results of this study can be applied in the field of studying the problems of economic history and the history of economic thought, the history of the development of the national economy, and the history of Ukraine.

Conclusions. So, research of the economic initiatives of the first President of independent Ukraine through the prism of studying the periodicals of 1991-1994 gives reason to assert that Leonid Makarovich quite clearly understood what the economic course of a young independent state should be: socially oriented market economy, which proclaims the diversity and equality of all forms of ownership, including private ownership of the means of production, establishes the rights of the state to conduct its own economic policy, create its own budget, tax and banking system, monetary unit, labor market, valuable papers, as well as assistance to foreign investors, in particular, foreign business entities should have equal rights with domestic entrepreneurs, including property rights, reinvestment and repatriation of the corresponding share of profit with preferential taxation. Along with constant willingness to develop various ties with Western partners, priority and vital importance for L.M. Kravchuk remained all forms and directions of economic cooperation with sovereign republics.

It should be noted that the outlined issues remain open because of the research initiatives of the first President of independent Ukraine, will provide an opportunity to follow the peculiarities of the formation and development of the institution of the presidency, as well as its influence on state-building processes, including economic ones.

Keywords: Institute of the Presidency; economic initiatives of the first President of independent Ukraine; socially oriented market economy; private property; economic policy, creation of budget, tax and banking systems; currency; labor and securities market; promotion of foreign investments; foreign business entities; integration into international cooperation.

JEL Classification: B22, E60, F02, F15, F29, F33, F35, H11, H50, H77, M10, N10, O10.

Актуальність теми. В ХХІ ст. посада президента є майже невід'ємним атрибутом республіканської форми правління, позаяк Президент є главою держави та одним із активних суб'єктів влади. Однак, на думку А. М. Бібік, правовий статус та повноваження президента в різних країнах неоднакові [1, с. 266]. Виходячи із змісту Основного Закону України, Президент, нашої держави, займає особливе місце в системі органів державної влади і не належить до жодної із гілок влади, так як отримує свої повноваження безпосередньо від народу. Так, згідно ст. 102 Конституції України, Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [2]. Президент наділений широкими повноваженнями в різноманітних сферах, у тому числі і в економічній, глава держави має повноваженнями щодо управління економічними процесами в країні, які полягають насамперед у тому, що гарант Конституції визначає основні напрями зовнішньої і внутрішньої, а також економічної політики, впливає на розстановку кадрів і утворення управлінських структур у даній сфері [1, с. 268]. Однак, слід зауважити, що основа інституту президентства, незалежної України,

була закладена ще за часів Леоніда Макаровича Кравчука, а відтак, актуальним є питання дослідження ініціатив першого Президента незалежної України, так як це дасть можливість прослідкувати особливості становлення та розвитку інституту президентства, а також його вплив на державотворчі процеси, у тому числі – економічні.

Ступінь дослідження проблеми. У низці досліджень розкрито ряд питань присвячені даній проблематиці. Так, М. Зелінська [3] у контексті свого дослідження аналізує процес зміни інституту президентства в Україні, а А. Ю. Войчук [4] у своїй науковій розробці розкриває, заснування та становлення інституту президента в Україні. Дослідниця М. Кармазіна [5] вивчає походження та сутність феномена інституту президентства в Україні. У свою чергу В.В. Власенко та В.Р. Луценко аналізують процес зміни інституту президентства в Україні, який, пройшовши складні періоди становлення та реформації через прийняття Конституції та низки законодавчих актів, а також зміни фактичного статусу глави держави, в умовах незмінності парламентсько-президентської форми правління [6]. Незважаючи на наявність ряду наукових праць, питання дослідження ініціатив, саме, першого Президента незалежної України залишається відкритим і продовжує цікавити науковців, так як вивчаючи його це дасть можливість прослідкувати особливості становлення та розвитку інституту президентства на самому початку формування, а також його вплив на державотворчі процеси, у тому числі – економічні, а відтак вимагає більше ретельного наукового аналізу.

Метою наукової статті є дослідження економічних ініціатив першого Президента незалежної України через призму вивчення періодичних видань 1991-1994 рр.

Виклад основного матеріалу. Інститут президентства в Україні, на думку М. Зелінської, було впроваджено у зв'язку із набуттям країною статусу незалежної держави. Початком існування інституту президентства в Україні можна вважати заснування посади Президента СРСР 15 березня 1990 року третім позачерговим З'їздом народних депутатів СРСР [3, с. 68]. Зважаючи на ці та інші фактори, у липні 1991 року було засновано пост Президента Української РСР. Законом Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції Української РСР» від 5 липня 1991 року Конституція Української РСР 1978 року була доповнена новою главою 12 «Президент Української РСР». Президент спочатку був визнаний як найвища посадова особа і глава виконавчої влади, а у лютому 1992 року за статтею 114-1 президент став не лише главою виконавчої влади, а й главою держави. Закон встановив, що «Президент Української РСР обирається громадянами Української РСР на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на п'ять років» [4, с. 55].

Перші вибори Президента Української РСР відбулися 1 грудня 1991 року – одночасно з проведенням всеукраїнського референдуму з питання про підтвердження Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Президентом України у першому турі було обрано Голову Верховної Ради Леоніда Макаровича Кравчука [4, с. 56].

Президентура була абсолютно новим явищем для української політики, причому діяльність Президента стикалася з рішеннями неструктурованого парламенту, який був поділений на тих, хто бажав суттєвих змін в політичній системі держави, і тих, хто вважав державній устрій радянських часів більш ефективним. У цьому контексті постать глави держави не набувала особливого значення як «представника держави та інтересів народу» [3, с. 68].

Як зазначає А.Ю. Войчук, – «... Президент Української РСР наділявся широкими повноваженнями відповідно до основних сфер державної діяльності. До конституційних повноважень президента у законодавчій сфері належало право законодавчої ініціативи, підписання та оприлюднення прийнятого парламентом закону (промульгація), право вето, яке може бути подолане більшістю від конституційного складу парламенту...» [4, с. 55].

В перші роки проголошення незалежності України, було визначено стратегічний вектор розвитку нашої держави – інтеграція у міжнародне співробітництво, це, зокрема, стосувалося і економічної сфери. Так, 2 лютого 1991 р. на економічному форумі в м. Давосі, де обговорювалася проблема політичного та економічного розвитку, у контексті обговорення теми форуму «Інтеграція СРСР та його союзних республік у міжнародне співробітництво» виступив, тоді ще, Голова Верховної Ради Української РСР Леонід Макарович Кравчук, який досить слушно підмітив, що у сучасну світову історію, останнє десятиліття ХХ ст. увійде, як період завершення холодної війни, перебудови та інтенсивного формування нової інтегрованої Європи, однак розвиваються ці процеси неоднозначно і суперечливо: з одного боку – в наявності прагнення до інтеграції і створення якісно нового об'єднання європейських країн, а з другого – складні відцентрові процеси в країнах Східної Європи, у тому числі і в Україні, які серйозно хвилювали усе світове співтовариство. «Україна, – наголосив Л.М. Кравчук, – виступає за створення якісно нової консолідації суверенних країн, як повноправних членів світового і європейського співтовариства...» [7]. Леонід Макарович, у своєму виступі, також зауважив, що Україна зробила свій остаточний вибір принципово

нової економічної системи, а саме: соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка проголошує різноманітність і рівність усіх форм власності, включаючи, приватну власність на засоби виробництва, закріплює права держави на проведення своєї власної економічної політики, створення власної бюджетної, податкової і банківської системи, грошової одиниці, ринку робочої сили, інвестицій і цінних паперів [7].

На економічному форумі в м. Давос, Леонід Макарович переконливо доводив усій світовій політичній та економічній еліті, про те, що Україна забезпечить режим найбільшого сприяння для зарубіжних інвесторів, зокрема, іноземні суб'єкти підприємництва матимуть права рівні з правами вітчизняних підприємців, включаючи права власності, реінвестиції і репатріації відповідної частки прибутку при пільговому оподаткуванні. Поряд із постійною готовністю розвивати різноманітні зв'язки із західними партнерами для України пріоритетними і життєво важливими залишаються всі форми й напрямки економічного співробітництва з нині суверенними республіками.

Давоський форум став своєрідною платформою для налагодження партнерських стосунків у різних галузях. Тогочасна преса детально висвітлювала кожну зустріч. Так, на шпальтах газети Голос України від 6 лютого 1991 р. вийшла стаття під назвою «Зустрічі Л. М. Кравчука з керівниками Швейцарської Конфедерації», де зазначалося, що дні роботи Всесвітнього економічного форуму стали для Голови Верховної Ради Української РСР Л. М. Кравчука днями по-справжньому плідних контактів. Поряд з багатьма зустрічами з представниками міжнародного бізнесу відбулись бесіди з членами уряду Швейцарії, начальником федерального департаменту економіки Ж.-П. Деламяюра, державним секретарем федерального департаменту закордонних справ К. Жакобі.

Тоді ж відбулася зустріч Л. М. Кравчука з Президентом Швейцарії Ф. Котті, який виявив великий інтерес до питань переходу України до ринкової економіки з перспективами встановлення власної фінансової системи, зокрема, введення своєї грошової одиниці, роздержавлення власності та її приватизації, він також цікавився можливостями ефективного економічного співробітництва між Україною та Швейцарією. Під час цієї зустрічі Л. М. Кравчук наголосив, що Україна обрала шлях державного суверенітету і не зверне з нього, бо це є воля українського народу, який виступає за економічне співробітництво між країнами на засадах справедливості і еквівалентного обміну продукцією. Л. М. Кравчук запросив Президента Швейцарії та керівника федерального департаменту економіки цієї країни відвідати Україну [8].

З Президентом Болгарії Желю Желевим та Л. М. Кравчуком, були обговорені питання інтенсифікації двостороннього економічного співробітництва та досягнуто домовленості, щодо укладання довгострокової торговельно-економічної угоди між двома країнами. Значну увагу керівники України і Болгарії приділили проблемам розвитку взаємовідносин країн Чорноморського регіону.

Також, на Всесвітньому економічному форумі відбулися зустрічі з Прем'єр-міністром республіки Польща Ханною Сухоцькою під час яких розглядався стан україно-польських відносин. Важливі економічні проекти внесли на розгляд Л. М. Кравчука, під час зустрічі, відомі бізнесмени із США, Індії, Швеції, Японії, Швейцарії. Л. М. Кравчук відвідав штаб-квартири кількох великих концернів, де було детально обговорено можливості налагодження їх економічного співробітництва з Україною [9].

Безперечно, економічний форум в м. Давосі відкривав великі можливості для нашої держави і про це розуміли делегати з України, на чолі із Л. М. Кравчуком, то ж потрібно було представити її так, щоб зацікавити потенційних інвесторів та створити умови до тісної співпраці.

Досить потужними були вибудовані стосунки, у різних сферах діяльності, у тому числі економічній, між США та Україною – часів президентства Л.М. Кравчука. Під пильним наглядом преси перебували майже усі офіційні контакти. Так, 5 травня 1992 року відбувся перший офіційний робочий візит президента України Леоніда Кравчука до США. Урядові пресслужби повідомляли, що усі заплановані зустрічі проходили на засадах взаємної довіри. З цього приводу цікавим є репортаж із Нью-Йорка кореспондента Радіо Свобода Василя Шулькевича у якому зазначається: «... За ці дні український лідер провів низку переговорів з американським урядом, виступив перед сенаторами, конгресменами, зустрічався з промисловцями, фінансистами, юристами, закликаючи американський бізнес вкладати капітали в Україну. Українська делегація, до складу якої входили міністри, економісти, лідери парламенту і Народного руху, дипломати, посли, українські бізнесмени, на думку оглядачів, досягла, на цих переговорах істотного успіху, змалювавши перед американським діловим і політичним світом образ нової України, яка тепер будується, - мирної, без'ядерної, демократичної, цивілізованої країни з вільноринковою економікою... Варто нагадати, що Президент Буш виділив додатково 110 мільйонів доларів на допомогу сільському господарству України. Укладено 5 угод поміж Сполученими Штатами і Україною, але, як сказав мені головний економічний радник Президента Олександр Ємельянов, ... головне навіть не те, які конкретні матеріальні вигоди отримала Україна внаслідок візиту Президента Кравчука, а те, що у ставленні до України Америка виявила якісно новий підхід, як до рівного партнера, до нової незалежної держави. І це, до речі, неодноразово підкреслювали в інтерв'ю і виступах Президент Кравчук, і міністр закордонних справ Анатолій Зленко та член Президії Верховної Ради Дмитро Павличко...» [10].

США визнали незалежність України ще 26 грудня 1991 року, а дипломатичні відносини між країнами встановили в січні 1992 року. Під час шестиденного візиту Леонід Кравчук зустрівся з губернатором Арканзасу та претендентом на посаду президента США Білом Клінтоном, а також президентом Джорджем Бушем Старшим у Кемп-Девіді. У Вашингтоні політики підписали декларацію, у якій вперше зафіксували формулу «демократичного партнерства». Партнерами США ставали країни, які активно працювали в напрямку демократичного суспільного розвитку, що було актуальним для поставторитарної України [11].

Особливою подією були візити, у січні 1994 р., – коли Білл Клінтон відвідав Київ, та у березні того ж року, – коли Президент України Л.М. Кравчук завітав до США. Так, 4 березня 1994 р. у Східному залі Білого дому відбулася спільна прес-конференція Президента США Вільяма Клінтона і Президента України Леоніда Кравчука. На цій прес-конференції очільник Білого дому прокоментував важливість і значення взаємної співпраці для обох країн. Президент США В. Клінтон зауважив: «... Ми обговорили способи розширення співробітництва між нашими країнами головним питанням на порядку денному є розвиток тісніших економічних зв'язків. Хоча наразі Україна відчуває труднощі перехідного періоду, вона залишається державою з могутнім економічним потенціалом, багатою на природні ресурси та людські таланти. Очевидно, що найсприятливіший шлях до того, щоб повною мірою скористатися з цих ресурсів це ринкові реформи. Саме тому сьогодні мені було приємно почути від Президента Кравчука про його рішуче прагнення просуватися вперед із впровадженням всеохоплюючих ринкових реформ. Із просуванням України цим шляхом Сполучені Штати готові мобілізувати підтримку країн «Великої сімки» та міжнародних фінансових інституцій...» [12].

Слід підкреслити, що США того ж року збільшили двосторонню економічну допомогу до 350 мільйонів доларів, яка була спрямована на впровадження програм приватизації, розвиток малого бізнесу та інші пріоритетні завдання, а початок обговоренню цього пакету було покладено під час економічних переговорів з українською делегацією, яка на чолі з міністром економіки України Романом Шпеком перебувала у Сполучених Штатах. Ці переговори стали продовженням січневої зустрічі Президентів Кравчука і Клінтона у Києві. Українська делегація відвідала США з метою перенести вагу у двосторонніх стосунках з питань ядерного роззброєння на проблеми розвитку економічного співробітництва на засадах рівноправного партнерства. Американська допомога була зосереджена на чотирьох напрямках:

1) Підтримка переходу до ринкової економіки. Де передбачалось, що Сполучені Штати допомагатимуть розвивати приватний сектор української економіки і розширювати можливості для торгівлі та капіталовкладень. Для інвестування приватного підприємництва, підтримки земельної реформи, приватної власності, зміцнення партнерських зв'язків у сільському господарстві, допомоги у створенні спільного Комітету з питань конверсії оборонної промисловості, підтримки охорони здоров'я, здійснення структурної перебудови в економіці, розвитку банківської справи, енергетики, сільського господарства, а також для захисту навколишнього середовища.

2) Підтримка здатності України здійснювати соціальний захист. У рамках цього напрямку, надавалась безкоштовна гуманітарна допомога у вигляді постачання медичних препаратів, ліків, безкоштовного надання продуктів харчування. Підтримка заходів українського уряду, що спрямовані на соціальний захист її населення, для цього створювалась спільна Комісія з питань гуманітарної допомоги.

3) Підтримка переходу до демократичного способу врядування. Було зазначено, поступ України на шляху до демократії забезпечуватиметься за допомогою програм обміну, за якими у США щороку мали проходити стажування понад 1000 українських громадян; програм зміцнення правового суспільства, що допомагатимуть у додержанні законів, посиленні правових інституцій та громадських організацій; а також шляхом надання допомоги органам місцевого самоврядування, сприяння розвитку незалежних і фінансово життєздатних засобів масової інформації та запровадження програм стажування їхніх працівників.

4) Підтримка переходу до нової системи безпеки. Розширювалась допомога з метою сприяти надійному і безпечному демонтажу ядерної зброї, скороченню неядерної зброї, непоширенню ядерної зброї, конверсії оборонної промисловості, активізації контактів між військовими обох країн і заснування спільного науково-технічного центру.

Варто зазначити, що березневий візит Л.М. Кравчука до США був вагомим, як з політичної, так і з економічної точки зору, про що, під час виступу перед пресою, наголосив сам Леонід Макарович: «... Щойно ми підписали кілька важливих двосторонніх документів, які закладають юридичні підвалини співробітництва в галузі економіки, торгівлі та в інших галузях. Те, що кілька хвилин тому відбулося перед вашими очима без перебільшення можна назвати історичним моментом у розвитку стосунків наших двох держав. Сьогодні ми фактично перегорнули сторінку ще не такої довгої історії наших двосторонніх стосунків, які, здавалося, навіки пов'язали нас із колосальними і складними проблемами ядерної зброї, успадкованої від колишнього Радянського Союзу... Новий баланс сил на політичній карті світу чітко вказує на необхідність створення глобальної системи безпеки, що засновувалася б на цілком нових принципах. Відштовхуючись від цієї основоположної ідеї, ми вважаємо, що взаємини Сполучених Штатів і

України мають розвиватися як стосунки двох дружніх держав, що мають більше спільних інтересів, аніж розбіжностей у поглядах...» [12].

Візит Президента України до США навесні 1994 р. дав зрозуміти Л.М. Кравчуку, що незважаючи на політичні баталії президентської кампанії, яка розгорнулася в Україні, та економічної кризи в якій перебувала наша держава, підтримка з боку США залишиться незмінною. Так, Л.М. Кравчук підкреслив, що: «... американська сторона розуміє наші проблеми, і що вона стурбована серйозністю економічного становища України. Ми побачили, що Адміністрація не лише вітає заходи українського уряду з подолання економічної кризи, але також висловлює готовність надати Україні необхідну допомогу в основних аспектах економічних перетворень... Сьогодні ми підписали пакет економічних угод і домовленостей, які, сподіваюся, допоможуть Україні значно полегшити й прискорити просування до ринкової системи, послабити напругу в економічному становищі та у повсякденному житті людей. Ми впевнені, що Америка стала для нас справжнім другом у дуже слушну хвилину... Стосунки, які тепер розвиваються між Сполученими Штатами і Україною, і те розуміння, яке продемонстрував Президент Клінтон і уряд Сполучених Штатів, показує, що вони беруть до уваги саме перспективу, не сьогоднішнє бачення, а бачення прийдешнього. З цієї точки зору Україна може відіграти значну стабілізуючу роль у майбутньому – це поперше. По-друге, Україна може з допомогою швидких економічних і політичних реформ запровадити такі принципи співіснування, які відповідають дуже високим міжнародним нормам... Найбільш важливою є економічна ситуація. Якщо Україна сама і з допомогою Сполучених Штатів та інших держав впорається з цією економічною кризою, вона буде готова використати свій економічний потенціал і матиме змогу виконати свою роль у Європі...» [12].

Слід констатувати, що результатом обох візитів лідерів США та України стало підписання ряду важливих документів, у тому числі і економічного характеру, це зокрема: Спільні Заяви «Про розвиток дружніх стосунків і співробітництва між Україною і США» та «Про співробітництво в економічній і торгівельній галузях»; Коментар до пакету американської допомоги; Коментар до двосторонньої Угоди про інвестиції; Коментар до двосторонньої Угоди про оподаткування; Коментар до домовленості про охорону культурної спадщини; Коментар щодо спільних принципів у галузі безпеки ядерних реакторів; Коментар до Угоди про співробітництво у галузі науки і техніки; Коментар до співробітництва в економічній галузі між Україною і США; Послання Президента США до Конгресу Сполучених Штатів Америки; Офіційне розпорядження Президента Сполучених Штатів Америки про поширення на Україну пільгового статусу Загальної Системи Преференцій [10].

У рамках спільної заяви про розвиток дружніх стосунків і співробітництва між Україною і США під час зустрічі 4 березня 1994 року Президент Сполучених Штатів Америки Вільям Дж. Клінтон та Президент України Л.М. Кравчук домовилися відкрити нову добу у стосунках між народами двох країн. На основі партнерства, взаємної довіри та поваги, визнання принципів демократії, гарантування прав людини, верховенства закону та загальних принципів непоширення зброї масового знищення сторони погоджуються поглиблювати відносини між двома країнами з метою забезпечення взаємних інтересів у розвитку вільної торгівлі, капіталовкладень та економічній співпраці.

В економічному й торгівельному співробітництві керівники обох держав погодилися з тим, що поглиблення двосторонніх економічних зв'язків та розширення торгівлі можуть стати надійним засобом зміцнення американо-українських відносин шляхом розвитку вільного ринку, забезпечення економічного зростання і створення робочих місць в обох країнах. Було відзначено важливість двосторонньої Угоди про торгівельні зв'язки, що набула чинності від 22 червня 1992 року, і заявили про свій намір неухильно дотримуватися її положень. З метою розширення торгівельних зв'язків Сполучені Штати Америки й Україна погодилися створити двосторонню Комісію з питань торгівлі та капіталовкладень, керівництво якою з боку США покладалося на Міністерство торгівлі, а з боку України на Міністерство зовнішніх економічних зв'язків. Комісія мала розробляти плани заходів, спрямованих на розвиток торгівлі і капіталовкладень, перше засідання Комісії мало відбутися на початку 1994 року. Міністерство торгівлі планувало організувати поїздку в Україну спеціальної групи сприяння торгівлі, до якої мали увійти представники американських компаній.

Передбачалося, що обидві країни працюватимуть над усуненням перешкод для проникнення торговельного та інвестиційного капіталу на власні ринки. Так як, Сполучені Штати розуміли значення і важливість доступу до нових ринків для країни, економіка якої перебуває на перехідному етапі, у зв'язку з цим США поширювали на Україну пільговий статус Загальної Системи Преференцій США. Це надавало Україні вільний доступ на ринки США із понад 4400 видами своєї продукції. Передбачалося, що протягом 1994 року технічні експерти США відвідають Київ, щоб надати українським експортерам та офіційним особам детальну інформацію про функціонування програми ЗСП.

Прагнучи до розширення обсягів торгівлі, обидві сторони у своїх зусиллях мали керуватися засадами Генеральної Угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ). Сполучені Штати підтримували прагнення України

до приєднання до цієї угоди і погоджувалися надати їй технічну допомогу з метою запровадження в Україні режиму торгівлі, який відповідав би вимогам ГАТТ.

У зв'язку з тим, що приватні інвестиції США в Україні можуть зробити значний внесок при переході до ринкової економіки шляхом надання капіталів, створення робочих місць, поліпшення якості товарів, забезпечення ефективності виробництва і використання адміністративного й технологічного досвіду, а відтак сторони підписали Угоду про уникнення подвійного оподаткування та двосторонню Угоду про інвестиції, які надають достатній захист капіталовкладенням і є важливим кроком для заохочення припливу приватного капіталу. Ці угоди мали супроводжуватися відповідними змінами в адміністративному, податковому законодавстві та в інших нормативних актах, спрямованими на покращення загального клімату для інвестицій і надання необхідних гарантій та стабільності, до яких прагнуть інвестори. Корпорація приватних капіталовкладень США за кордоном (ОРЮ) погодилась організувати конференцію з питань інвестицій в Україні, яка проходила у м. Чикаго в липні 1994 року.

Угоди про інвестиції мали сприяти веденню стабільної, ринково орієнтованої політики щодо іноземних капіталовкладень, а саме: уникнення дискримінації іноземних капіталів; забезпечення вільного переміщення капіталу й прибутків за інвестиціями; можливість експропріації капіталів лише згідно з міжнародними правовими нормами та з обов'язковим наданням негайної, адекватної та дійсної компенсації; встановлення справедливої процедури вирішення суперечок між інвесторами та урядовими закладами, із можливістю, в разі необхідності, звернутися до міжнародного арбітражу; захист від обмежень у підприємницькій діяльності, наприклад, від примусової купівлі продукції місцевого виробництва або місцевих послуг, або ж вимог до експортування місцевої продукції.

Ця Угода була частиною ширшого плану заходів, здійснюваних Сполученими Штатами Америки з метою розширення економічних стосунків з Україною, сприяючи утворенню умов, необхідних для залучення американських приватних інвестицій, розвитку приватного сектора [10].

Слід зауважити, що економічні ініціативи Л.М. Кравчука висвітлювались на шпальтах вітчизняних періодичних видань під час президентських перегонів. Так, основні положення економічної програми «достаток» кандидата в президенти України Л. М. Кравчука 20 листопада 1991 року опублікувала газета «Молода гвардія». У цій програмі майбутній перший Президент незалежної України Л.М. Кравчук ставив перед собою наступні завдання:

1. Переорієнтація економіки на задоволення потреб людини, де передбачалося: роздержавлення та приватизація державної власності; демонополізація економіки; демілітаризація економіки і здійснення конверсії; державна економічна підтримка тільки соціально значимих галузей, що безпосередньо працювали на людину, всі інші дотації припинялися; спрощення системи оподаткування та зниження рівня податків; зняти всіх адміністративних обмежень доходів населення; перехід на вільні ціни світового ринку, але в період стабілізації економіки ціни на товари повсякденного попиту мають жорстко регламентуватися державою і утримуватися на низькому рівні; прийняти закони, що надійно охороняють право людини на будь-яку форму власності та економічної діяльності.

2. Соціальні гарантії та захист людини. Передбачалося: створити гідні умови для продуктивної праці, особливо для жінок; вести гарантований мінімум заробітної плати; гарантувати мінімальний прожитковий рівень незабезпеченим верствам населення; підвищити пенсійне забезпечення не менш як до мінімального прожиткового рівня; ввести в дію ефективний механізм індексації доходів населення; перейти на систему соціального страхування; створити нову систему працевлаштування та перепідготовки кадрів; ввести в дію програму економічної підтримки молодих сімей; поліпшити охорону здоров'я матерів та дітей; гарантувати економічну допомогу людям, що постраждали від Чорнобильської аварії.

3. Відродження і розквіт українського села. Передбачалося що: земля безплатно передається тим, хто її обробляє у довічне користування з правом наслідування; поступово вводиться купівля-продаж землі при обмеженні граничних розмірів земельних угідь які може придбати в приватну власність одна особа або сім'я та право їх перепродажу на протязі 10 років; держава економічними методами контролює ефективність використання землі; відкрити іпотечні банки та ввести заставну систему на земельну власність; створюється й реалізується державна програма підтримки фермерських, орендних та кооперативних господарств; сприяння повернення до Землі жителів міст та звільнених військовослужбовців; соціальна й економічна підтримка села, розвиток його інфраструктури; встановити для працівників сільського господарства податкові та інші пільги.

4. Формування національної грошової та фінансово-кредитної системи на основі власних грошей. Згідно цього завдання передбачалося: введення власних грошей; забезпечення внутрішньої, а через 3-5 років, зовнішньої конвертованості національної грошової одиниці; захищаються всі попередні грошові заощадження людей; реалізується програма зупинення інфляції та здійснюється фінансова стабілізація; змінюється принцип формування державного бюджету України, згідно якого впроваджується двоканальне формування бюджету: а) державний бюджет України; б) місцевий бюджет; скасовуються

всі податки колишнього союзного уряду, а також всі позабюджетні фонди, окрім фонди Чорнобиля; скорочується дефіцит державного бюджету України; здійснюється поступовий перехід на готівкові розрахунки та кредитні гроші; забезпечується вільний міжнародний обіг української валюти.

5. Формування ринкового середовища та підтримка підприємництва. Це завдання передбачало: розвиток ринкової інфраструктури на світовому рівні; підприємець – основа і “двигун” всіх секторів економіки, включаючи державний; перевести державний сектор на засади комерційного розрахунку; зняти всі адміністративні обмеження діяльності державних підприємств, як на внутрішньому так і на зовнішньому рівнях; звести до необхідного мінімуму державне замовлення; відмовитися від державного планування; створити державним підприємством рівні з іншими формами підприємств умови діяльності; ввести режим підготовки приватного підприємництва та підприємців на державному рівні; створити рівні умови господарювання українським та іноземним підприємцям; раціональне залучення й використання іноземного капіталу; захист іноземних інвестицій; розвиток системи підготовки національних кадрів для ринкової економіки.

6. Державне регулювання економіки. Передбачалося: перейти від прямого державного управління економікою до її регулювання; поступово вводити ринкові регулятори і замінити ними державні; спростити і зробити доступнішими державні структури економічного управління, побудувати їх не за галузевим, а за функціонально-цільовим принципом; сформувати нову ринкову, за змістом, систему економічних функцій держави, передавши більшість економічних прав безпосередньо виробнику; розвивати територіальне економічне самоврядування; проводити соціально-орієнтовану структуру та інвестиційну політику; підтримувати й розвивати українську науку, стимулювати впровадження її результатів у виробництво; при розподілі фінансових ресурсів змінити пріоритети на користь духовної сфери, культури, створення ефективної системи освіти.

7. Зовнішньоекономічні зв'язки. У напрямку цього завдання передбачалося: розбудувати економіку відкритого типу, інтегровану в європейській та світовій економічній простір; всі економічні відносини з іншими країнами та колишніми союзними республіками будуються виключно на основі дво-, та багатосторонніх договорів; національним виробникам створюються вигідні економічні умови для нарощування виробництва конкурентоздатної продукції та самостійної торгівлі нею; усунути законодавчі обмеження, що заважають підприємствам ефективно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність [13].

Слід зазначити, що ця програма була програмою економічного та соціального розвитку, позаяк її завдання торкалися фактично усіх сфер життєдіяльності українського суспільства.

Висновки. Отже, дослідження економічних ініціатив першого Президента незалежної України через призму вивчення періодичних видань 1991-1994 рр. дає підстави стверджувати, що Леонід Макарович досить чітко розумів яким має бути економічний курс молодої незалежної держави – соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка проголошує різноманітність і рівність усіх форм власності, включаючи, приватну власність на засоби виробництва, закріплює права держави на проведення своєї власної економічної політики, створення власної бюджетної, податкової і банківської системи, грошової одиниці, ринку робочої сили, цінних паперів, а також сприяння зарубіжним інвесторам, зокрема, іноземні суб'єкти підприємництва повинні мати рівні права з вітчизняними підприємцями, включаючи права власності, реінвестиції і репатріації відповідної частки прибутку при пільговому оподаткуванні. Поряд із постійною готовністю розвивати різноманітні зв'язки із західними партнерами пріоритетними і життєво важливими для Л.М. Кравчука залишалися всі форми й напрямки економічного співробітництва з суверенними республіками.

Слід зазначити, що окреслена проблематика залишається відкритою, позаяк дослідження ініціатив першого Президента незалежної України, дасть можливість прослідкувати особливості становлення та розвитку інституту президентства, а також його вплив на державотворчі процеси, у тому числі – економічні.

Список використаних джерел:

1. Бібік А. М. Політико-правові аспекти повноважень президента України в фінансовій та економічній сферах. *Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції*. Київ: Видавничополіграфічний центр «Київський університет», 2014. С. 266-269. URL: https://knu.ua/pdfs/konfer/Konfer_tezu.pdf (дата звернення: 23.10.2023 р.).
2. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-v> (дата звернення: 24.10.2023 р.).
3. Зелінська М. Етапи трансформації інституту президентства в Україні. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 68-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2010_1_9 (дата звернення: 21.10.2023 р.).
4. Войчук А. Ю. Заснування та становлення інституту президента в Україні. *European Political and Law Discourse*. Т. 6. Вип. 3. 2019. С. 54-60. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-3/09.pdf> (дата звернення: 21.10.2023 р.).

5. Кармазіна М. Інститут президентства: походження та сутність феномена. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 36-50. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11626/05-Karmazina.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.10.2023 р.).
6. Власенко В. В., Луценко В. Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал» Запорізького національного університету*, 2023. № 2. С. 68-72. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/13>.
7. Вимога дня – ефективне економічне співробітництво Л. Кравчук виступив на Всесвітньому економічному форумі в Швейцарії. *Голос України*, 5 лютого 1991 р. № 24.
8. Зустрічі Л. М. Кравчука з керівниками Швейцарської Конфедерації. *Голос України*, 6 лютого 1991 р. № 26.
9. На форумі в Давосі. *Голос України*, 5 лютого 1991 р. № 24.
10. Фонд Президентів України (Кравчук Л. М.) Матеріали міжнародних відносин. Інформаційна служба Президента (1992 р., 1994 р.). Радіо «Свобода», 12 травня 1992 року.
11. Україна та США підписали декларацію. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ukrayina-ta-ssa-pidpisali-deklaraciyu/1029892 (дата звернення: 20.10.2023 р.).
12. Фонд Президентів України (Кравчук Л. М.). Іноземні ЗМІ (1992-1994 р.р.). Інформаційна служба Президента України. Спільна прес-конференція Президента США Вільяма Клінтона і Президента України Леоніда Кравчука, 4 березня 1994 року.
13. Основні положення економічної програми «достаток» кандидата в президенти України Л. М. Кравчука. *Молода гвардія* (спецвипуск), 20 листопада 1991 рік.

References

1. Bibik A. M. Polityko-pravovi aspekty povnovazhen prezydenta Ukrainy v finansovii ta ekonomichnii sferakh [Political and legal aspects of the powers of the President of Ukraine in the financial and economic spheres]. Instytut Prezydenta Ukrainy v systemi derzhavnoi vlady Ukrainy: materialy naukovoi konferentsii. Kyiv: Vydavnychopolihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2014. S. 266-269. URL: https://knu.ua/pdfs/konfer/Konfer_tezy.pdf.
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-v>.
3. Zelinska M. (2010). Etapy transformatsii instytutu prezydentstva v Ukraini [Stages of transformation of the institution of the presidency in Ukraine]. *Politychnyi menedzhment*, 1. 68-75.
4. Voichuk A. Iu. (2019). Zasnuvannia ta stanovlennia instytutu prezydenta v Ukraini [Foundation and formation of the presidential institute in Ukraine]. *European Political and Law Discourse*. Т. 6. Вип. 3. 54-60.
5. Karmazina M. (2004). Instytut prezydentstva: pokhodzhennia ta sutnist fenomena [The institution of the presidency: the origin and essence of the phenomenon]. *Politychnyi menedzhment*, 3. 36-50. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11626/05-Karmazina.pdf?sequence=1>.
6. Vlasenko V. V., Lutsenko V. R. (2023). Evoliutsiia instytutu prezydentstva ta yoho transformatsiia v suchasni Ukraini [Evolution of the institution of the presidency and its transformation in modern Ukraine]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal» Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 2. 68-72. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/13>.
7. Vymoha dnia – efektyvne ekonomichne spivrobitnytstvo L. Kravchuk vystupyv na Vsesvitnomu ekonomichnomu Forumi v Shveitsarii [The requirement of the day is effective economic cooperation L. Kravchuk spoke at the World Economic Forum in Switzerland]. *Holos Ukrainy*, 5 liutoho 1991 r. № 24.
8. Zustrichi L. M. Kravchuka z kerivnykamy Shveitsarskoi Konfederatsii [Kravchuk with the leaders of the Swiss Confederation]. *Holos Ukrainy*, 6 liutoho 1991 r. № 26.
9. Na forumi v Davosi [At the forum in Davos]. *Holos Ukrainy*, 5 liutoho 1991 r. № 24.
10. Fond Prezydentiv Ukrainy (Kravchuk L. M.) Materialy mizhnarodnykh vidnosyn. Informatsiina sluzhba Prezydenta (1992 r., 1994 r.) [Fund of the Presidents of Ukraine (L. M. Kravchuk) Materials of international relations. Information Service of the President (1992, 1994)]. *Radio «Svoboda»*, 12 travnia 1992 roku.
11. Ukraina ta SShA pidpysaly deklaratsiiu [Ukraine and the USA signed the declaration] URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ukrayina-ta-ssa-pidpisali-deklaraciyu/1029892.
12. Fond Prezydentiv Ukrainy (Kravchuk L. M.). Inozemni ZMI (1992-1994 r.r.). Informatsiina sluzhba Prezydenta Ukrainy. Spilna pres-konferentsiia Prezydenta SShA Viliama Klintonona i Prezydenta Ukrainy Leonida Kravchuka [Fund of the Presidents of Ukraine (L.M. Kravchuk). Foreign mass media (1992-1994). Information service of the President of Ukraine. Joint press conference of US President William Clinton and Ukrainian President Leonid Kravchuk], 4 bereznia 1994 roku.
13. Osnovni polozhennia ekonomichnoi prohramy «достаток» kandydata v prezydenty Ukrainy L. M. Kravchuka. *Moloda hvardiia* (spetsvypusk) [The main provisions of the «prosperity» economic program of the candidate for the presidency of Ukraine L.M. Kravchuk], 20 lystopada 1991 rik.

ДАНІ ПРО АВТОРА**Костик Євгеній Петрович,**

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: klio79@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>

DATE ABOUT THE AUTHOR**Kostyk Yevhenii,**

Ph.D. (History), Associate Professor, Senior Research Scientist of the Fond of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: klio79@i.ua

НАПРЯМИ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Макогон В. Д.,
Адаменко І. П.

Актуальність теми дослідження. Фінансова стабілізація національної економіки є стратегічним завданням державних інституцій в умовах воєнного стану.

Постановка проблеми. Воєнні дії на території України актуалізують питання реалізації обґрунтованої фінансово-бюджетної політики стабілізації національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та реалізації фінансово-бюджетної політики стабілізації національної економіки розкривається в наукових дослідженнях: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, А. Нікітішина, М. Пасічного, Ю. Радіонова, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Сучасний стан дослідження проблеми потребує чіткого обґрунтування напрямів фінансової стабілізації національної економіки. Адаптації фінансово-бюджетної політики до змін макроекономічних умов.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою дослідження є розкриття особливостей реалізації фінансово-бюджетної політики України та обґрунтування напрямів фінансової стабілізації національної економіки в умовах воєнного стану.

Метод або методологія проведення дослідження. Використано загальнонаукові та спеціальні методи, засновані на системному вивченні фінансово-економічних явищ і процесів, а саме: діалектичний, комплексного аналізу, наукового узагальнення, конкретизації, узагальнення теоретичного та практичного матеріалу, вибірки, наукової абстракції, економіко-статистичний.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Визначено роль фінансово-бюджетної політики як інструменту стабілізації національної економіки. Розкрито особливості реалізації фінансово-бюджетної політики України. Здійснено оцінку основних макроекономічних та фінансово-бюджетних показників. Обґрунтовані напрями фінансової стабілізації національної економіки в умовах воєнного стану.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть застосовуватись у сфері державних фінансів та державного управління.

Висновки відповідно до статті. Фінансово-бюджетна політика є вагомим інструментом регулювання соціально-економічних процесів, що в умовах воєнного стану, стикається з перешкодами які зумовлюють необхідність посилення її обґрунтованості. До стратегічних напрямів фінансової стабілізації національної економіки в умовах воєнного стану доцільно віднести: забезпечення балансу між фінансуванням найбільш критичних статей державного бюджету, підтримки найбільш незахищених верств населення та стимулюванням відновлення економіки, удосконалення механізму мобілізації власних доходів бюджету та підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів, забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків та підтримка цінової стабільності.

Ключові слова: економіка, фінанси, фінансова політика, бюджетний механізм, доходи бюджету, видатки бюджету, дефіцит, борг.

FINANCIAL STABILIZATION DIRECTIONS OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE MARITAL LAW CONDITIONS

Makohon Valentyna,
Adamenko Iryna

Actuality of the research topic. *Financial stabilization of the national economy is a strategic task of state institutions in the martial law conditions.*

Formulation of the problem. *Military actions on the territory of Ukraine update the issues of implementing a sound financial and budgetary policy for the stabilization of the national economy.*

Analysis of recent research and publications. The formation and implementation challenges of the financial and budgetary policy of national economy stabilization are revealed in the scientific studies of: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, V. Tanzi, L. Lysiak, I. Lukianenko, A. Mazaraki, A. Nikitishina, M. Pasichny, Yu. Radionov, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. *The current status of the research on the problem requires a clear foundation of the national economy financial stabilization directions. Financial and budgetary policy adaptation to the changes in macroeconomic conditions.*

Setting the task, the goal of the research. *The purpose of the study is to reveal the peculiarities of the financial and budgetary policy of Ukraine implementation and to substantiate the national economy financial stabilization directions in the martial law conditions.*

Method or methodology of research. *General scientific and special methods based on the systematic study of financial and economic phenomena and processes are used, namely: dialectical, complex analysis, scientific generalization, concretization, generalization of theoretical and practical material, sampling, scientific abstraction, economic and statistical.*

Presentation of the main material (work results). *The role of financial and budgetary policy as a tool for stabilizing the national economy is defined. The peculiarities of the implementation of the financial and budgetary policy of Ukraine are revealed. The assessments of the main macroeconomic and financial and budgetary indicators are carried out. Reasoned directions of financial stabilization of the national economy in the conditions of martial law.*

Field of application of results. *The results of the research can be applied in the field of public finance and public administration.*

Conclusions according to the article. *Financial and budgetary policy is a powerful tool for regulating socio-economic processes that in the martial law conditions faces obstacles that make it necessary to strengthen its validity. The strategic areas of the national economy financial stabilization in the martial law conditions should include: ensuring a balance between financing the most state budget critical items, supporting the most vulnerable sections of the population and stimulating of the economy recovery, improving the mechanism for mobilizing budget revenues and increasing the public resources efficiency, ensuring conditions to minimize financial risks and maintain price stability.*

Keywords: *economy, finance, financial policy, budget mechanism, budget revenues, budget expenditures, deficit, debt.*

JEL Classification: E62, G28, H30.

Актуальність теми дослідження. Воєнні дії на території України актуалізують питання реалізації обґрунтованої фінансово-бюджетної політики, визначення напрямів стабілізації національної економіки. Відповідно до Плану відновлення України до ключових викликів фінансово-бюджетної політики віднесено: зростання потреби у додаткових фінансових ресурсах та більш ефективного, раціонального та результативного їх використання. Разом з тим, залучення додаткових фінансових ресурсів шляхом здійснення державних запозичень зумовлює суттєве нарощення державного та гарантованого державного боргу, зростання дефіциту державного бюджету, значного навантаження на державний бюджет щодо обслуговування та погашення боргових зобов'язань; зниження економічної активності суб'єктів господарювання, знищення економічного потенціалу в окремих адміністративно-територіальних одиницях України, та відповідно суттєве зниження надходжень від загальнодержавних та місцевих податків і зборів до державного та місцевих бюджетів; зміна потреб громадян у державних послугах та фінансових можливостей державних інституцій; зростання рівня диференціації доходів місцевих бюджетів [1].

Постановка проблеми. На даному етапі важливим є забезпечення здатності державних інституцій своєчасно ідентифікувати загрози та оцінювати ризики фінансової безпеки, мінімізувати їх негативний вплив, швидко реагувати та відновлюватися після настання кризових явищ в економіці з урахуванням

суспільно-політичних процесів. Водночас, в умовах воєнного стану, посилилась необхідність підвищення якісного рівня: фінансово-економічного обґрунтування рішень органів державної влади та місцевого самоврядування; моніторингу бюджетних витрат, з метою виявлення можливостей для більш раціонального перерозподілу фінансових ресурсів відповідно до пріоритетів державної політики; системи фінансового вирівнювання дохідної спроможності територіальних громад; розробка фінансових механізмів забезпечення відновлення економічної діяльності та належного рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання. Зазначене підкреслює важливість розкриття особливостей реалізації фінансово-бюджетної політики України та обґрунтування напрямів фінансової стабілізації національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансової стабілізації національної економіки, досить вагома увага присвячується у працях: А. А. Мазаракі, А. І. Крисоватого, В. М. Опаріна, В. Ф. Федосова, І. Я. Чугунова.

Визначається, що на даному етапі суспільного розвитку зміни в парадигмі економічної науки розглядаються як відповідь на системні економічні трансформації [2]. Водночас фінансово-бюджетна політика здійснюється в умовах фрагментації світової економіки [3].

Науковці досить вагому увагу приділяють дослідженню впливу невизначеності економічної політики на фінансово-бюджетні показники, зокрема критеріям забезпечення бюджетної збалансованості, оптимальним показникам державного боргу та дефіциту державного бюджету. Обґрунтовується, що «інституціональні деформації у бюджетній сфері є негативним чинником подальшого розвитку країни. На даному етапі розвитку системи державних фінансів інституціональні деформації проявляються на основі асиметрій у перерозподілі фінансових ресурсів через бюджетну систему» [4].

Взаємозв'язки між складовими фінансової політики розкриваються у працях: Л. В. Лисяк, М. Д. Пасічного, І. Я. Чугунова. Визначається, що «інституційні перетворення передбачають адаптацію складових фінансової політики до умов розвитку фінансово-економічного середовища з урахуванням економічної циклічності, що надасть можливість забезпечити оптимізацію складу та структури державних фінансових ресурсів посилити дієвий вплив державних фінансів на динаміку соціально-економічних показників розвитку країн» [5-7].

На думку Л. В. Лисяк «вагомою передумовою виваженої фінансово-бюджетної політики є можливість швидкої та завчасної оцінки поточної економічної ситуації, здатність забезпечити належний взаємозв'язок між діями державних інституцій та впливом цих дій на соціально-економічні процеси [8]. Пасічний М. Д. стверджує «що на даному етапі розвитку світової економіки людський капітал відіграє вагому роль у забезпеченні економічних успіхів. Відновлення країн після настання кризових ситуацій здійснюється не лише шляхом підвищення якісного рівня державного фінансового регулювання соціально-економічних процесів, але й за рахунок зміцнення людського капіталу» [9]. Визначається «в умовах економічних перетворення з метою підвищення результативності та дієвості фінансово-бюджетної політики важливим завданням є формування бюджетної архітектури, рівень впливу і результати якої сприятимуть бюджетній стійкості та збалансованості як одного з найбільш складних та багатограних процесів, розширення і поглиблення інтеграції може виявитися успішним лише в тому випадку, якщо буде проходити на тлі стійкого економічного зростання та поліпшення якісних бюджетних параметрів» [10].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим здобуткам учених, слід відзначити недостатній рівень дослідженості вказаних питань саме в умовах воєнного стану. Залишається потреба адаптації фінансово-бюджетної політики до змін макроекономічних умов.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою дослідження є розкриття особливостей реалізації фінансово-бюджетної політики України та обґрунтування напрямів фінансової стабілізації національної економіки в умовах воєнного стану. Для досягнення окресленої мети використано наступні методи: діалектичний, комплексного аналізу, наукового узагальнення – у процесі дослідження праць вітчизняних та зарубіжних учених з питань формування та реалізації фінансово-бюджетної політики, висвітлення її ролі у забезпеченні макроекономічної стабільності. Метод вибірки – для висвітлення особливостей реалізації фінансово-бюджетної політики України в умовах воєнного стану. Методи наукової абстракції – для обґрунтування напрямів фінансової стабілізації національної економіки. Економіко-статистичний – для оцінки основних фінансово-бюджетних показників.

Викладення основного матеріалу. В умовах воєнного стану в Україні набули важливості питання підвищення ефективності фінансових механізмів забезпечення національної стійкості, у тому числі фінансово-бюджетної, на як державному так і місцевому рівнях. Реалізація фінансово-бюджетної політики має здійснюватися в контексті забезпечення взаємодії державних фінансових інституцій, визначення механізму координації такої діяльності, чіткого розподілу дохідних і видаткових повноважень та відповідальності розпорядників бюджетних коштів.

Доцільним є спрямування фінансово-бюджетної політики на забезпечення: фінансової спроможності органів державної влади, їх інституційної стійкості; належного рівня фінансування сектору безпеки та

оборони, системи охорони здоров'я; ефективного реагування на неконтрольоване переміщення людей та відповідно забезпечення належного рівня фінансової спроможності територіальних громад.

Вагомим постало завдання вдосконалення механізму мобілізації власних доходів бюджету, зокрема податкових надходжень. Стратегія реформування податкової системи має розроблятися з метою удосконалення таких її принципів як пропорційності та нейтральності оподаткування, визначеності та справедливості. Податки повинні стягуватися з товарів зворотно пропорційно до еластичності попиту на товари та не повинні перешкоджати ефективному розподілу фінансових ресурсів. Товари з низькою еластичністю попиту можна обкладати за вищою ставкою, і при цьому надмірний тягар буде однаково меншим, ніж у випадку товарів з високою еластичністю попиту. Проте зведення надмірного тягара до мінімуму може суперечити міркуванням справедливості. Іноді виникає потреба вирішити проблему зовнішніх наслідків для споживання – збільшення оподаткування товарів із негативними зовнішніми ефектами, наприклад, забруднення – зниження оподаткування товарів із позитивними зовнішніми ефектами, наприклад, освіта. Податкова система має бути справедливою стосовно різних груп населення. Ступінь справедливості може позначатися на дотриманні норм податкового законодавства та політичної підтримки конкретного податку. Якщо податок сприймається як несправедливий, не буде соціального запиту на його дотримання. Водночас, громадяни, які отримують вигоду від державних видатків, повинні і сплачувати ці витрати – збори з користувачів (платні автодороги) або податки з прив'язкою до користування (податок на бензин для фінансування будівництва автомагістралей). Проте, зазначене може стимулювати відмову від користування відповідними державними послугами.

Важливим завданням є забезпечення стягнення податків пропорційно до платоспроможності платників. Доцільно виділити вертикальну та горизонтальну справедливість. Сутність вертикальної полягає у тому, що платники з більшою платоспроможністю повинні платити більше, ніж ті, платоспроможність яких нижча. Горизонтальна полягає у забезпеченні однакового рівня податкового навантаження людей з однаковою платоспроможністю.

Стягнення податків має бути простим і не поєднуватись з високими витратами. Не слід недооцінювати адміністративні витрати та витрати на дотримання вимог. Держава несе адміністративні витрати, пов'язані зі збиранням податків. Платники податків несуть витрати на дотримання вимог податкового законодавства. Множинні режими, податкові ставки та звільнення ускладнюють податкове адміністрування та створюють можливості для зменшення податкових зобов'язань та ухилення від сплати податків.

Нормативно-правові документи у сфері адміністрування податків і зборів мають бути простими та прозорими. Податкові ставки мають бути стабільними та передбачуваними. Простою, прозорою податковою системою порівняно легко керувати, і вона сприяє дотриманню вимог платниками податків. Простіше визначити сферу дії податку для забезпечення справедливості та ефективності. Належне управління та належна звітність мають вирішальне значення: наприклад, звіти про податкові витрати.

Доцільно відмітити, що на даному етапі суспільного розвитку спостерігається зниження рівня податкового навантаження як в країнах з розвинутою, так і трансформаційною економікою, що частково пояснюється податковою конкуренцією. Пільгове оподаткування певних видів інвестицій набули більшого поширення в країнах, що розвиваються. Знижені податкові ставки та стимули можуть залучати іноземні інвестиції, але лише за наявності інших сприятливих умов для бізнесу.

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації економіка України функціонує в умовах безпрецедентних безпекових викликів. Відбувається кардинальна зміна структури економіки. Скорочення реального ВВП за 2022 рік становило 29,1 %. Процес адаптації суб'єктів господарювання до нових умов діяльності в умовах воєнного стану є нерівномірним та потребує значного обсягу фінансування, що обмежено безпековими ризиками. Споживчий попит продовжує бути обмеженим через високий рівень безробіття та зовнішньої і внутрішньої міграції громадян. Споживча інфляція в річному вимірі 2022 року становила 26,6%. Зазначене вплинуло на бюджетну стійкість та особливості формування дохідної частини зведеного бюджету України.

Частка доходів Зведеного бюджету України у ВВП у 2022 році склала 45,52 %, що на 15,02 в. п. більше, ніж за попередній рік. Проте дане зростання зумовлено за рахунок офіційних трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій. Даний показник у 2022 році склав 9,98 % тоді як за останні роки не перевищував одного відсотка (табл. 1).

Таблиця 1. Частка доходів Зведеного бюджету України у ВВП за 2014-2022 роки, %

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Податкові надходження	23,46	25,64	27,31	27,76	27,72	26,93	27,10	26,67	27,84
Неподаткові надходження	5,14	7,08	5,27	5,18	5,42	5,36	5,59	3,72	7,63

Доходи від операцій з капіталом	0,13	0,09	0,07	0,07	0,08	0,08	0,08	0,07	0,06
Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	0,34	0,10	0,18	0,05	0,04	0,03	0,03	0,02	9,98
Цільові фонди	0,03	0,03	0,03	1,02	0,02	0,06	0,02	0,01	0,01
Всього	29,11	32,94	32,85	34,09	33,28	32,45	32,82	30,50	45,52

Джерело: розраховано на основі даних [11].

Частка офіційних трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій у 2022 році у структурі доходів зведеного бюджету склала 21,92 % тоді як відповідний показник за 2014-2021 роки складав – 0,32 %. Частка податкових надходжень у 2022 році у структурі доходів зведеного бюджету склала 61,16 % тоді як відповідний показник за 2014-2021 роки складав – 82,41 % (табл. 2).

Таблиця 2. Структура доходів Зведеного бюджету України у 2014-2022 роках, %

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Податкові надходження	80,57	77,86	83,13	81,44	83,29	82,98	82,57	87,46	61,16
Неподаткові надходження	17,67	21,49	16,03	15,18	16,27	16,51	17,03	12,18	16,77
Доходи від операцій з капіталом	0,44	0,28	0,20	0,22	0,24	0,24	0,25	0,23	0,12
Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	1,18	0,29	0,54	0,16	0,13	0,09	0,09	0,08	21,92
Цільові фонди	0,19	0,19	0,10	3,00	0,07	0,18	0,06	0,05	0,02

Джерело: розраховано на основі даних [11].

Внаслідок зменшення рівня податкових надходжень посилились ризики фінансової стійкості державного бюджету та значно збільшився дефіцит. Спостерігаються суттєві зміни структури податкових надходжень. Зокрема, частка податку та збору на доходи фізичних осіб у дохідній частині зведеного бюджету у 2022 році склала 17,73 % тоді як за 2014-2021 роки – 15,81 %; частка податку на прибуток підприємств у дохідній частині зведеного бюджету у 2022 році склала 7,69 % тоді як за 2014-2021 роки – 11,82 %; частка акцизного податку у дохідній частині зведеного бюджету у 2022 році склала 13,00 % тоді як за 2014-2021 роки – 8,28 % (табл. 3).

Таблиця 3. Частка основних податків у доходах Зведеного бюджету України у 2008-2022 роках

	Податок на додану вартість	Податок на доходи фізичних осіб	Податок на прибуток підприємств	Акцизний податок
2014	30,92	15,41	16,08	4,30
2015	30,99	16,30	12,09	7,91
2016	27,44	16,22	12,85	9,00
2017	32,64	15,10	13,80	8,53
2018	31,16	15,29	12,53	8,62
2019	28,98	16,31	12,42	8,29
2020	30,49	16,49	8,82	9,89
2021	27,37	15,33	5,99	9,68
2022	30,08	17,73	7,69	13,00

Джерело: розраховано на основі даних [11].

Враховуючи зазначені проблемні питання розвиток фінансового сектору характеризується значним рівнем невизначеності. Пруденційна фінансово-бюджетна політика щодо забезпечення бюджетної стійкості, а також подальші структурні реформи сприятимуть забезпеченню макроекономічної стабільності. Водночас, оптимізація рівня бюджетного дефіциту може виявитися складним завданням, враховуючи зростаючий тиск на структурні витрати. Бюджетна політика має бути спрямована як на забезпечення достатнього рівня фінансування сектору безпеки і оборони так і захист найбільш вразливих верств населення шляхом надання адресної підтримки, формування бюджетних показників виходячи з

видаткових зобов'язань з урахуванням необхідності їх оптимізації, забезпечення обґрунтованості планування бюджетних видатків та створення механізмів підвищення їх результативності з метою досягнення поставлених результатів.

Грошово-кредитна політика має спрямовуватись на зниження інфляції. Для запобігання зростання інфляційних очікувань доцільним є посилення грошово-кредитної політики, якщо тиск цін на продовольство та енергоносії сильніше впливатиме на базову інфляцію. Необхідно провести додаткове скорочення програм пільгового кредитування та замінити їх субсидуванням відсоткових ставок для критично важливих видів економічної діяльності.

З метою фінансової стабілізації національної економіки доцільним є забезпечення узгодженості стратегічних завдань та інструментів бюджетної, податкової та грошово-кредитної політики, що дозволить оцінити їх вплив на економічні процеси.

Висновки. Фінансово-бюджетна політика є вагомим інструментом регулювання соціально-економічних процесів, що в умовах воєнного стану, стикається з перешкодами які зумовлюють необхідність посилення її обґрунтованості. Частка офіційних трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій у 2022 році у структурі доходів зведеного бюджету склала на 21,60 в.п. більше ніж у 2014-2021 роках. Частка податкових надходжень у 2022 році у структурі доходів зведеного бюджету склала на 21,25 в.п. менше ніж у 2014-2021 роках. Внаслідок зменшення рівня податкових надходжень та зміни їх структури посилились ризики фінансової стійкості державного бюджету та значно збільшився бюджетний дефіцит.

До стратегічних напрямів фінансової стабілізації національної економіки в умовах воєнного стану доцільно віднести: забезпечення балансу між фінансуванням найбільш критичних статей державного бюджету, підтримки найбільш незахищених верств населення та стимулювання відновлення економіки, удосконалення механізму мобілізації власних доходів бюджету та підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів, забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків та підтримка цінової стабільності. Водночас досягнення поставлених завдань потребує пошуку і обґрунтування нових підходів, які б забезпечили якісний рівень їх реалізації. Зазначені питання будуть розкриті в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Проект Плану відновлення України: матеріали робочої групи «Функціонування фінансової системи, її реформування та розвиток». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. 380 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf>
2. Україна: бренд-орієнтований розвиток : монографія / за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 351 с.
3. Концептуально-методологічні трансформації економічної теорії XXI століття: монографія / за ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 343 с.
4. Держава. Фіск. Великий бізнес : монографія / за ред. А. Крисоватого, В. Опаріна, В. Федосова ; під науковим керівництвом В. Федосова. У 4-х томах. К. : КНЕУ, 2021. 1380 с.
5. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Institutional transformations of the public finance system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2021, № 2 (37). Pp. 325-331.
6. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. N. 2. pp. 100-107.
7. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку : монографія. Київ: Київ.нац.торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
8. Лисяк Л. В., Журавель М. О. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. № 9. С. 53-59.
9. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
10. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: КНТЕУ, 2018. 364 с.
11. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua>

References

1. Proyeckt Planu vidnovlennya Ukrayiny: materialy robochoyi hrupy «Funktsionuvannya finansovoyi systemy, yiyi reformuvannya ta rozvytok» [Recovery plan of Ukraine: materials of the working group "Functioning of the financial system, its reform and development"] . Natsional'na rada z vidnovlennya Ukrayiny vid naslidkiv viyny. 2022. 380 s. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf> [in Ukr.].
2. Ukrayina: brend-oriyentovanyy rozvytok [Ukraine: brand-oriented development] : monohrafiya / za zah. red. A. A. Mazaraki. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics, 2021. 351 s. [in Ukr.].

3. Kontseptual'no-metodolohichni transformatsiyi ekonomichnoyi teorii XXI stolittya [Conceptual and methodological transformations of the economic theory of the 21st century]: monohrafiya / za red. A. A. Mazaraki. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics, 2021. 343 s. [in Ukr.].
4. Derzhava. Fisk. Velykyy biznes [State. Fisk. Big business] : monohrafiya / za red. A. Krysovatoho, V. Oparina, V. Fedosova ; pid naukovym kerivnytstvom V. Fedosova. U 4-kh tomakh. K. : KNEU, 2021. 1380 s. [in Ukr.].
5. Chugunov I., Makohon V. & Markuts Y. (2021). Institutional transformations of the public finance system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2 (37). 325-331. [in Engl.].
6. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. (2020). Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol.6. N. 2. pp.100-107. [in Engl.].
7. Chugunov, I. Ya. (2021). Biudzhetna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t. 532 p. [in Ukr.].
8. Lysiak, L. V. & Zhuravel, M. O. (2018). Biudzhetna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy [Budget policy as an instrument for financial security of Ukraine]. *Modern economics*, no 9, pp. 53-59. [in Ukr.].
9. Pasichnyj, M. D. (2019). Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. 440 p. [in Ukr.].
10. Makohon, V. D. (2018). Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 364 s. [in Ukr.].
11. Ofitsiyyny sayt Ministerstva finansiv Ukrayiny [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.mof.gov.ua/> [in Ukr.]

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Макогон Валентина Дмитрівна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів,
Державний торговельно-економічний університет
вул. Кіото 19, м. Київ, 02156, Україна
e-mail: makvknfeu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2331-8455
Researcher ID: P-3053-2017

Адаменко Ірина Петрівна,

кандидат економічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник
відділу державних фінансів Науково-дослідного фінансового інституту,
Державний торговельно-економічний університет
вул. Кіото 19, м. Київ, 02156, Україна
e-mail: irynadamenko@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5951-2145
Researcher ID: B-3587-2018

DATA ABOUT THE AUTHORS

Makohon Valentyna,

Doctor of Economics, Professor, Professor Department of Finance,
State University of Trade and Economics
19, Kyoto street, Kyiv, 02156, Ukraine
e-mail: makvknfeu@gmail.com

Adamenko Iryna,

PhD in Economics, Senior Researcher, Leading Researcher of the Public Finance Department
of the Research Financial Institute,
State University of Trade and Economics
19, Kyoto street, Kyiv, 02156, Ukraine
e-mail: irynadamenko@gmail.com

ЗМІСТ

ЖАРИКОВ А. Ю. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень	5
ШИМЧЕНКО Л. А., БЕРЕЗАНСЬКА І. М. Доброчесність в системі функціонування об'єднаних територіальних громад: комунікаційний та управлінський елементи	12
ШАЛАШНА А. О. Фінансово-бюджетна політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни	17
ХОДАКОВСЬКИЙ В. В. Державна фінансова політика розвитку економіки	24
ТАРАСЕНКО О. С. Чинники конкурентоспроможності ЗВО України в умовах війни та на етапі післявоєнного відновлення	31
ПЕРЧУК О. В., ЗЛЕНКО А. М., ВОВЧЕНКО Р. С. Talant-management як конкурентна перевага організації	39
НЕЧИПОРЕНКО А. В. Діяльність банківських установ на фінансовому ринку України	46
МАРМУЛЬ Л. О., РОМАНЮК І. А., МАРЧЕНКО О. А. Організація бухгалтерського обліку агентів туристичного ринку	54
ЛЮБЧАК І. С. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки	61
КУЧЕРЕНКО С. Ю., ЛЕВАЄВА Л. Ю., КРАСНОЖОН А. О. Фінансові та безпекові чинники конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах воєнного стану	68
КУЗНЕЦОВА Т. В., БАНАР О. В. Стратегічний управлінський підхід до діджиталізації бізнесу: вплив євроатлантичної інтеграції на модернізацію українських підприємств	74
ІГНАТЕНКО М. М., КОЦУР В. В., АРАНЧІЙ В. І. Розвиток електронної комерції в умовах діджиталізації суспільної життєдіяльності	84
СТУДІНСЬКА Г. Я., СТУДІНСЬКИЙ В. А. Імплементация інноваційних підходів ЄС до регуляторної політики щодо розвитку аграрного виробництва та сільських територій	91
КУЖЕЛЄВ М. О., СТАБІАС С. М. Діяльність небанківських фінансових установ в Україні в умовах воєнного стану	99
ЛЕВІТСЬКА А., ЯНІОГЛО Н. Система вищої освіти та науково-дослідної діяльності в Республіці Молдова: виклики та потенціал для зростання	106
МУСКА С., КАРА М. Розвиток агропромислового комплексу Республіки Молдова, шляхи вдосконалення сфери та системи управління	114
КОСТИК Є. П. Економічні ініціативи першого Президента незалежної України у контексті вивчення періодичних видань	123
МАКОГОН В. Д., АДАМЕНКО І. П. Напрями фінансової стабілізації національної економіки в умовах воєнного стану	133

CONTENTS

ZHARIKOV ANTON

Budget policy in the conditions of economic transformations5

SHIMCHENKO LJUDMILA, BEREZANSKA IRYNA

Benevolence in the functioning system of united territorial communities:

communication and management elements 12

SHALASHNA ANGELINA

Financial and budgetary policy as an tool of social and economic development of the country 17

KHODAKOVSKY VADIM

State financial policy of economic development..... 24

TARASENKO OLEKSIY

Current state and prospects of the development of the competitiveness

of higher education's institutions in the post-war conditions..... 31

PERCHUK OKSANA, ZLENKO ALLA, VOVCHENKO ROMAN

Talent-management as a competitive advantage of the organization 39

NECHYPORENKO ALINA

Activities of banking institutions on the financial market of Ukraine 46

MARMUL LARISA, ROMANIUK IRYNA, MARCHENKO OKSANA

Organisation of accounting for travel agents 54

LIUBCHAK IRYNA

Formation of state budget income in the conditions of economic transformation 61

KUCHERENKO SVITLANA, LEVIEVA LIUDMYLA, KRASNOZHON ANASTASIIA

Financial and security factors of competitiveness of agricultural enterprises under martial law 68

KUZNIETSOVA TETIANA, BANAR OKSANA

Strategic management approach to digitalization of business:

the impact of Euro-Atlantic integration on the modernization of Ukrainian enterprises..... 74

IHNATENKO MYKOLA, KOTSUR VITALIY, ARANCHII VALENTYNA

Development of e-commerce in the context of digitalisation of social life 84

STUDINSKA GALINA, STUDINSKI VOLODYMYR

Implementation of innovative EU approaches to regulatory policy

for the development of agricultural production and rural areas 91

KUZHELIEV MYKHAILO, STABIAS SERGII

Activities of non-banking financial institutions in Ukraine under the conditions of marital state 99

LEVITSKAIA ALLA, IANIIOGLO NADEJDA

Higher education and r&d system in the Republic of Moldova: challenges and potential for growth 106

MUSCA SNEJANA, KARA MARIA

Development of the agro-industrial complex of the Republic of Moldova,

ways to improve the sphere and management system 114

KOSTYK YEVHENII

Economic initiatives of the first President of independent Ukraine

in the context of the study of periodicals123

MAKOHON VALENTYNA, ADAMENKO IRYNA

Financial stabilization directions of the national economy in the marital law conditions133

До авторів збірника Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно Увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською мовою)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;
- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;
- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.
- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською чи англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відобразити досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (результати роботи);
- галузь застосування результатів;
- висновки відповідно до статті.
- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- порожній рядок (Arial, 11 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;
- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc
- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);

- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);

- дані про автора в тій же послідовності англійською мовою.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>. Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються). Цитати з іншомовних джерел наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»).

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Довідки за телефонами; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>; Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav accepts economic articles
for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: «Ivanenko_article.doc»).

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 x 297), page orientation – «book»; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs «before», «after» – 0 pt; indents «to the right», «to the left» - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;
- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is «in the text»;
- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.
- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 11 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;

- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of «DSTU 8302: 2015 «Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation», which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a «List of bibliography sources» simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression «so-called» is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option «American»).

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing. Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Tel.; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20
Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>; E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 58

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58>

Головний редактор Л.О. Мармуль

Переяслав
2023

Підписано до друку 28 вересня 2023 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 15,81.
Ум.др. арк. 17,1. Наклад 50 примірників.

Ministry of Education and Science of Ukraine

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 58

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav
2023

Signed for print on September 28, 2023. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 15,81.
Issued sheets 17,1. 50 copies.